Kotiseutukuvauksia Lounais-Hämeestä

XXXII

Täydennetty eripainos Forssan Lehdessä olleista kirjoituksista

Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys

FORSSA 1952.

Forssan Kirjapaino Oy. Forssa. 1952.

Vanhan kapellimestarin muistelmia.

Forssan musiikkielämästä puoli vuosisataa sitten

Kapellimestari Karl August Helin.

Edessäni istuu hotelli Maakunnan sivuhuoneessa harmaatukkainen mutta teräväpiirteinen ja valpaskatseinen mies. Tiedän, että hän on jo täyttänyt 81 vuotta, mutta häneen ei liity mitään mielikuvaa vanhuuden raihnaudesta. Hän on suora kuin vanha sotilas. Hän onkin matkalla Turkuun Suomen entisen sotaväen muistojuhlaan.

Olen hänelle kirjoittanut Kuopioon ja tiedustellut joitain Forssan asioita puolen vuosisadan takaa. Hän on saapunut itse kertomaan viivähtäen täällä vain muutaman tunnin junien välissä. Tuona aikana vilahtelee editsemme hengessä ja muistoissa kymmeniä forssalaisia vuosisadan vaihteen kummaltakin puolen. Ajamme autolla kierroksen keski-Forssaan ja näyttelen hänelle talot, jotka liittyvät hänen muistoihinsa, mutta jotka ovat niin muuttaneet muotoaan, että ne täytyy oikein esitellä: kauppalantalo entisenä hotellina, Salmelan talo entisen Biljardiklubin olinpaikkana, tehtaan kangaskauppa torin laidassa Puistolinnan tieltä siirrettynä isonapuotina, Albert Lindforssin ent. asunto sieltä Saunasillan pielestä, tehdasyhtiön puisto monine vanhoine rakennuksineen jne. Kaikki tuntuu vieraasta muuttuneen. Vain vanhan apteekin ja Tammen rakennukset näyttävät tutuilta, ja rikkirevitystä kauppalantalosta ainoastaan suuren salin kattorakenne muistuttaa entisiä hotellin aikoja.

Vieraani on täysinpalvellut musiikkiluutnantti ja Käkisalmen ent. kaupunginviskaali Karl August Helin. Siitä on 48 vuotta, kun hän lähti Forssasta. Tosin hän

täällä pistäytyi jolloinkin 1920-luvulla, mutta vain pikipäin ja tavaten ainoastaan yhden vanhan tuttavan, pankinkamreeri V. Veckmanin, joka kyynelet silmissä syleili vanhaa ystäväänsä.

Itse muistan Karl Helinin hienostuneet kasvonpiirteet, tahdikkaan käytöksen ja puhetavan niiltä kaukaisilta ajoilta, jolloin olin 6—7-vuotias. Hän kävi kotonani Viksbergin pytingeillä keskustelemassa isäni kanssa musiikista ja muusta; isän veli Karl August Thurman oli ollut Helinin soittajatoveri Uudenmaan pataljoonassa, ja isäni itse vanha musikantti jo Arno Lohsen ajoilta. Nyt puolen vuosisataa myöhemmin kirjoittelen kuvausta entisajan Forssan elämästä, ja tunnen nimeltä jopa teoiltakin melkein kaikki henkilöt, joista Helin puhuu. Olemme siis itsekin kuin vanhat tutut.

*

Karl August Helin on syntynyt Marttilan pitäjässä. Hän joutui jo nuorena nimismies Sjömanin perustamaan ja forssalaisen Janne Forthin johtamaan torvisoittokuntaan ja oli mukana, kun tämä 1887 antoi Forssan hotellissa erinomaisen konsertin. 17-vuotiaana hän meni Turun pataljoonan soittokuntaan ja siirtyi sieltä vähän myöhemmin Helsinkiin Uudenmaan pataljoonan soittokuntaan ja kohosi aliupseeriksi. Toisen kerran Helin saapuikin Forssaan niiden 10 Uudenmaan pataljoonan soittajan kanssa, jotka 1890-luvun puolimaissa kävivät täällä soittamassa sekä August Borgströmin juhlassa että saman tein Sortohaan väenjuhlassa.

Kesällä 1899 K. Helin oli mukana, kun Uudenmaan pataljoonan torvisoittokunta taas soitteli Kappelissa. Kerran tuli heidän luokseen nuori Kalle Meyer ja tiedusteli, oliko heistä kukaan halukas lähtemään Forssan orkesteriin pasunistiksi. Nuorempi Warburton oli täältä lähtenyt Poriin kehruumestariksi eikä paikkakunnalla ollut hänen tilalleen pasuunansoittajaa. Helin lupasi lähteä. Hän matkusti Forssaan ja tapasi kunnallisneuvos Rudolf Meyerin, joka oli orkesterin johtaja. Orkesteri kokoontui Biljardiklubin taloon samana iltana, ja Helin kutsuttiin koesoittoon. Hän soitti primavista mitä pyydettiin, ja sopimus tehtiin. Hänen kuukausipalkakseen määrättiin 200 mk, tosin vain 9 kuukauden ajalta, minkä orkesteri vuosittain oli koolla. Palkka oli silti aika hyvä, kun sotaväessä luutnantti sai silloin kuussa vain 199:99. Helinin tehtäviin kuului myös nuottien kirjoittaminen ja transponointi.

Helin saapui Forssaan syksyllä 1899. 15—16-miehisessä orkesterissa hän oli ainoa palkattu ammattisoittaja. Harjoitukset pidettiin kerran viikossa. Hän kävi tav. alkuviikosta Rudolf Meyerin luona saamassa nuotteja ja ohjeita. Meyer tilasi kaikki nuotit Saksasta, ja Helin sovitti ne Forssan orkesterin soitikoille. Esitettiin oopperain alkusoittoja ja aarioita, fantasioita jne. Edustettuina olivat sellaiset tunnetut säveltäjät kuin Mendelsohn, Schubert ja Wagner. Kotimaista musiikkia ei soitettu lainkaan. Helin sovitti orkesterille Merikannon laulun Tula tuulan tei, mutta vain kerran sekin esitettiin.

Forssan silloinen orkesteri piti konsertteja hotellissa ja klubissa, ja monet olivat ne juhlat, joissa saatiin sen sävelmiä kuulla. Konttoristi K. G. Krank oli silloin parhaimmillaan, ins. Gadolin mainio sellisti, apulaiskutomomestari Alftan käytteli taitavasti kontrabassoaan, opett. Veckman waldhorniaan, Lennart Karsten soitti ensi trumpettia, Kalle Jousinen alttoviulua, tehtaalaiset Dahlman ja A. Vallin huilua, VPK:n torvisoittokunnan johtaja Hellberg klarinettia jne. Tarvittaessa apteekkari Th. Hällström soitti pianoa.

Helinin muistorikkain konsertti Forssan-ajoilta ei kuitenkaan mennyt orkesterin merkeissä. Hän esitti kerran Rudolf Meyerille, että koottaisiin yhteen lähiseudun torvisoittokunnat ja annettaisiin yhteiskonsertti. — Liian suuri työ opettaa, huomautti Meyer. — Olen tottunut siihen, vastasi Helin, ja sai luvan koettaa. Hän kävi harjoittamassa saman ohjelman Mustialan, Jokioisten ja Tammelan Nuorisoseuran torvisoittokunnalle, jota paitsi mukaan tietenkin tuli Forssan VPK:n soittokunta. Näin saatiin kokoon 40 soittajaa. Rva Ina Ahteella oli jo silloin täällä hyvä sekakuoro, ja sekin saatiin osallistumaan konsertin ohjelmaan. Kolme kuukautta harjoiteltiin. Ensimmäisen konserttipäivän aamuna oli kenraaliharjoitus. Helinin muistiin on jäänyt mustialalaisten tulo — nämä ajoivat Kyösti Ruhasen johdolla kahden hevosen vetämässä reessä heinien päällä. Konsertissa, joka annettiin juuri valmistuneessa Kirjastotalossa talvella 1902, oli 800 innostunutta kuulijaa, ja viikko jälkeen päin pidetyssä konsertissa vielä 500 henke. Helin muistaa, että joku naishenkilö soitti alttotorvella soolo-osan (päättelen, että se olisi ollut Hilma Norri). Tulot lähetettiin Pielisenjärven pitäjän köyhien hyväksi, mutta klubissa pidettiin onnistuneen konsertin päätteeksi hienot illalliset, joita kuitenkin Ronttismäessä syttynyt tulipalo häiritsi, palokuntaan kuuluneiden kun piti syöksyä pöydistä.

Usein K. Helin avusti myös Kirjastotalossa pidettyjen iltamien ohjelmaa yksinsoitollaan, jolloin böömiläinen värimestari W. Marschner häntä tavallisesti säesti. Kun VPK:n soittokunta soitti klubin juhlissa, Helin toisinaan esitti barytoonisooloja. Niinikään Helin kävi harjoittamassa Tammelan Nuorisoseuran torvisoittokuntaa, jonka runkona olivat Norrin veljet ja sisar. — Lisätöinään Helin kirjoitteli asiakirjoja nimismies Sylvinille ja soitteli loma-ajat maan eri puolilla kesäorkestereissa.

Yhä uudelleen Helin palaa kehumaan Rudolf Meyeriä (hän lausuu alkuperäiseen tapaan: Maier). Tämä oli läpikotaisin musiikkimies ja luonteeltaan sympaattinen ja iloinen, joskin hän toisinaan tulistui. Hän oli kova sikarimies, muttei käyttänyt alkoholia ja oli mitä anteliain ja vieraanvaraisin. Helin on varma, että Meyer maksoi hänen palkkansa omistaan.

Mutta hyvästäkin paikasta oli kerran lähdettävä. Helin valittiin 28 hakijasta Käkisalmen kaupungin kapellimestariksi. Kun hän ilmoitti Meyerille lähtevänsä, tämä suuttui ja viittasi siihen, että sopimus edel-

lytti olemista musiikkikauden loppuun. Silloin Helin kirjoitti Kuopioon ent. soittajatoverilleen Fredrik Virnekselle, joka jo silloin oli siviilimies. Tämä tuli hänen tilalleen Forssan orkesteriin pasunistiksi, ja Helin pääsi lähtemään maaliskuun 7. pnä 1903. Meyer oli jo leppynyt ja antoi hänelle vielä matkarahatkin. Monet ystävät toivat hänelle asemalle kukkia, antoivatpa rahakukkaronkin.

Kauniit ja miellyttävät muistot Helinillä on Forssan-ajoiltaan. Hän sai paljon ystäviä ja tuttavia. Hän muistelee Tammelanderin veljeksiä, Loimaan sahayhtiön rahastonhoitajaa Lars Öhmania, taidemaalari Albert Lindforssia, Lamalan sahan valttaria Norringia, puntmaakari A. M. Lindforssia, jolla oli erinomainen musiikkikorva, ynnä monia muita. Tammelan pappilassa hän kävi toisinaan, koska ruustinna Almark oli hänen serkkunsa.

Helin kyselee, vieläkö se ja se elää. Saan vastata kieltävästi jokaisen nimen kohdalla. Toteamme, että Helinin Forssan-aikaisista tuttavista on elossa enää vain yksi ainoa, metsänhoitaja Lennart Karsten. Jonne Henrikssonin (Suonion) hän niinikään muistaa (etevä poika!). Kaikki muut ovat menneet. Menneet ovat myös ne kauniit ajat, jolloin musiikki Forssassa tosiaan oli kulttuuritekijä ja jolloin paljon sen hyväksi uhrattiin.

Esko Aaltonen.

F. Lehdessä 9. 8. 1951.

Gulinin Kalle eli »Kalle«-tohtori.

Artur Wilhelm (= Kalle) Gulin synt. 21. 3. 1863 Porvoossa, kuoli 27. 3. 1934 Helsingissä. Ylioppilas Porvoon lukiosta 1884, filosofiankandidaatti 1887, lääketieteenkandidaatti 1889, filosofian maisteri 1890, lääketieteen lisensiaatti 1893. Tammelan kunnanlääkäri vv. 1893—1931.

Tunnetuimpia ja omalaatuisimpia entisen Tammela—Forssan kunnallisia virkailijoita oli tohtori Gulin eli Kalle-tohtori tai vain Gulinin Kalle, joksi häntä sanottiin. Olen koettanut hänen nykypolven jo unohtamasta henkilökuvastaan pelastaa talteen piirteitä parin hänen aikaisensa forssalaisen muistelmien mukaan. Tiedän hänestä elävän kaskuja kasoittain milten jokaisen forssalaisen, tammelalaisen ja jokiläänläisen mielessä. Niitä olisi syy ehkä muidenkin merkitä muistiin. Tarjoavathan ne samalla kuvan lääkintä- ja sairaanhoito-olojen kehityksestä paikkakunnalla.

Pankinjohtajan rouva *Maissi Pousar*, o.s. Jaatinen, kertoi Gulinista, lähimmästä naapuristaan, seuraavaa:

— Vasta valmistuneena lääketieteen lisensiaattina Artur Gulin, jota yleisesti sanottiin Kalleksi — siitäkö syystä, että hänellä itselläänkin oli tapana nimitellä kaikkia miehiä Kalleksi ja naisia Liisaksi? — saapui 3. 8. 1893 kunnanlääkäriksi Forssaan. Hän asui ensin isän-

nöitsijä ja ruukinpatruuna Alfred Paulin luona Talsolan kartanossa, mutta muutti sen palon jälkeen (1894) Forssan kestikievariin, herastuomari Laakson taloon. Kun kunta apulaisisännöitsijä Rudolf Meyerin lahjoittamilla 10.000 markalla oli Vähän-Saksan Suruttomainmäelle v. 1898 rakennuttanut 10 sairassijaa käsittävän sairaalan, se rakennutti myös lääkärille asunnon Forssa Oy:n maalle panimomestari Carl Nikolai Pousarin v. 1883 rakentaman talon länsipuolelle.

— Lääkärillä ja meillä oli yhteinen kellarirakennus, rouva Pousar kertoo edelleen, joten rajanaapureina jouduttiin paljon kosketuksiin toistemme kanssa. Tohtori Gulin sanoi kyllä heti tultuaan, ettei hän suinkaan aikonut jäädä Forssaan pysyväiseksi lääkäriksi. — Kaksi hänen edeltäjäänsä, tohtori E. Bergroth, joka oli valittu 8. 3. 1887 ja erosi v. 1891, ja tohtori J. Winter, jonka vaali tapahtui 7. 3. 1892, olivat olleet varsin lyhytaikaisia.

Laajan pitäjän ainoana lääkärinä — hän hoiti parin vuosikymmenen ajan oman virkansa ohessa myös Jokioisten kunnanlääkärin virkaa — Gulin antautui työhönsä nuoruutensa koko innolla. Aina hänen näki lähtevän sairasmatkoille. Olihan siinä matkoja Kojoa, Liesjärveä ja Pikonkorpea myöten. Öljytakkiin verhottuna ajaen kuraisilla teillä tärisevillä rattailla tai talvisin nahkaisiin peitettynä matkaturkeissaan hänet tunti jo kaukaa. Mutta tämän karhun saaminen liikkeelle pesästään ei ollut niinkään helppoa. Saattoi usein kuulla naapuriin Kallen kiihtyneen äänen hakijalle huutaa ärhentelevän: »Minä en sitten tähän aikaan lähde minnekään, mene h—tiin!» Mutta kun noutaja siihen hämäläisittäin hiljaisesti virkahti: »Sinne sitä tohtori kyllä joutuu, jos tätä puhettaan jatkaa», niin jo muuttuu ääni: »Vartokaa ny' vähä. Kyll' mä tulen». Eikä tohtorin käynti jäänyt vain siihen yhteen kertaan, vaan

hän huolehti potilaistaan, kunnes he paranivat tai — kuolivat.

— Useasti sairasapua hakeva lensi ulos tohtorin ovesta. Kerrankin sieltä lennätetty ja puolikuolleeksi pelästytetty naishenkilö kaatui lumikinokseen tainnoksiin, jolloin tohtorin 'huushollerska' ehätti apuun kamferitippoineen, ja parvekkeelta kuului tohtorin ääni: »No tuo se nyt sitten sisään!»

— Naisten leikkutukkaa ja hienoja hepeniä Kalle-tohtori ei kärsinyt. Eräällekin — liekö ollut tehtaan tyttöjä, joilla oli oma lääkärinsä, Fr. W. Westerlund — hän oli sanonut, kun tyttö tuli lääkärintodistusta hakemaan: — »Kiiltokenkä, silkkisukka, polkkatukka, mene h—tiin!»

— Jos sattui joku tutumpi isäntämies sairastumaan, ja emäntä hätääntyneenä soittaa, saattoi tuttavallinen ääni puhelimessa vastata: »No mikäs sitä rakasta Akustia nyt taas vaivaa? Kyll', kyll' mä tulen!»

— Lapset olivat naimattoman vanhapoikatohtorin erityisiä suosikkeja. Hänen suurimpia riemujaan oli, kun he häntä seuraten kylän raitilla olivat kokoontuneet Koski-

sen kaupan tai tehtaanputiikin ulkopuolelle ja kun tohtori kaupan ovesta heille heitti kourallisen karamellejä. Hän oli ne karamellipurkista kahmaissut katseltuaan tarkoin likinäköisillä silmillään, että ne olivat paperipäällysteisiä. Kun hän eläkkeelle jouduttuaan Porvoossa yritti jatkaa karamellijakeluaan, lapset kaihtoivat outoa 'namusetää'.

— Lapsista tulee mieleen, rouva Pousar jatkaa, tehtaan kaupanhoitajan Lindströmin tyttö. Tämä oli saanut nieluunsa jonkin rahan. Sen poistamisessa jouduin itse avustamaan, kun tohtori sen sormillaan näppärästi nyppäsi. Tytön kysymykseen: »Kuolenko minä nyt?» tohtori vastasi: »Ei, et sinä, Liisa, kuole. Ja tässä se nyt on. Saat karamellin, jos et itke.»

— Sisarusten lapsista vieraili ja asui tohtorienon luona useitakin. Yhden heistä — Leo-pojan — hän oli jälkisäädöksessään määrännyt varsin huomattavan omaisuutensa perijäksi. Näistä oli usein raskaitakin murheita, eikä suinkaan aina vain iloa.

— Tohtori Gulin oli sangen taitava myös kirurgina. Jopa hammaslääkärinäkin hänen oli toimittava, kun ei paikkakunnalla vielä moniin vuosiin sellaista ollut. Gulin oli nuorempana käynyt opintomatkalla Saksassa seuraten silloisten Berliinin etevimpien kirurgien operaatioita. Kunnansairaalan leikkaussalin valmistuttua hän, heikoista silmistään huolimatta, suoritti vaativiakin leikkauksia.

— Minkä tähden Kalle-tohtori oli jäänyt naimattomaksi, on kysymys, joka herää, kun ajattelee, kuinka miellyttävä ja hieno seuramies hän oli. Olisiko ollut niin, että hän oli vihitty Epioneen, sairaanhoidon jumalattareen, eikä sen tähden tahtonut jakaa rakkauttaan, joka hänet vaati kokonaan, kenenkään muun naisen kanssa? Kyllähän tohtorista puhuttiin monienkin paikkakunnan säätyläisiin kuuluvien naimaikäisten neitosten yhteydessä. Eikä heillä varmaan kenelläkään olisi ollut mitään tohtorinnan titteliä vastaan. Tyttärellänikin on hallussaan tohtorin hänelle kirjoittama runo, rouva Pousar edelleen kertoo. Se seurasi hedelmälähetystä vastalahjana niittykukista sidotusta kukkavihkosesta, jonka 14-vuotias tyttö oli tohtorisedälle vienyt. Ehkä se on todistus siitä, että tohtorin sydämessä vielä lämpimät laineet liikahtelivat — kukatiesi nuoruusajan muistoissa?

— Tohtori Gulinin suhde potilaisiinsa oli mitä huolehtivaisin ja suurta psykologista ymmärtämystä todistava. Kuinka usein hän kävikään vanhaa äitiänikin tervehtimässä tämän maatessa sairaana. Norjalaissyntyinen äitini oli pian paljon matkustelleen tohtorin kanssa Norjassa tuntureiden kasvi- ja lintumaailmasta keskustellen.

— Eläkkeelle jouduttuaan v. 1931 tohtori Gulin siirtyi asumaan syntymäkaupunkiinsa, muistorikkaaseen vanhaan Porvooseen, mutta — siellä häntä ei kukaan enää tuntenut eikä uusiakaan ystäviä enää tullut, joten tohtorin mieli yhä paloi Forssaan. Joka viikko hän tekikin Forssaan saunamatkan vanhan Sauna-Maijansa (vai liekö hänkin ollut Liisa?) kylvetettäväksi. Lopulta hän tulikin Forssaan takaisin asettuen asumaan apteekin talon yläkertaan hoitaen siellä yksityispraktiikkaansa. Sairastuttuaan hän joutui Helsinkiin Mehiläisen sairaalaan, missä hän 27. 3. 1934 kuoli 71 vuotta juuri vähää ennen täytettyään ja oltuaan 38 vuotta Tammela—Forssan kunnanlääkärinä. Hänet haudattiin sukuhautaan Porvoon Näsinmäelle, missä isä, pankinjohtaja Niklar Gulin ja äiti Evelina Charlotta o.s. Åberg sekä veli, lääkäri sekä myös setä, lääkäri hänkin, lepäävät. Sedästä elää Porvoossa vielä sananparsi: »No se markka, sano Kuliini». Eikä Kallekaan liikoja maksuja vaatinut, vaan työnsi useasti potilailleen lääkkeitä varten apteekkirahatkin kouraan,

kun he hänen vastaanotoiltaan läksivät.

*

Insinööri *Jaakko Ignatius*, joka vv. 1911—14 oli tehtaan nuoremman insinöörin virassa sekä 1914—28 valkaisu- ja valmistusosaston johtajana, kertoi — kuultuaan edellisen esityksen — omina muistoinaan Gulinista seuraavat tapaukset:

— Saksalaissyntyisen värimestari Henningin kurkku oli kipeä, mutta hän ei yksin uskaltanut mennä lääkäriin, vaan otti mukaansa kutomomestari Nilssonin. »Avaa suusi», komentaa Kalle-tohtori, »juu, tonsillit on tulehtuneet ja ne on nyt otettava pois». — »Jaa, kuinka se tapahtuisi?» — »Juu, kattos, mä otan toiseen käteen kahvelin ja pistän sen tonsilliin ja toiseen sakset, joilla leikkaan sen pois». — Instrumentteja hakeakseen Gulin kääntyi kaapilleen, mutta kun hän taas katsoi potilaansa puoleen, tämän tuoli olikin jo tyhjä, eikä koko miestä näkynyt missään. Nilsson vain viittasi ulos ikkunasta, josta näkyi, miten Henning pinkaisi pakoon, niin että maantie pölisi. Hänen kurkkunsa parani pelkästä säikähdyksestä.

— Ins. Ignatius oli itsekin kerran mennyt Gulinin luo kurkkuansa hoidattamaan, se kun oli käynyt käheäksi tehtaan hälinässä huutamisesta. Tohtorin kivipäällysteisellä pöydällä oli tuffereita ja verisiä haavaharsositeitä vastaanoton jäljiltä. Hän sanoi, että kurkkuani oli penslattava ja jatkoi: »Mutta kun sinun sukulaises' on lääkäreitä, jotka uskovat antiseptisiin hoitotapoihin, niin minäkin nyt spriilampulla poltan ja desinfioin tämän sondin». Sen tehtyään hän laski sen kivilevylle muiden kapistusten sekaan ja kiersi siihen sormillaan pumpulitukon, jonka pisti pulloon. Työnsi sen sitten syvälle kurkkuuni, jolloin yritin häntä työntää pois tykööni. Silloin hän sanoi: »Älä vaan helkkarissa nyt niele, sillä se on vahvaa myrkkyä, sublimaattia». Pari kolme sellaista krassausta kurkkuni kyllä paransi, mutta hevosenkuuriksi sitä lääkärituttavani ovat sanoneet. Gulinilla oli yleensä muutenkin tapana käyttää vahvanlaisia lääkkeitä lääkemääräyksissään.

— Kun talousapulaisemme ikkunoita pestessään oli tikkailta luiskahtaessaan saanut reiteensä syvän haavan, tuotiin Gulin sitä kokoon neulomaan. Hän suoritti sen omalla tavallaan, mutta kun hän sitten saapui sitä katsomaan ja kun haava oli alkanut märkiä, hän alkoi huutaa ja kiroilla, niin että koko talo raikui. Tämä oli nyt kerta kaikkiaan Kalle-tohtorin temperamentille sopivin purkausmuoto

— Meille oli syntynyt poika. Gulin kävi onnittelemassa ja lupasi samalla tulla lasta rokottamaan. Vaimoni ei olisi siihen millään tahtonut suostua ja sanoi, että Kallen on ainakin ensin desinfioitava kätensä, ja asetti pesuvadin esiin. Mutta kun Gulin sitten tuli ja alkoi huutaa pärmäntätä, minä katsoin viisaimmaksi poistua näyttämöltä. Tuohuksissaan hän sitten likinäköisenä viilsi kaksi arpea yhteen, mutta lohdutteli vaimoani sillä, etteihän poikalapsi koskaan esiintynyt paljain käsivarsin, joten arvista ei ollut haittaa.

— Tohtorin silmät olivat heikot, kuten jo usein on mainittu. Hän käyttikin siitä syystä erityisen voimakkaita savulaseja, joita ei edes omasta maasta saanut. Eräänä syksynä hän Lamminrannan uimahuoneessä käydessään unohti lasit nenälleen hypätessään kaljulle päälaelleen marraskuiseen veteen. Avuttomalle tuli apu, kun eräs inssimme sukeltamalla pelasti lasit mutapohjaisesta lammista.

— Tohtorin »huushollerskan» leipomat omenapiiraat olivat kuuluja koko Forssassa. Niitä maistelemaan tohtori ystäviään useasti kutsui.

*

Täytyyhän tähän kertomukseen myös Eskon puumerkin tulla — ei Aaltosen Eskon — vaan minun puumerkkini. Olihan tohtori Gulin mi-

nunkin henkilääkärini Tammelassa toimiessani. Hän joutui hoitamaan minua kesällä 1917, jolloin olin saanut jonkinlaisen lavantautitartunnan. Johtuiko se ehkä Pyhäjärven vihreitä leviä »kukkivasta» vedestä, jota Isossapappilassa käytettiin juomavetenäkin, kaivoa kun ei ollut? Kävin Forssassa tohtorin vastaanotolla, jolloin hän kehoitti minua itse katsomaan, näkyisikö vatsalla mitään pilkkuja. Enhän minäkään niitä nähnyt. Kun sitten oli arvailtu ja yritetty yhtä sun toista, todettiin taas, että sitä se nyt ei sitten ainakaan ole. Tyfoidiksi sairaus lopulta ristittiin. Sen jälkihoito vaati nauttimaan Kiinanparkista liotettua vettä ja tehdäkseen tämän nuorelle partiolaispotilaalleen miellyttävämmäksi tohtori lääkettä määrätessään sanoi: »Sitähän intiaanitkin käyttävät».

Olen harvoin kohdannut kokemuksistaan ja tiedoistaan vähemmin ylpeilevää ja itseänsä tehostavaa lääkäriä kuin oli Gulin. Minulle hänen kuvansa on ollut todellisen kunnanlääkärin ja kunnon lääkärin perikuva. Sen tähden on ollut erittäin mieluista unohtumasta pelastaa nämä piirteet hänen lähikuvastaan.

(Esitetty Helsingin Forssan-kerhon kokouksessa 30. 3. 1950.)

K. R. Ilmonen.

F. Lehdessä 11. 8. 1951.

Miten jouduin opintielle.

— Minun tieni seminaariin oli melko mutkaton, sillä sen asian ajattelivat muut puolestani, aloitti op. Suonio kuvauksensa opintielle joutumisestaan.

— Isäni oli Forssa-yhtiön kauppaliikkeen Ison-Puotin varastomies, joten minä olen syntyperäinen forssalainen. Isä oli vakavamielinen, kiivasluonteinen mies, mutta aikalaisekseen varsin valistunut. Hän oli kotoisin Lopelta, mutta eli parhaat vuotensa Forssassa. Hän oli käynyt Mustialan Maamiesopiston ja toimi sen jälkeen jonkin aikaa mm. Saaren kartanon pehtoorina. Miten hän tuli muuttaneeksi alaa ja ryhtyneeksi Ison-Puotin varastomieheksi, siitä en tullut ottaneeksi lähemmin selvää. Äitini taas oli kotoisin Vihdistä. Hänen isänsä oli pitäjänräätäli, joka oli samalla laajalti tunnettu pelimanni. Siltä taholta minunkin hinkuni musiikkiin lienee peräsin, sillä oma isäni lauloi kaikki laulut samalla nuotilla.

Isäni pyrki määrätietoisesti kouluttamaan meitä lapsia, mutta miten se varastomiehen senaikuisilla palkoilla kävi päinsä, sitä en oikein käsitä. Minä kävin aluksi Aleksanterin koulua, mutta sieltä päästötodistuksen saatuani jatkoin vielä kaksi vuotta Tammelan koulussa. Se oli siihen aikaan hieman kuuluisampi kuin Forssan koulu ja isäni oli sitä mieltä, että jatkakoon poika koulunkäyntiään, ettei saatu oppi unohdu. Maanantaiaamuisin aina sonnustauduin matkaan ja lauantaiehtoisin palasin kotiin. Viikot asuin Nymanin pienessä tuvassa koulun läheisyydessä.

Mutta myös suvisin olin paljon Tammelassa. Isäni ei sallinut minun juoksennella poikajoukossa, vaan järjesti asiat siten, että Tammelan lukkari Luotonen otti minut oppilaakseen. Hän asui siihen aikaan Mansikkaniemen talossa ja sieltä minäkin sain sitten kortteerin. Perimmäisenä syynä näihin soittotunteihin lienee kuitenkin ollut se,

että isä oli päättänyt panna minut lukkarikouluun havaittuaan minulla olevan tämän suuntaisia taipumuksia. Varmaankin tässä mielessä hän oli ostanut minulle kauppias Ståhlbergilta vanhan taffelipianonkin. Niinikään isä oli ostanut minulle haitarin, mutta ei sallinut minun sillä soitella mitä vain ja missä vain. Niinpä erehdyin kerran menemään pelini kanssa Sortohaan tanssilavalle. En kuitenkaan ollut ehtinyt siellä montakaan kappaletta soittamaan, kun sinne ilmestyi myös isäni. Sanaakaan sanomatta hän tempasi pelin olkapäiltäni ja löi sen mäsäksi puunkylkeen. Minä juoksin kotiin sen kuin jaloistani päässin. Hetken kuluttua isä kuitenkin taas leppyi ja osti minulle uuden pelin. Soittelin sillä sitten muutamia häitäkin, vaikka olin niin ujo, että toiset pojat saivat viedä haitarin paikalle, minä hiivin taloon seinänvieriä pitkin ja livahdin salaa sisään. Eräissäkin häissä Viksbergin pytingeillä soitin Forssassa hyvin tunnetun pelimannin Östermanin kanssa.

Lukkarinkouluun menosta ei sitten kuitenkaan tullut mitään. Tammelan koulun opettaja Toivonen sai isäni siihen uskoon, että minut oli pantava seminaariin, eikä minulla itselläni ollut mitään sitä vastaan. Sinne pyrkiessäni olin niin nuori — 17-vuotias —, että minun oli anottava erikoislupakin senaatista. Maisteri Grönfors eli Mikko-maisteri, kuten häntä yleisesti nimitettiin, minulle sen luvan hankki ja se maksoi 50 markkaa, mikä oli suuri raha siihen aikaan. Vuonna 1896 lähdin sitten Sortavalaan, jonne täältä matkasi kaksi muutakin opettajaksi aikovaa.

Sisäänpääsykokeista selvisin vaivattomasti, sillä olihan minulla tuoreet kansakoulutiedot ja jo silloin osasin soittaa suurin piirtein sen, mitä seminaarin oppikurssi edellytti. Enkä minä sitten seminaarissa oloakaan pitänyt mitenkään raskaana, sillä olin kovin nuori ottaakseni koulunkäynnin edes riittävän vakavasti. Siitä huolimatta selviydyin siinä kuin toisetkin. Opettajaksi valmistuin v. 1900.

Seminaarissaoloani helpotti se, että vahvin puoleni oli musiikki. Seminaarin musiikinopettajana oli siihen aikaan lehtori Kiljander, joka oli varsin äreä äijä. Soittonäytteet piti suorittaa hänen kotonaan, mutta jos esitys meni vähänkin vikaan, niin äijä ärjäsi julmasti. Pojat pelkäsivät kovin näitä näytehetkiä ja monelle se oli suorastaan kauhun paikka. Harjoitella saimme seminaarissa, ja kullekin oli varattu määrätty aika sitä varten. Minä annoin useimmat vuoroni tovereilleni heitä siten auttaakseni. Tämän johdosta minun oli pantava kääreet käsiini ja niitä minä sitten näytin lehtorille ja valittelin kipua, kun hän tiedusteli, miksi en käy harjoittelemassa.

Pulmallisin tilanne seminaarissa minulle sattui kerran, kun johtaja tuli kortteeriini. Asuimme yhdessä Teiskosta kotoisin olevan Kuusniemen pojan kanssa, mutta silloin meitä oli paljon useampia koolla. Istuimme kaikki tupakat hampaissa teetä särpien ja rupatellen. Huone oli täynnä savua, kun johtaja yht'äkkiä ilmestyi huoneen ovelle. Me jäykistyimme sanattomiksi, samalla kun paperossit lensivät pöydän alle. Onneksi pöydällä sattui olemaan karttapallo, johon sitten silmät seisoen tuijotimme. — Jaa ha, täällä tutkitaan maapalloa, sanoi johtaja vain, katsoi meitä moittivasti ja palasi takaisin. Sen enempää hän ei sanonut silloin eikä myöhemmin, vaikka tupakanpoltto oli seminaarilaisilta ankarasti kielletty. Hän oli hyväntahtoinen, hieno vanha herra.

Seminaarista päästyäni minulla oli tarkoitus mennä musiikkiopistoon, mutta jostakin syystä, nähtävästi varojen puutteesta, se sitten jäi. Isä oli käynyt jo vanhaksi, eikä enää ryhtynyt yllyttämään. Mutta seminaarissaoloni hän oli kokonaan kustantanut. Sain säännöllisesti tarvitsemani määrän rahaa, enkä minä tullut edes ajatelleeksi, mistä hän sitä hankki. Tiedän hänen vähän

lainailleen mm. Pinnin isännältä, mutta minulta hän ei vaatinut koskaan mitään.

Seminaarista päästyäni menin opettajaksi Lammille, jossa toimin pari kolme vuotta. Täältä muutin Ulvilan Karlsmarkun koulun opettajaksi ja sieltä v. 1909 Jokioisten Kiipun koululle. Täällä oli sitten kymmenkuta vuotta, minkä jälkeen tulin Forssaan Haudankorvan koululle, missä sitten tulin olleeksi eläkkeelle siirtymiseeni saakka. Sen jälkeen olin kuitenkin vielä ylimääräisesti vuoden Pusulassa ja vuoden Haudankorvalla opettajana, joten tulin toimineeksi 'kansankynttilänä' 48 vuotta. Tänä aikana sen paremmin kuin ennen sitä tai sen jälkeen en ole kertaakaan joutunut turvautumaan esim. lääkäriin. Vielä tänä syksynä pyydettiin minua Lempään koulun opettajaksi, mutta minun oli kieltäydyttävä, kun jalkani ovat tulleet niin huonoiksi, etteivät ne siedä kävelemistä kuin aivan lyhyitä matkoja kerrallaan.

Johditteko musiikki- ym. sellaisia rientoja muuallakin kuin Forssassa, tiedustelimme edelleen.

— Tulihan sitä yritettyä. Lammille ja Ulvilaan perustin torvisoittokunnan, jotka ovat vieläkin hengissä. Varsinkin Ulvilan nuoret miehet olivat asiaan innostuneita, vaikka eivät olleet koskaan aikaisemmin torvea soittaneet, joten minun oli aloitettava aivan alusta. Mutta ihmeellisen pian pojat oppivat, joten ei mennyt kauankaan, kun jo saatoimme esiintyä. Kiipulla meillä ei ollut muuta kuin tilapäiskuoro, joka koottiin aina tarpeen vaatiessa. Ja kuoron kokoonsaannissa ei ollut vaikeuksia, sillä laulajia kertyi pitkienkin matkojen takaa. Mm. Aimo Mäkinen kävi Vieremästä ja Aug. Forsman Latovainiosta saakka.

Kiinteämmin olin musiikkiriennoissa mukana kuitenkin Forssassa. Kuuluin mm. palokunnan ja työväenyhdistyksen torvisoittokuntiin, johdin aikoinaan Forssan laulumiesten sekä työväenyhdistyksen kuoroja ja työväenopiston musiikkiriennoissa oli mukana 20 vuotta johtaen milloin mitäkin kuoroa ja säestellen laulajia, tanhuujia, näytelmien lauluja jne. Nyt nämä kaikki ovat jääneet, kun liikuntakykyni on heikko, vain muutamia soitto-oppilaita minulla edelleen on.

— Nuorempana olin myös innokas metsämies. Ensimmäisen jänikseni sain pienoiskiväärillä ja innostuin niin kovasti, että pyssyn tukkikin siinä rytäkässä katkesi. Parhaat metsästysmaat olivat Ulvilassa, sillä siellä oli jäniksiä aivan tavattomasti. Siellä kävivät mm. useimmat Porin opettajat jänestämässä emmekä koskaan saaliitta palanneet. Toisinaan meillä oli hevoskärryjen pohja peitossa pitkäkoipia, kun kotiin tulimme. Kerran istuimme piirissä metsässä eväitämme syöden, kun aivan viireemme asteli erinomaisen uhkea uroshirvi. Kuin käskystä nousimme ylös ja kohotimme lakkiamme. Hirvi tuijotti meihin vähän aikaa kuin arvioiden kannattaisiko vastata ja katosi sitten metsään rauhallisin, majesteetillisin liikkein. Myös Kiipulla metsästelin melko paljon, mutta Forssaan tultuani myin sekä koirani että pyssyni.

Missä parhaiten opettajana viihdyitte?

— Epäilemättä Forssassa, sillä opetustoimi oli täällä paljon helpompaa. Aikaisemmat paikkani olivat olleet yksiopettajaisia kouluja, mutta täällä sen sijaan neliopettajainen. Varsinkin Kiipulla oli sikäli raskasta, että siellä saattoi toisinaan olla opetettavana jopa 56 oppilasta. Kun minä tulin Kiipulle, kylän koulu oli pieni punainen rakennus, aivan epäilyttävän pieni, mutta kieltämättä kodikas. Nyt sinne on rakennettu toinen koulurakennus. Koulu muutettiinkin heti lähtöni jälkeen kaksiopettajaiseksi.

Miten monelle oppilaalle olette kirjoittanut päästötodistuksen?

— Sitä en ole tullut koskaan laskeneeksi, mutta jos arvailemaan

ryhdyn, niin uskoisin niitä lähes pari tuhatta kertyvän. Ensimmäiset oppilaani ovat jo iäkkäitä emäntiä ja isäntiä sillä en minä ollut heitä kymmentäkään vuotta vanhempi.

Oliko koulutyön jättäminen vaikeata?

— Aivan helppoa se ei ainakaan ollut. Kun katselin ikkunasta oppilaiden, joista monia olin itsekin opettanut, menevän kouluun ja he mennessään vielä huiskuttivat minulle ikkunaani, niin mieli kieltämättä kävi haikeaksi. Nyt tähän olotilaan on vähitellen alkanut tottua, eikä aika käy pitkäksi, sillä ainahan on jälellä kirjojen maailma, ja myös radio tuo paljon viihdytystä.

Vaikka juuri olimme kuulleet opettaja Suonion suorittaneen pitkän päivätyön, niin vaikea meidän oli uskoa hänen olevan eläkkeellä, sillä vuodet eivät olleet jättäneet paljon jälkiä hänen olemukseensa. Tiedämme, että monen monet oppilaat muistelevat aina oikeudentuntoista opettaja Suoniota syvällä kiitollisuudella.

ESKO VILJANEN.

Forssan Lehdessä 16. 10. 51.

Entisajan merkkihenkilöitä

Vuonna 1797 perustivat Suomen johtomiehet Kuninkaallisen Suomen Talousseuran kohentamaan maamme silloin vielä perin alkukantaisella asteella ollutta talouselämää. Yhdeksi seuran huomattavimmista työmuodoista tuli palkintojen jakaminen ansioituneille kansanmiehille ja -naisille. Lounais-Hämeeseen annettiin ensimmäinen palkinto vuonna 1805. Ja kun alkuun oli päästy, seurasi jatkoa miltei vuosittain.

Luettelot palkinnonsaajista sisältyvät Talousseuran painettuihin vuosikertomuksiin. Koska nämä vanhat vihkoset ovat suuren yleisön vaikeasti tavoitettavissa, julkaisen seuraavassa vuosien 1797—1854 kertomuksista yhteenvedon, jossa luetellaan kaikki sanottuna aikana lounaishämäläisille jaetut palkinnot. Pitäjittäin järjestettynä ja kylännimillä täydennettynä luettelo on seuraavanlainen.

Jokioinen

Uudisraivauksesta sai 1822 torppari Mikko Yrjönpoika Lautankorva Kiipulta hopeamitalin.

Perttula

Uudisraivauksesta sai 1823 lampuoti Antti Juhanpoika Lassila Levältä hopeapikarin.

Somerniemi

Pitkäaikaisesta palveluksesta sai 1821 Palikaisten kartanon renkivouti Jaakko Tuomaanpoika hopeisen hattunauhan.

Somero

Uudisraivauksesta saivat 1805 talollinen Matti Juhanpoika Koljo Sylvänältä hopeamitalin ja 1839 talollinen Juha Antinpoika Yli-Ojala Talvisillalta hopeapikarin. Koljon ansioihin kuului myös talon

rakennusten siirtäminen uuteen paikkaan.

Pitkäaikaisesta palveluksesta saivat hopeiset hattunauhat 1808 Åvikin lasitehtaan puhaltaja Mikko Åberg ja vouti Heikki Sjöholm, 1813 Hirsjärven kartanon renkivouti Antti Jaakonpoika, 1823 Harjun kartanon renkivouti Niilo Erkinpoika Palm ja 1825 Längsjön kartanon renkivouti Juha Martinpoika sekä hopeamedaljongin 1825 Långsjön kartanon palvelijatar Kristiina Örn. Näistä Mikko Åberg oli palvellut Åvikissa kokonaista 60 vuotta ja Antti Jaakonpoika Hirsjärvellä 38 vuotta.

Tammela

Petoeläinten tappamisesta saivat hopeamitalin 1808 Mustialan torppari Jaakko Jaakonpoika Elva ja hänen samanniminen vävynsä sekä 1821 entinen jahtivouti Simo Villman. Elvat olivat tappaneet viidessä vuodessa 15 isoa karhua ja monia karhunpentuja, mutta Villman kolmessakymmenessä vuodessa peräti 76 karhua, 10 sutta, 90 sudenpentua ja 100 kettua.

Pitkäaikaisesta palveluksesta saivat hopeiset hattunauhat 1832 Saaren kartanon renkivouti Matti Erkinpoika Gök sekä 1853 Mustialan opiston palovartija Matti Yrjönpoika ja metsänvartija Jaakko Elva.

Urjala

Uudisraivauksesta saivat 1823 torppari Abraham Mikonpoika Jallinoja Urjalankylästä hopealusikan, 1828 torppari Aatami Juhanpoika Hölli Kehrolta ja uudistalollisen poika Heikki Heikinpoika Vehmas Kokolta hopeapikarit, 1831 torppari Heikki Kallenpoika Kärri Laukeelasta hopealusikan, 1832 torppari Kalle Kasti Salmenkylästä hopeamitalin, mylläri Gabriel Elfving Hakkilasta hopeapikarin ja torppari Mikko Tuomaanpoika Kallenniemi Menoisista rahapalkinnon, 1839 talollinen Mikko Juhanpoika Seppälä Laukeelasta hopeapikarin ja torppari Samuel Uurianpoika Vuorentausta Salmenkylästä rahapalkinnon, 1841 talollinen Antti Matinpoika Erola Raitoolta ja talollinen Heikki Salomoninpoika Vehmas Vahoisista hopeapikarit, 1843 talollinen Samuel Mikonpoika Pakkanen Kehrolta hopeamitalin, 1845 torppari Juha Aataminpoika Hölli Kehrolta hopeapikarin sekä 1847 talollinen Heikki Juhanpoika Rekunen Vahoisista hopeamitalin ja eläkeläinen Vilhelm Aataminpoika Jaakkola Menoisista rahapalkinnon.

Pitkäaikaisesta palveluksesta saivat hopeametaljongin 1813 Honkolan kartanon emännöitsijä Maria Malmgren, 1837 Nuutajärven kartanon palvelijatar Ulriikka Mikontytär ja 1839 Nuutajärven kartanon palvelijatar Helena Loviisa Rosenblad, hopeisen hattunauhan 1816 Honkolan kartanon puutarhuri Juha Jordling ja Matkun kartanon seppä Juha Jaakonpoika, 1824 Honkolan kartanon renkivouti Juha Eklund ja 1837 Pappilan renkivouti Iisakki Jaakonpoika sekä hopeamitalin 1823 Honkolan kartanon vouti Iisakki Malmgren.

*

Jos joillakuilla nykypolven lounaishämäläisillä vielä on tallessa näitä esivanhempiensa saamia vanhoja hopeisia mitaleja, pikareja, lu-

sikoita, medaljonkeja ja hattunauhoja, heidän on syytä pitää niitä arvokkaina ja rakkaina sukumuistoina. Niiden suuren arvon ymmärsivät jo saajat itsekin ja kaikki heidän aikalaisensa. Ne olivat tunnustuksia työstä yhteisen kotiseudun parhaaksi.

Aulis Oja.

Forssan Lehdessä 10. 11. 1951.

Tämän seudun viimeinen karhu

Tammelan ja Lopen rajamailla on yksinäinen Riimala-niminen metsätalo. Tämän kertomuksen aikana johti sinne asutuilta mailta vain pahainen korpitie, jota vaivalloisesti päästiin kulkemaan. Siksipä siellä peninkulmaisten metsien keskellä elettiin varsin eristettyä elämää. Ympäristön suurilla soilla pesi kurki, ja pitkäjalkaiset hirvet uskaltautuivat joskus piha-aidan yli kurkistelemaan. Mutta syvemmällä metsän pimennossa asusti itse paksuturkkinen karhu, joka tuon tuostakin verotti laitumella käyvää karjaa. Pedon jälkiä nähtiin kyllä kesäisin suolla ja lumessa talvisin ennen sen makuulle menoa, mutta niin tarkoin piiloutui hallavaturkki korven kätköihin, että sitä perin harvoin joku pääsi näkemään. Revitty lehmä tai laumasta kadonnut lammas osoittivat kuitenkin, että peto yhä metsässä asusteli. Monet pyssymiehet kyllä koirineen koettivat päästä lähempään kosketukseen majesteetin kanssa, mutta turhaan. Karhu säilytti turkkinsa ja liikkui yhä vapaana valtakunnassaan.

Oli kaunis kesäinen päivä 1887. Riimalan väki oli heinätöissä läheisellä suoniityllä. Silloin kuului alhaalla olevasta metsästä kiivasta karjankellon kalkatusta ja lehmien hätäistä ammuntaa. Paimen huusi kuin henkensä hädässä. Heinäväki lopetti työnsä ja jäi hetkiseksi kuuntelemaan, mutta arvasi kohta, että karhu oli karjassa. Kaarlo, talon isäntä, ja hänen veljensä juoksivat kohta kotiin. Siellä olivat kamarin seinällä heidän ladatut, karhukuulalla varustetut haulikkonsa valmiina. Miehet sieppasivat pyssynsä ja lähtivät parasta vauhtia pitäen juoksemaan alhaalta korvesta kuuluvaa melua kohti. Peräkanaa he juoksivat kivistä polkua pitkin. Hiki virtasi ja sydän läähätti. Kilometrin verran juostuaan he tulivat pienelle harjanteelle, jonka alla oli melkoinen korpinotkelma. Ensin he näkivät paimenen ja jonkin vauhkoutuneen lehmän, mutta samassa myös noin kolmenkymmenen askeleen päässä olevan karhun, joka juuri oli lehmän selässä. Miehet ottivat tarkan tähtäimen ja pamauttivat

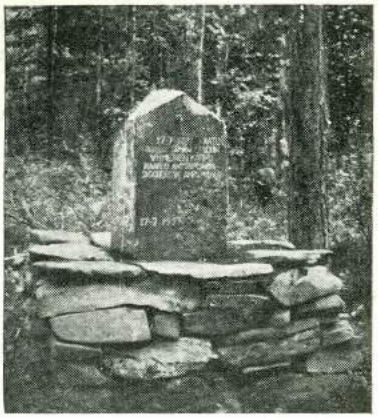

yhtaikaa petoa kohti. Se heittäytyi samassa silmänräpäyksessä jaloilleen ja livahti tiheikköön. Ampujat sotkivat kiireesti uudet panokset pyssyihinsä ja lähtivät perässä varmoina siitä, että karhu oli nahkansa pelastanut. Kohta he kuitenkin huomasivat, että se oli haavoittunut, sillä verta oli roiskunut näreisiin. Tuskin he olivat kuitenkaan sataa metriä enempää kulkeneet, kun he näkivät pedon pitkällään pienen kuusen juurella. Se oli niin ilmielävän näköinen, etteivät ampujat uskaltaneet sitä lähestyä, vaan lähettivät vielä tuliluikuistaan kuulan sen turkkiin. Se oli kuitenkin tarpeetonta, sillä metsien urho oli jo puhaltanut raikkaan henkensä vihreään sammalistoon.

Mentiin nyt lähemmin tarkastamaan ampumapaikkaa ja lopetettiin raadeltu lehmä. Huomattiin, että velimiehen kuula oli puhkaissut läheisen männyn, kun sen sijaan isännän luoti oli lävistänyt pedon sydämen. — Ensimmäiseksi saapui paikalle paimen ja kohta sen jälkeen miehinen heinäväki, joka pamaukset kuultuaan oli lähtenyt ampujien perässä. Heillä oli väärävartiset viikatteet aseina, mutta niitä ei enää tarvittu, koska metsänkuningas oli jo valtaistuimeltaan syösty. Miehissä kajahutettiin nyt huuto kaadetun kontion kunniaksi ja lähdettiin sitä tangolla kantamaan taloon. Heinätöihin ei enää sinä päivänä menty, ja vaikkei nyt juuri peijaisiakaan pidetty, niin juhlapäivä tämä ainakin oli kaikkien mielestä, eikä arkinen työ enää kenellekään maittanut.

Seuraavana päivänä ampuja lähti vaimoineen kuljettamaan kaadettua karhua Portaaseen ja sieltä Hämeenlinnaan. Matkalla punnittiin kontio ja painoi se 130 kiloa. Joka paikassa, missä karhukuorma pysähtyi, kerääntyi ihmisiä katsomaan tuota harvinaista matkuetta. Kun päästiin kaupunkiin, näytettiin siellä kymmenen pennin maksusta petoa kaupunkilaisille. Riisuttiinpa sitten vihdoin karhun turkki ja sen liha aiottiin syötäväksi säilyttää, mutta se oli kumminkin niin pilaantunutta, että se paluumatkalla haudattiin Rengon metsään. Turkki myytiin, ja ampuja sai lääninhallituksen herroilta 30 markkaa tapporahaa. — Haulipussi ja ruutisarvi vietiin myöhemmin Hämeenlinnan museoon, pyssy sen sijaan on kadonnut.

50 vuotta tämän jälkeen pystytettiin Kymi-yhtiön toimesta muistokivi karhun kaatopaikalle. Ampuja Kaarlo Antinpoika

Skogberg oli silloin 91 vuoden vanha. Hän oli niihin aikoihin tilapäisesti sairaana eikä päässyt juhlapaikalle, jonne runsaslukuinen yleisöjoukko oli kokoontunut. Siellä selostettiin tapauksen kulku ja laulettiin lopuksi Maamme-laulu. Talossa muistettiin vanhusta puheella ja kaikille läsnäolijoille tarjottiin kahvit.

Parannuttuaan vanha karhunampuja kävi poikansa kanssa muistokiveä katsomassa. Kyynelet tulivat hänen silmiinsä, kun hänelle luettiin kivessä olevat sanat: »27—7—1887 kaatui täällä tämän seudun viimeinen karhu Kaarlo Antinpoika Skogbergin ampumana.»

Joulun alla 1939 Kaarlo Antinpoika kuoli 93 vuoden vanhana ja nukkuu nyt Lopen kirkkomaalla, mutta pystytetty kivi, sellaisena kuin sen kuvassa näemme, säilyy tuleville sukupolville muistona hänen urotyöstään.

Väinö Korpijärvi.

Forssan Lehdessä 8. 1. 1952.

Seitsemän veljeksen talo

Vaikka Anttila ei ole vielä vanha mies, ainoastaan 56-vuotias, hänen tarinointinsa sisälsi paljon sellaista, joka kenties kiinnostaa muitakin kuin allekirjoittanutta. Sen puitteisiin mahtui mm. hänen kotitilansa, Anttilan torpan historia, mielenkiintoisia kuvauksia Vieremän kylästä sekä sen asukkaista ja Anttilan oman lapsuuden ja nuoruuden vaiheet. Kuulemastamme merkitsimme muistiin seuraavaa:

— Lähinnä vanhempiani minä kunnioitan Terävän Jaakko-vainaata, joka kotitorppani on kovaan korpeen raivannut. Hän oli kotoisin Latovainion Teräväs-tä, mutta oman torppansa nimen mukaan häntä sanottiin Anttilan Jaakoksi tai Anttilan papaksi. Pappa oli eräs kaikkein ansioituneimpia korvenraivaajia ja tyypillisimpiä hämäläisiä, mitä näillä main lienee koskaan kuokkaa heiluttanut. Kamppailu olemassaolosta armottomissa olosuhteissa ei ollut hänen mieltään kovettanut. Aina hän oli myhäilevä, järkkymättömän rauhallinen, elämää ymmärtävä ja omalla hiljaisella tavallaan huumorintajuinen.

Torppansa Jaakko oli raivannut Jokioisten kartanoiden maalle, nykyisestä Peltopirtistä virstan verran pohjoiseen. Taksvärkki siitä tehtiin Talsoilan kartanoon. Niihin aikoihin oli Vieremässäkin vielä susia laumoittain. Muistan papan kertoneen, miten sudet eräänä kuutamoyönä olivat piirittäneet torpan. Tuvassa oli ikkunat vastakkaisilla seinillä ja kummastakin niistä oli susi samanaikaisesti kurkistellut sisään. Minun ollessani pikkupoika Anttilan ja maantien välillä oli Takalan vaarin pyöli, vitikkoa kasvava kalliosaareke, jossa pappa kertoi susien ennen asustelleen. Vaikka minä tiesin, ettei susia enää ollut,

Terävän Jaakko, joka vielä 85-vuotiaana kuokki siinä kuin nuoremmatkin miehet.

minä pimeässä aina kammoin tuota pyöliä.

Vaikka Jaakko vielä eli, minun vanhempani olivat jo torpan neljännet asujat, sillä Jaakko oli luovuttanut tilan ensin pojalleen ja tämän siitä luovuttua vävylleen, joka hänkään ei sitä kuitenkaan kauan pitänyt. Jaakko oli jättänyt itselleen vain eläkemaan, mutta luovutti senkin isälleni saaden sitten syytinkinä kaksi tynnyriä rukiita vuodessa ja porstuanperäkamarin asuttavakseen. V. 1917 hän muutti tyttärensä luokse Kalsun Simontaloon, mutta sekä tyttären että tämän miehen taival katkesi kapinavuosien melskeissä, jolloin pappa muutti sukulaistensa luo Tienhaaran torppaan. Siellä hän vielä lähes 90-vuotiaana kynti ja kuokki siinä kuin nuoremmatkin miehet. Tienhaarasta Jaakko kuitenkin kaipasi takaisin Anttilaan. Tästä tiedon saatuani minä sanoin äidilleni, että pappa tuodaan meille; panin hevosen aisoihin ja lähdin häntä hakemaan. Pappa kuoli vasta 1923 ollen silloin jo 95-vuotias. Loppuun saakka hän oli työntouhussa tehden vielä viimeisinä hetkinään luutia, vihtoja, astioita jne.

Minun isäni oli Vieremän Markkulasta ja äiti Vieremän Juhalan tyttäriä. Lujassa oli leipä heidänkin kohdallaan, sillä nälkäinen lapsilauma söi enemmän kuin he köyhästä maasta irti saivat. Kovaa raatamista heidän elämänsä oli, sillä omien töiden lisäksi oli suoritettava raskas vero. Taksvärkissä piti olla kaksi päivää viikossa läpi vuoden ja suvella tehdä lisäksi 10 ylimääräistä päivää ja syksyllä kaksi metsäpäivää. Isäni oli vähäinen mies ja vaikka hän olikin äärettömän sitkeä, yli änkien ponnisteleminen kulutti hänen elinvoimansa ennen aikojaan. Hän kuoli jo 55-vuotiaana. Mitä vanhemmaksi tulen, sitä enemmän isääni kunnioitan. Vaikka hän oli ainaisten huolten rasittama mies, hän ei koskaan ollut ärtyisä. Meitä lapsia hän ymmärsi ihmeellisesti ja leikkisäkin hän osasi olla. Isäni luonteenlaatua kuvastaa erinomaisella tavalla seuraava tapaus:

Isä oli kyntämässä kesantoa. Päivä oli kuuma ja paarmainen, hevoset hermostuneita ja märkiä. Ennen suurukselle lähtemistään hän rupesi juottamaan ajokkejaan pienen ojan toisella puolella naapurin maalla olevassa suuressa lähteessä. Tällöin toinen kiusaantuneista hevosista kääntyi äkkiä ja putosi takajalat edellä lähteeseen. Isällä oli jo hätä käsissä, sillä hetken kuluttua hevosesta ei ollut kuin turpa näkyvissä. Nopeasti isä juoksi hakemaan toiselle hevoselle valjaat ja sai sen avulla vedettyä lähteeseen uponneen ylös. Kun äiti sitten tiedusteli, missä hän niin kauan oli viipynyt, isä vastasi: »Niin no ko hevonen putosi lähteeseen ja oli vähällä sinne jäärä. Minun jo piti huutaa apua, mutta en uskaltanut, kun pelkäsin, että joku kuulee».

Kerran tukkisouvissa pahasti vilustuttuaan isäni sairastui kovaan keuhkokuumeeseen. Me pojat rähjäsimme silloin hevos-

ten kanssa ja tällöin varsa satutti pahoin jalkansa. Kun isä ei jaksanut nousta ylös, hän käski minun taluttaa mustan sisälle hänen sänkynsä viereen, jossa sitä sitten lääkitsi.

Myös äitini oli erinomainen ihminen. Miltei vuorokaudet umpeen hän oli askartensa kimpussa ja meistä lapsista hän huolehti parhaansa mukaan. Mutta hän sentään saattoi toisinaan motkottaa, kun emme suinkaan aina olleet hänen mielensä mukaan. Ja vaikea sitä oli ollakin, kun pienempinä emme talvikausiin päässeet ulos, kun ei ollut jalkineita. Kovin teki kuitenkin mielemme pihalle ja siksi me kohta kun naskali hyppysissä pysyi, aloimme kyhätä itsellemme tallukkaita ja pienennellä isän vanhoja koivikkaita.

Kuten ymmärtää saattoi, jouduimme me lapsetkin työntouhuun sitä mukaa kuin omin voimin kunnolla kynnyksen yli pääsimme. Meitä oli seitsemän veljestä kuin Jukolassa ja lisäksi kaikilla yksi sisar. Kaksi poikaa oli kuollut jo pieninä, joten meitä kaikkiaan olisi ollut kymmenen. Minä olin kolmas alkupäästä, ja kun vanhemmista veljistä jo oli isälle vähän apua, en joutunut niin nuoresta raskaisiin ulkotöihin kuin he. Vanhin veli, Artturi, joutui jo 8-vuotiaana hevosparin kanssa kynnölle. Erään kerran hänelle oli käydä hullusti. Auran vetopaalike katkesi ja kun ohjakset olivat pojan niskan takana, hän hevosten yhä vetäessä tempautui rähmälleen auran veitsen päälle. Pitkän ajan poikaa saatiin virvoitella, ennen kuin häneen jälleen tuli elonmerkkejä.

Mutta nuoresta jouduin minäkin isää ulkotöissä auttamaan, sillä vanhempien oli lähdettävä souvihommiin ja rengiksi kohta kun siihen kykenivät. En vielä ulottunut kovinkaan korkealle kun jo olin isän kanssa kuokkimassa, ja jo 14-vuotiaana olin toisen hevosen ohjaksissa tukinajossa. Kun oli 15-vuotias, minä jo souvasin vieraan hevosella ja ennen rippikoulua ehdin olla parissa talossa renkinäkin. Taksvärkkiäkin jouduin isän edestä parin vuoden ajan tekemään. Taisimme vielä koltussa tepastella, kun jo teimme suvisin luutia, vispilöitä ja vihtoja, joita sitten myimme Forssaan, ja myös parkkia revimme. Kaikki pennit käytettiin sitten tarkasti vaatteiden hankintaan.

Järjellisesti asioita ajateltaessa nuo lapsuusajat eivät voineet kovin kultaisia olla, mutta jostakin kummallisesta syystä niitä vain kaiholla muistelee. Parhaita muistojani on, kun kerran ajoin opettamattomalla varsalla vesikelkalla. Panin varsan valjaisiin liiterissä ja sidoin aisat vesikelkkaan. Kun sitten tuli sellainen sopiva hetki, ettei äiti ollut näkyvissä, minä avasin ovet, hyppäsin kelkkaan ja annoin humman huristaa. Äiti huomasi kuitenkin minun puuhani, ryntäsi rappusille ja huusi: »Mitä hurjaa sää helkkarin nulikka olet keksinyt, tapat ittes ja sen varsan». Mutta minun päähäni ei silloin mahtunut mikään muu kuin villi meno. Ja hyvin minä varsan hallitsin, mutta en silti uskaltanut mennä sisälle ennen kuin isä tuli kotiin. Hän ei ollenkaan yhtynyt äitiin, vaan puheli, että täytyyhän sitä varsaa opettaa ja kukas sen sitten tekee, elleivät pojat.

Kun sitten aloimme päästä miehen kirjoihin ja meillä jo oli kunnon vaatteet sekä markkoja taskussa, elämä oli ulkonaisesta vaatimattomuudestaan huolimatta varmaankin paljon värikkäämpää kuin nykyisin. Ensimmäisiä kokoontumispaikkojamme oli Mattilan kalliolla sijaitseva kyläkeinu. Monet suviehtoot sen vaiheilla vietimme keinuen ja piirileikkiä hypäten. Heinoska-vainaa sitten viimein sahasi keinun aisat poikki, kun nuorten

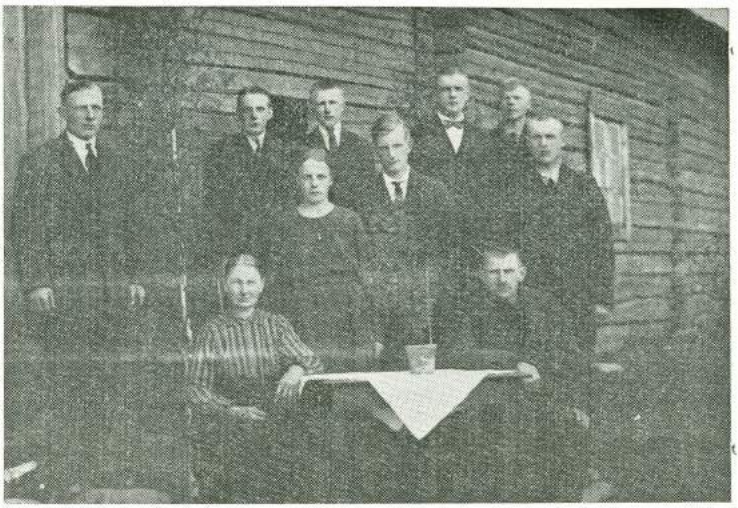

Anttilan veljekset sisarensa ja vanhempiensa kanssa Terävän Jaakon pykäämän kotitorppansa seinustalla.

ääneeminen häntä häiritsi, ja siihen keinutarina päättyi. Mutta sitten rustasimme tanssilavan ja taas oli suvipuhteiksi ajankulua, kunnes sekin huvi sitten aikoinaan viranomaisten toimesta lopetettiin. Talvisin kokoonnuttiin milloin mihinkin pirttiin ja tupaan. Usein järjestimme ns. markkatansseja, mikä nimi johtui siitä, että pojat ja tytöt vuoroin antoivat markan mieheen, millä rahalla sitten tytöt keittivät kahvia ja loppu annettiin pelimannille. Kukin markan uhrannut sai sitten kutsua itselleen kumppanin. Mitään luokkaeroja ei rengin ja piian ja toisaalta talollisen pojan ja tyttären välillä ollut, vaan kaikki olimme saman arvoisia. Jo ennen kuin minä muistankaan oli Inkillä lukutupa, joka oli perustettu valtion luovuttamilla viinarahoilla. Tästä syystä Inki olikin talvisaikaan keskeinen paikka. Siellä ei yksinomaan luettu, vaan myös leikittiin ja pidettiin muuta hauskaa. Inkin Otto-isäntä ohjasi joskus joululauluharjoituksiammekin.

Paljon on Vieremän kylä noista ajoista muuttunut. Esim. ns. Mäkikylästä, jossa oli neljä torppaa, on ainoastaan Heikkilä enää jäljellä. Ahveniston oja, joka pohjoispäässään saa nimen Ojanpää, oli silloin taajan vitikon kätkemä, harjut kasvoivat niin tiheää männikköä, ettei sekaan ollut mahtua jne. Minun vielä ollessani vähäpoika Vieremässä oli pajakin ja tietenkin seppä. Hän oli suupaltti ja suuriskelmi mies, kuten sepät ennen maailmaan taisivat kaikki olla. Mutta aito hämäläinen hän silti oli, sitä kuvastaa mm. seuraava tapaus: Enqvist — se oli sepän nimi — raudoitti Kujalan Kallen rattaanpyöriä. Suurukselle lähtiessään miehet olivat hoidelleet valkean huonosti, sillä kun he sitten palasivat jatkamaan työtään, paja paloi ilmiliekeissä. Kalle alkoi silloin kovasti vaikeroida, häneltä kun oli jäänyt pajaan paitsi kärrynpyörät myös punainen takki. Silloin Enqvist ärähti: »Älä p-le porraa, paloi se Turkukin, eikä yksikän kukkaan porannut». Siitä, että

häneltä itseltään paloi melkein koko hänen omaisuutensa, hän ei maininnut sanallakaan. Kun Granfelt-vainaa kävi häntä torumassa kiroilemisesta ja siitä, ettei hän käynyt kirkossa, Enqvist sitten toisille kertoi: »Jos mää sen Granfeltin taivaassa näen, niin siellä mää sen kans si vasta oikein hanskaan».

Jaakkolan eli Määränpään Matilla taas oli huono tuuri tervanpoltossa. Kerran hän haki oikein Rengosta asti miilunpolttajan. Tämän saavuttua Matti tiedusteli, miten tervakset ladotaan, pystyyn vai poikittain. Varmaankin tämä vähän kismitti äijää, sillä kun Matti meni hakemaan piippuaan, hän tyrkkäsi tervakset tuleen ja painui omille teilleen. Kun Matti hoksasi, mitä oli tapahtunut, hän kimeällä äänellä huusi: »Voi perkule sentään, kyllä kai mää ittekkin olisin osannut tervakseni tuollalailla polttaa».

Raeli, jonka vaimo Kaisa piti limonaadi- ja pullakauppaa, taas oli sellainen, ettei tuntenut rahaa. Kun pojat olivat Raelia monta kertaa juksanneet, niin Kaisa kielsi häneltä kokonaan kaupanteon. Kun pojat sitten taas Kaisan poissa ollessa pyrkivät ostoksille, Raeli huusi lukitun oven takaa: »Ei tääl ny o yhtään kukkaan kotont, kun määkin makkaan».

*

Edellä olevan tapaisia tarinoita Anttilalla oli loppumattomiin, mutta tämä juttu on nytkin jo venähtänyt luvattoman pitkäksi. Tulkoon kuitenkin vielä mainituksi, että veljesten isän kuoltua pojat olivat antaneet äidilleen vapaan vallan antaa torppa, silloin jo itsenäinen pientila, kenelle heistä hän halusi. Torpan sai Yrjö, veljeksistä toiseksi nuorin, eikä kenelläkään ollut siihen mitään sanomista. Kerran ojaa luodessaan kertojamme oli katsellut, kun läheisyydessä pykättiin taloa. Siitä hän oli ottanut ensimmäisen kirvesmiehen oppinsa. Ojaurakkansa lopetettuaan hän oli sitten pykännyt kotiinsa saunan. Varsinaisen oppinsa hän sai tunnetulta kirvesmieheltä Toivolan Matilta, joka kylläkin voi sietää porttoja ja varkaita, mutta ei saamattomia, ja niin väitti Anttila olevan myös itsensä laita. — Toivolan Mattia kunnioitan aina verrattomana kirvesmiehenä ja oppi-isänäni, lausui Anttila muun muassa. Mainittakoon, että Anttila on rakentanut mm. Kaikulan hyppyrimäen, jota hän pitää vaativimpana työnään.

Esko Viljanen.

Forssan Lehdessä 26. 1. 1952.

Forssan Oluttehdasta kaatamassa

On kulunut 40 vuotta Forssan (Viksbergin) oluttehtaan toiminnan lopettamisesta. Kun tämä laitos aikanaan kuului niin läheisesti vanhan Forssan elämään, omistettakoon sille seuraava muistokirjoitus.

Oluttehdas niinkuin muutkin Forssan vanhemmat laitokset oli Forssan luojan, kauppaneuvos Wahrenin perustama. Ostaessaan 1852 Viksbergin kartanon sai Wahren sen mukana Loimijoen rannalle 1844 rakennetun viinanpolttimon, jota hän neljä vuotta piti hyvin tehokkaassa käynnis-

sä. Mutta kun yleinen mielipide nousi voimakkaana viinan polttoa vastaan, lakkautti hän viinan valmistuksen ja perusti 1858 oluttehtaan.

Tarkoitus oli, niin sanottiin, korvata pahennusta tuottava viinan käyttö oluella ja niin edistää raittiimpaa elämäntapaa. — Niin ei kuitenkaan käynyt. Päin vastoin olut miedompana ja 'viattomampana' juomana johti juoppouden tielle semmoisiakin, jotka tähän asti olivat viinasta pidättäytyneet. Ja kun alkuun oli päästy, lisättiin lientä miestä väkevämmällä, jota oluttehtaan alkuaikoina oli kyllin saatavana ympäristön talonpojilta, ja kotipolton lakattua muualta tuotua tehtaan tuotetta. Myös tehtaan kaupassa oli monenlaisia juovutusjuomia kyllin saatavissa.

Oluen käyttö paikkakunnalla sai varsin laajat mittasuhteet. Professori Aaltonen kirjassaan 'Entisajan Forssaa ja sen elämää', mainitsee Forssassa olleen aikoinaan 30 olutkapakkaa, jotka olivat avoinna myöhään yöhön ja joista tiukan tullen voivat janoisimmat saada olutta öisinkin. Elämä muodostui sen mukaiseksi. Tappelut ja rähinät kapakoissa ja niiden ulkopuolella kuuluivat jokapäiväisiin tapahtumiin. Vaimot ja lapset joutuivat usein puutetta kärsimään, kun miesten ansiot menivät kapakkaan.

Oluen menekki oli suuri ja sen valmistus hyvin kannattavaa, koska patroona C. N. Pousar, joka 1865—1878 oli ollut Viksbergin oluttehtaan panimomestarina, perusti Linikkalan lammin rantaan oman oluttehtaan kilpailemaan ennen johtamansa tehtaan kanssa. Myöhemmin Viksbergin kartano osti tämän kilpailijan, ja niin oli taas oluen valmistus yksissä käsissä.

Oluen valmistus ja kauppa ei saanut paikkakunnalla vastaansanomatta jatkua. Ensimmäisenä korotti äänensä Tammelan ankara kirkkoherra, tohtori A. E. Granfelt, ansioituneen raittiusmiehen tohtori A. A. Granfeltin setä. Hän ahdisti kovin Wahrenia oluttehtaan ja sen aiheuttaman huonon elämän tähden, eikä nämä kaksi paikkakunnan mahtimiestä enää koskaan päässeet sovintoon. Välit kärjistyivät kärjistymistään muodostuen vallan katkeriksi, ja ristiriidat levisivät yhä laajemmalle alalle. — Forssan olutkysymys luokin tumman varjon kauppaneuvos Wahrenin niin suuriarvoiselle elämäntyölle.

Vuonna 1884 perustettiin paikkakunnalle raittiusseura, joka Tammelan papiston, varsinkin pastori Silvanderin johtamana saavutti suuren kannatuksen, käsittäen suurimmillaan noin 1.000 jäsentä kautta Tammelan pitäjän.

Raittiusseuran toiminta kohdistui lähinnä raittiin elämäntavan korostamiseen, mutta samalla noustiin taisteluun kaikkea sitä vastaan, jonka katsottiin johtavan kansalaisia juoppouden tielle. Suurimmaksi syntipukiksi täällä katsottiin valtava oluen valmistus ja myynti.

Monia alotteita tehtiin sen lopettamiseksi milloin kirkkoneuvoston, milloin kuntakokouksen kautta. Lainsäädäntätietä saa-

tiinkin lopulta lukuisat pienet clutkapakat Forssassa lakkautetuksi, mutta Forssan yhtiön rakentamaan hotelliin oli majatalo-oikeuksien nojalla avattu oluttupa, joka ankarasta arvostelusta huolimatta jatkoi varsin turmiolliseksi kuvattua toimintaansa aina vuoteen 1898.

Tämän jälkeen oli olut ostettava korittain tehtaalta. Tämäkään ei tuottanut suuria vaikeuksia. Tehtaan olutkuskit, joita aikoinaan oli neljäkin yhtäaikaa liikkeellä, toivat olutkorit kotiin tai muuhun määrättyyn paikkaan. Tavallisesti kokoontui miessakki olutkoria yksissä tuumin tyhjentämään. Useimmiten se tapahtui kaikessa 'rakkaudessa', mutta toisinkin voi käydä. Eräässä pajassa, jonka kohdalle näin usein olutvankkurien pysähtyvän, joutuivat juomakaverit riitaan sillä seurauksella, että yksi kavereista löi itse seppää lekalla päähän saattaen tämän lautoihin ja itsensä rautoihin. — Monta muutakin kohtalokasta tapausta pantiin oluen tilille. Muun muassa katsottiin sen syyksi Forssan suuri tulipalo juhannusyönä 1901, jolloin parikymmentä Uudenkylän taloa paloi poroksi. Palon sanottiin alkaneen erään oluesta juopuneen naisen varomattomasta tulen pitelystä.

Oluttehdas kuului Viksbergin kartanolle, joka kauppaneuvos Wahrenin perintönä joutui hänen tyttärelleen, tuomarinrouva Sidonia Stålströmille. Kun Forssan yhtiö oli 1898 lakkauttanut oluttupansa, vapautti se itsensä vastuusta olutjuopotteluun nähden. Arvostelu asiassa kohdistui tästä alkaen oluttehtaan omistajiin. Joskus saivat mielenilmaisut julkisenkin muodon. Näin tapahtui suurlakkosyksynä 1905.

Suurlakko oli nostattanut mielet sekä yleisiä että paikallisia epäkohtia vastaan ja niiden suhteen pyrittiin saamaan korjauksia aikaan. Yksi Forssan 'silmätikku' oli oluttehdas. Sitä vastaan järjestettiin Työväentalolle mielenosoituskokous, johon saapui noin 400 henkeä. Kokoukselle esitettiin oluttehtaan omistajalle osoitettu adressi, jossa kohteliaaseen tapaan esitettiin oluttehtaan turmiollinen vaikutus ja paikkakunnan yleinen mielipide sen suhteen sekä asianomaisen tehtaanomistajan isänmaallisuuteen vedoten pyydettiin oluttehtaan toiminnan lakkauttamista. Adressi hyväksyttiin yksimielisesti, ja kokoontunut joukko marssi kulkueena Viksbergin kartanoon. Päärakennuksen edessä viritettiin laulu: »On aate pyhä ja kallis, sen puolesta taistellaan.» Samalla viisihenkinen lähetystö astui sisään jättäen adressin agronomi Axel Stålströmille, joka silloin asui Viksbergissä, hänen äitinsä, Viksbergin kartanon ja oluttehtaan omistajan asuessa Helsingissä.

Agronomi Stålström ei katsonut olevansa asiaankuuluva henkilö, vaan kehoitti kääntymään äitinsä puoleen, jolle ratkaisu asiassa kuuluu. Lähetystö pyysi kuitenkin häntä toimittamaan adressin perille. Hän ottikin sen vastaan, mutta vielä samana iltana hän toi sen allekirjoitta-

neelle kehoittaen lähettämään sen suoraan senaattori Langenskiöldille, joka toimi rouva Stålströmin asiainhoitajana. Niin tapahtuikin.

Senaattori Langenskiöld matkusti muutaman päivän perästä Forssaan todetakseen tilanteen. Viksbergissä pidettiin 'herrain kokous', jossa oli mukana mm. nimismies, varatuomari Sylvin. Allekirjoittanutkin oli kutsuttu tilaisuuteen. Senaattori Langenskiöld korosti oluen valmistuksen laillista oikeutusta ja oluen merkitystä varsinkin sivistyneiden kansalaisten pöytäjuomana, ei kuitenkaan kieltäen sen turmiollisiakaan vaikutuksia. Allekirjoittanut koetti selostaa raittiusväen näkemystä asiassa. Keskustelu tapahtui kaikin puolin sävyisässä hengessä. Mitään varsinaista päätöstä ei luonnollisesti tässä voitu tehdä. Asian ratkaisuhan kuului rouva Stålströmille. Asia kaatui kuitenkin eteen päin.

Oluen myynti tehtaalta rajoitettiin määrättyihin päiviin viikossa ja silloinkin muutamiin tunteihin päivässä. — Jonkin ajan perästä myytiin koko Viksbergin kartano Viksbergin kartano Oy:lle, jonka johtajaksi tuli yhtiön jäsen, kauppias Paul Järnström Somerolta. Osakeyhtiö jatkoi toistaiseksi oluttehtaan toimintaa siksi, kunnes osakeenemmistö joutui kartanonomistaja Järnströmin käsiin. Hän tahtoi vapautua arvostelua herättäneestä oluttehtaasta ilmoittaen sen myytäväksi.

Silloin Forssan yhtiön isännöitsijä vapaaherra K. E. Palmén puuttui asiaan esittäen koko tehtaan toiminnan lakkautettavaksi ja tarjoutuen tasaamaan tästä johtuvan taloudellisen vahingon siten, että Forssan yhtiö sitoutuu ostamaan purettavaksi Lamminrannassa sijaitsevan, jo vuosikymmenet seisoneen oluttehtaan 25 000 markan hinnalla ja ehdolla, että myös Viksbergin oluttehdas kokonaan hävitetään. Forssan yhtiön johtokunta teki asiaa koskevan päätöksen 9. 9. 1911, ja se hyväksyttiin seuraavassa yhtiökokouksessa. Näin olivat Forssan oluttehtaat saaneet kuolintuomionsa, ja ne hajoitettiin pian maan tasalle.

Raittiusseuran edustajisto kävi kunniatervehdyksellä tapahtuman johdosta sekä parooni Palménilla että kartanonomistaja Järnströmillä. Viimeksimainittu ilmaisi lähetystölle olleensa aina pahalla omallatunnolla Viksbergissä oluttehtaan tähden ja lausui ilonsa, että asia on nyt saatu onnelliseen päätökseen. — Parooni Palmén Forssan 'päänä' oli aina ollut hyvin myönteinen raittiuspyrkimyksille luovuttaen Kirjastotalon vapaasti raittiustilaisuuksia varten. Suurimman palveluksen paikkakunnan raittiuspyrkimyksille hän kuitenkin yhtiön edustajana teki käyttämällä yhtiön varoja nykyisen rahanarvon mukaan n. 4 milj. mk jokseenkin arvottoman vanhan tehdasrakennuksen ostamiseen vapauttaakseen paikkakunnan väestön oluttehtaan tuottamasta kirouksesta.

Kalle Pylkkänen.

Forssan Lehdessä 12. 2. 1952.

Tyhjin käsin torppariksi

Vanhaisäntä Otto Tuomola Jokioisten Pellilästä on sen raivaajapolven edustajia, jotka vielä uskalsivat oma voimansa ja lannistumaton tahtonsa ainoana pääomanaan käydä käsiksi kitsaaseen maahan siitä elatuksen itselleen ja perheelleen ottaakseen.

Otto Tuomola on parhaimmillaan ollut rautainen mies ja vielä nyt, 80 vuoden ikäisenä, hänen kookkaasta olemuksestaan uhkuu voimaa ja varmuutta. Viime aikoina hänen on kuitenkin ollut jätettävä raskaimmat työt, sillä korkean iän ja kaksikymmentä kertaa koetun keuhkokuumeen seurauksena hänen sydämensä on jo väsynyt aiheuttaen huimausta ja hengenahdistusta. Tyynen levollisesti hän on kuitenkin tähän olotilaan mukautunut, kuten on mukautunut muihinkin elämänsä vaiheisiin, joista hän meille kertoili käydessämme häntä hänen lähestyvän merkkipäivänsä johdosta haastattelemassa. Tuosta koruttomasta kertomuksesta merkitsimme muistiin seuraavaa:

— Kotitorppani Tuomola, kuten läheinen Jussilan torppakin, on Ruotsin vallan ajoilta peräisin oleva ruotusotamiehen asumus. Vielä minun nuoruuteni aikoina tuo asumus käsitti vain yhden vähäisen huoneen, jossa oli mahdottoman suuri, suoraan ulos lämpiävä takka. Maata mökin ympärillä oli seitsemän tynnyrinalaa ja se oli niin loppuun viljeltyä, ettei kasvanut juuri muuta kuin harakankukkia. Suurin osa torpan maista sijaitsi Talpian rajoilla 11 kilometrin päässä Pellilästä. Mutta nämä maat, joita oli kolme ladonalaa, olivat luonnonniittua, joita vasta minä mieheksi vartuttuani rupesin ylösottamaan. Leipä oli noihin aikoihin lujassa, eikä elämässäni ollut paljon muitakaan ilonaiheita, sillä isäni kuoli jo 40-vuotiaana, jolloin minä olin vasta 7-vuotias. Kun kotipaikkani oli verotorppa, oli äidin mentävä uusiin naimisiin saadakseen taksvärkin tekijän. Isäpuoleni oli tavattoman äreä mies, joka teki olomme kaikkea muuta kuin mukavaksi. Kävin vasta yhdettätoista kun hän jo jätti kaikki kynnöt minun huolekseni ja neljännellätoista ollessani hän jo pani minut taksvärkkiin. Oli kauranniiton aika ja minä hullu menin etumiehen perään yrittäen pysyä mahdollisimman lähellä. Tätä etumies ei kärsinyt ja niin hän rupesi tahallaan minua väsyttämään. Ruoka-aikana hän vielä vaihtoi itselleen lasketun viikatteen, kun taas minun täytyi nyrsätä samalla, kiviin kolhimallani aseella ehtooseen saakka. Jotenkin minä siitä päivästä sentään selviydyin,

mutta työn päätyttyä eivät sormet tahtoneetkaan irrota viikatteen varresta ja käteni vapisivat kuin horkkatautisen. Parin kolmen vuoden kuluttua minä puolestani väsytin samaisen etumiehen suuren joukon läsnäollessa ja siitä hän suuttui minulle niin kovin, ettei sen koomin leppynyt.

Isäpuoleni joutui paroni Mannerheimin määräyksestä luovuttamaan torpan pois, jolloin kirjat tehtiin minun nimiini. Olin silloin 21-vuotias eikä minulla ollut muuta omaisuutta kuin tyhjät kädet niinkuin melat. Isäpuoli myi huutokaupalla kaiken irtaimen omaisuuden, ja vaikka olin ikäni tehnyt torppaan ilmaiseksi työtä, ei hän jättänyt minulle edes kapallista perunoita siemeneksi. Lainamakasiinista sain siementä ja laitosmies Meliniltä Forssasta 150 mk rahaa lainaksi, jolla ostin Hämeenlinnasta hevosen. Lehmän ostin isäpuolen huutokaupasta, senkin velaksi, ja vaimoni sai perintönä kaksi mullia. Mutta vähitellen elämä rupesi korjaantumaan. Täältä pellilästä vapautui eräs torppa, jonka maista osa liitettiin tähän Tuomolaan ja siten viljelykset tulivat paremmin kokopäähän. Viljelysmaata oli torpassa tällöin 11,5 hehtaaria, mutta lisäksi sain luonnonniituksi tarkoitettuja ojanvarsia ja joenrantamia, jotka kuokin pelloksi, ja kun metsästäkin oli pieni osa ylösotettavaksi kelpaavaa, on tässä torpassa nyt viljelysmaata viitisentoista hehtaaria.

Taksvärkkiä tästä torpasta piti tehdä kolme päivää viikossa oman pussin kanssa. Työpäivä alkoi viideltä aamulla ja päättyi kahdeksalta ehtoolla. Mutta töiden kartanossa päätyttyä rupesin kuokkimaan oman torppani peltoja. Usein jo aamu kesäaikaan kajasti, ennen kuin pitkäkseni kerkisin.

Minä olin kartanossa hyvissä kirjoissa, sillä selvisin työtingistä aina vaivattomasti. Mutta joskus herrojen toilaukset tahtoivat käydä luonnolle. Paroni Mannerheim antoi mm. sellaisen määräyksen, ettei taksvärkkäri saanut istua reessä. Tämä oli suorastaan kiusantekoa, sillä kun esim. pehkuja oli ajettava kahdella hevosella, mies joutui kahlaamaan syvässä lumessa. Nuorempi veljeni oli silloin apunani ja teki edestäni taksvärkkiä. Hän oli juuri rehunhakumatkalla ja oli kiellosta huolimatta kiivennyt pehkukuorman päälle. Paroni oli suurella keltaisella ratsullaan ajanut kiertoteitse kyttäämään, josko hänen määräystään noudatettiin. Nähtyään veljeni kuorman päällä hän karautti ratsunsa tämän vierelle, mutta veljeni hyppäsi toiselta puolen alas. Tämä konsti ei kuitenkaan auttanut, sillä vilauksessa paroni oli toisella puolella ja iski häntä ratsupiiskallaan hartioihin. Aamulla poika ei enää suostunut menemään taksvärkkiin, joten minun oli itse lähdettävä, vaikka en mitenkään olisi ehtinyt. Paronin menettely kävi siksi paljon sisulleni, että paluumatkalla ajoin tahallani päätietä pitkin kuorman päällä istuen. Olin lujasti päättänyt, että jos paroni minua lyö, niin kiskaisen häneltä piiskan pois. Mutta paronipa ei puhunutkaan mitään, pyyhkeili vain silmälasejaan. Eikä hän sen koommin pitänyt kiinni tuosta järjettömästä vaatimuksestaan.

Rahassa laskettuna Tuomolan kokoisten torppien vero oli 200 mk yhden taksvärkkipäivän vastatessa aina markkaa. Vaikka me teimme 160 päivää vuodessa taksvärkkiä, niin jouduimme siitä huolimatta maksamaan rahassa vielä 40 mk. Tämä oli meistä kovin väärin ja lopulta päätimme tehdä lakon. Vast-

ikään rippikoulun käynyt Kopilan Kustaa oli johtomiehenämme ja sisukkaasti se poika asian puolesta puhui ja vaati meitä pysymään lujina. Ja kovin yksimielisiä me olimmekin, sillä vain muutamia rikkureita oli, eivätkä nämäkään olleet kaikki torppareita. Näitä varten isännöitsijä Göös tuotatti tänne Hämeenlinnasta santarmejakin, jotka sitten saattoivat rikkureita työhön ja työstä kotiin. Lakko alkoi — se oli muistaakseni samana vuonna kuin suurlakkokin — kylvöjen aikaan ja kesti kuusi viikkoa, sillä oli jo heinäaika ehtinyt, ennen kuin herrat vaatimuksiimme suostuivat. Tällöin tehtiin sopimus, että taksvärkkipäivä hinnoitetaan saman arvoiseksi kuin silloin oli rengin palkka. Kun torpat sitten itsenäistyivät, oli niin kuin elämä olisi alkanut aivan uudestaan. 39.000 markkaa määrättiin Tuomolan hinnaksi, josta heti pystyin maksamaan 10.000 mk. Mutta olin jättänyt torpan metsiin 1.460 arvopuuta, mikä kallisti hintaa.

Otto Tuomola on ollut valistunut maanviljelijä, joka on parhaansa mukaan pyrkinyt pysymään kehityksen tasalla. Hän on saanut useita viljelys- ja siemennäytepalkintoja ja mm. Hämeen läänin Maatalousseuran järjestämissä 10-vuotiskauden kestävissä kokotalouskilpailuissa hän on kaksi kertaa saanut kolmannen palkinnon. Edelleen hänellä on kymmenkunta palkintoa — joukossa muutamia ensi palkintojakin — kyntökilpailuista. Niinikään hän on saanut palkintoja käsityökilpailuissa. Eikä mahti ole menossa manalle mahtajan mukana, sillä hänen poikansa, tilan nykyinen isäntä ja myös Otto nimeltään, on voittanut kyntökilpailussa maakunnan mestaruuden ja selvinnyt koko valtakuntaa koskevassa kilpailuissa kolmanneksi. Ja samaa luokkaa kuin Otto Tuomola on ollut myös hänen vaimonsa Maria Vilhelmiina, jolla on lähes yhtä paksu pinkka kunniakirjoja kuin miehellään. Niitä hän on saanut kananhoidosta, puutarhatuotteista, pihanhoitokilpailuista jne. Vanhaemäntä Tuomola on miestään vain vuoden nuorempi ja hän on vielä erittäin pirteässä kunnossa. Hänen naurunsa raikuu edelleen iloisena ja hänen kasvojensa juonteista kuvastuu elämänviisaus ja hyvyys. Saimme kuulla, ettei hän koskaan ole menettänyt mielenmalttiaan eikä ollut pahalla tuulella. Ja hän on sentään synnyttänyt 12 lasta, joille aina ei ole ollut edes riittävästi leipää antaa.

Tarinamme täydennykseksi tulkoon vielä kerrotuksi, että Otto Tuomola on ollut tunnettu voimamies. Urjalassa reservissä ollessaan hän voitti neljästä sadasta miehestä väkikapulan vedossa kaikki muut paitsi Kalle Johanssonin Forssan Ronttismäestä.

— Noihin aikoihin ei mies paljon kourissani painanut, innostui Tuomola kertomaan nuoruutensa päiviä muistellessaan. — Olimme kerran kartanossa hieman 'likkapelillä', kun sinne saapui samoissa aikeissa myös pari rautatehtaan miestä. Sanoin silloin piruuttani, että otetaanpa noilta likat pois. Ja niin teimmekin. Mutta silloin toinen noista miehistä puhalsi pilliin, jolloin läheisestä näreiköstä ilmaantui parikymmentä Ferrarian miestä pamput käsissä. Meitä oli viisi, mutta kolme livisti heti tiehensä. Minun kaverikseni jäi vain eräs vanhapoika, joka hänkin sai eräältä Kalle Hagert-nimiseltä mieheltä heti niin ankaran iskun, että hänen päänsä aukesi ja mies meni pökerryksiin. Silloin minä suutuin. Iskin Hagertia nyrkillä rintaan niin että hän jäi hen-

keään haukkomaan. Yritin etsiä jotakin asetta, mutta siihen ei enää ollut aikaa. Oli käytävä kiinni mistä milloinkin sai ja minä myös kävin. Kamala pöly nousi paikalta, mutta kun se sitten hälveni, havaitsin olevani kukkona tunkiolla. Ja tiellä oli roiketta jos jonkinlaista sekä lisäksi pamppuja ja kiviä. Pistin päähäni parhaan hatun, otin Hagertin pampun käteeni ja lähdin uudelleen tyttöjä jututtamaan. Tuo Hagertin pamppu on minulla vieläkin tallessa.

Muistakin samantapaisista voimannäytteistään pappa kertoili ja hänen emäntänsä innostui niitä täydentämään, mutta kertomamme tarina riittänee kuvastamaan Tuomolan voimia. Hän on kolmen kyynärän ja kolmen tuuman pituinen, leveäharteinen mies ja painoi luisevanakin satakunta kiloa. Ja mainittakoon vielä, että Tuomola on osallistunut myös yhteiskunnallisiin rientoihin. Hän on kuulunut monet vuodet mm. Jokioisten Osuuskaupan hallintoneuvostoon ja kunnan tutkijalautakuntaan, toiminut uskottuna miehenä maiden mittauksessa jne.

Olkoon tämä muistiinkirjoitus pienenä huomion ja kunnianosoituksena ansioituneelle työn sankarille.

Esko Viljanen.

Forssan Lehdessä 1. 3. 1952.

Lehmänkelloista ja vähän muustakin

Setämieheni kertoi minulle, että suvun sukulainen, Puutikan (mikä erikoinen, mutta 'rumana' hylätty sukunimi on vaihdettu 30 vuotta sitten perin jokapäiväiseen Vuori-nimeen) Kalle oli useasti puhunut puisesta lehmänkellostaan — 'puujonakkeesta' eli 'kroppakellosta'. Sellaisen avulla hän oli vuosikymmeniä pitänyt yhteyttä pariin kolmeen suurisarviseen lehmäkantturaansa vielä 1800-luvun viimeisinä vuosina. Puutikan pieni, syrjäisellä paikalla Kokolla oleva metsätorppa oli Jussi Eskolan talon ja Annulan Äyrään talojen välisellä metsälohkolla mistä oli joka paikkaan vähintään 2 km synkkää korpea ja kivikkomäkeä. Tosin oli Lystin torppa lähellä Hangaslammia. Kallen edeltäjiä oli Puutikassa elänyt Puutikan Jaakko, oikea metsän köriläs savupirtissä, joka hävisi 1900-luvun alkupäivinä. Oliko Jaakolla lehmää ja puukelloa, sitä ei muistitieto tiedä. 70 vuotta lähentelevä isäntämies Alfred Keskimaa, Kalvolan Mäyrästä tänne muuttanut, tiesi parikin asiaa puukelloista. Lähellä Mäyrän Mikkolan taloa oli Tuomiston torppa Mäyrän kulmakunnalla. Siellä oli suurikokoinen puusta tehty lehmänkello, mitä 'pruukattiin' käyttää ruokakellona. Niitylle mennyt väki kutsuttiin kellon kalistuksella suurukselle ja muillekin aterioille. Keskimaa muisti äänen kuuluneen hyvin kahdenkin kilometrin päähän.

Kalvolan Vuorenkulmalla on ikivanha Uperon torppa. Siellä eli sataluvun taitteen aikoihin suuri kelmi, Uperon Josu, iältään 50—60 vuoden vaiheilla. Kerran sitten Josu ei löytänytkään metallista aisakelloa — lieneekö ollutkaan oikeata vaskista tumpelia, tuskin pahaista porokellon moikutintakaan. Mutta Josu teki puukellon aisannuppiin

ja ajoi Keikkalan (Kalvolan) kirkolle jouluaamuna. Kirkkorahvaalla oli ollut hauskaa, varsinkin kun Josu hätisti laiskansitkeää valakkaansa juoksuun kotiinpalatessaan, Tehvaa ajettaessa. — Tämä kello oli tehty männyn kylkipuusta.

Urjalan Hakolahden (Välkkilän) Kankaisen entisen torpan vanhaisäntä Kalle Kankainen, hänkin yhdeksännellä kymmenellä oleva tervaskanto, kertoi joskus 70 vuotta sitten heillä asuneen koturina Varvari-Kustaan, rukkimestarin, joka sitten teki Rimmikankaan torpan. Hänen lehmällään oli ollut puinen kello kalkuttamassa kaulassa. Tomukorven myllyn omistaja Hannes Reunanen, hänkin 70:tä lähentelevä, taas muisti, että hän lapsuudessaan oli kuullut puisen lehmänkellon äänen, mutta ei nähnyt kelloa, vaikkakin oli kuullut puhuttavan siitä. Sen sijaan on sellaisen lapsena nähnyt Sonninottan myllyn haltijana oleva Hulda Lehtonen. Lapsuudenkodissaan Hakolahden Kengänsaarikossa oli sellainen ollut. Mahtoiko isävainaja Oskari Saarikko sen huutaa jostakin huutokaupasta? Kello oli puusta, mutta kieli oli rautaa, ääni kuului kauas.

Tähän loppuivat tiedot. Olen puhutellut noin 25:ttä vanhaa henkilöä, mutta vain harva muisti mitään puukellosta.

Koska Forssan Museossakaan ei ole puusta valmistettua lehmänkelloa, olisi sellainen sinne saatava. Mikäli jossakin sellainen on, pitäisi siitä ilmoittaa os. Forssan Museo tai tämän kirjoittajalle.

O O O

Käydessäni hiljattain Kalvolan puolella huomasin Patakankaan kylässä olevan ikivanhan 'Saarnakiven', joka on Lautaportaan-Hakimäen tien varressa. Perintätarina kertoo, että sen lähellä on suomalainen sotaväki joskus Isonvihan (Tai Suomen sodan?) aikana pitänyt leiriä. Ennen taistelua on kiven luona pidetty jumalanpalvelus, siitä kiven nimenä Saarnakivi. Hangesta kohosi kiven kuutiomainen osa varsin komeana muutaman metrin päässä tiestä. Läheisyydessä on Hautalammi-niminen 7—8 syltä syvä metsälampi. Kun lähitulevaisuudessa suoritetaan suuret tien oikaisutyöt, olisi nyt yhdestoista hetki rauhoittaa tämä kivi. Ellei se juuri joudukaan tien alueelle, on aina vaara olemassa, että turmellaan sen ympäristö. En tiedä kenen maata alue on, mutta vetoan tässä Patakankaan nuorisoseuraan. Tämä olisi oikeaa kotiseututyötä nuorisoseuroille. Pankaahan asia vireille ja pian, ennenkuin se on myöhäistä.

O O O

Luonnonsuojelusta tuli mieleeni, että maanomistaja Siivola on aikonut rauhoittaa lähellä taloaan olevan suuren yksinäisen niinipuun, joka näkyy pitkien matkojen päähän. Aivan lähellä sitä on erikoinen 'Pirttikuusi', jonka erikoislaatuiset oksat taipuvat tiheänä telttamaisena suojana rungon ympärille. Myös tämän puun hän aikoo rauhoittaa. Se onkin paikallaan varsinkin kun suunniteltu Punkalaidun-Valajärvi - Nuutajärvi - Hanhisuo - Santaranta - Kokko - Hakolahti - Hirsjärvi - Siivola maantie kulkee juuri Lautaportaasta Kuurilaan tehtävälle tielle tämän kautta.

Arvo Kytölä.

Forssan Lehdessä (laajempana) 3. 4. 52.

Entisajan kouluoloja

Rovasti J. A. Leivo kertoi minulle kerran, miten hän joutui opiskelemaan sellaisessa koulussa, missä kaksikin opettajaa saattoi opettaa yhtä aikaa samassa huoneessa. Kullakin luokalla oli vielä useita läksykuntia, siis eri osastoja, koska kouluun otettiin oppilaita kahdesti vuodessa.

Minua kiinnosti tietojen hankkiminen vanhoista kouluoloistamme. Kirjastosta sain teoksia, joissa niitä kuvattiin. Erittäin kiintoisa oli maisteri A. E. Favenin entisajan kouluolojamme koskeva tutkimus.

Maist. Favenin lapsuudessa oli J. W. Snellmanin suomalaisuuden herätyshuuto saanut vastakaikua talonpoikienkin sydämessä. Oli saatava suomenkielinen sivistyneistö ja sitä varten oli perustettava suomenkielisiä oppikouluja. Sellainen saatiinkin sitten Jyväskylään. Matkan pituudesta ja kulkuneuvojen puutteesta huolimatta urjalalainen valtiopäivämies Antti Uotila vei vanhemman poikansa Jyväskylän lyseoon, jossa Anders Emil valmistui 17-vuotiaana ylioppilaaksi v. 1861. Fil.kand.-tutkinnon hän suoritti v. 1869 ja vihittiin samana vuonna maisteriksi.

Faven toimi aluksi vv. 1870—74 Helsingin normaalilyseossa sekä suomen että ruotsinkielisellä osastolla historian ja maantieteen tuntiopettajana, jonka lisäksi hänellä oli tunteja Suomen alkeisopistossa vv. 1872—74. Hämeenlinnan lyseon vt. kollegana hän oli vv. 1874—87 ja kollegana vv. 1887—1906. Koulun rehtorina hän toimi vv. 1888—90 ja vararehtorina vv. 1890—1906 hoitaen myös koulun kirjastoa. Oppilaat nimittivät kirjastoa Vatikaaniksi ja sen hoitajaa tietenkin Paaviksi. Kaupungin kansakoulujen tarkastajana vv. 1876—1906 hän suoritti pitkän ja ansiokkaan päivätyön. Niiltä vuosilta tapaa hänen työnsä jälkiä monella alalla. Favenin kouluhistoriasta kannattaa mainita muutamia pääpiirteitä.

Kun Pietari Brahe matkusti maassamme, hän yöpyi mm. Kankaanpäässä, jossa silloin oli majatalo. Hän oli havainnut hämäläisten sivistyksen puutteen ja päätti sitä kohottaa. Turun linnassa toukokuun 3. pnä päivätyllä kirjeellä Pietari Brahe perusti Hämeenlinnan lastenkoulun eli pedagogiumin. Koulun ensimmäiseksi opettajaksi määrättiin Johannes Manni. Hänen piti olla myös saarnaajana Kronoborgin linnassa. Mannille annettiin edelleen oikeus valita itse apuopettajansa. Viisi koulun ensimmäistä rehtoria oli kaupungin kirkkoherroja ja siitä syystä koulu tarvitsi kaksi opettajaa. Koulussa opetettiin ruotsinkieltä, katkismusta, laskentoa ja kirjoitusta. Työ aloitettiin klo 5 aamulla ja päätettiin klo 17. Opetus oli alusta alkaen ruotsinkielistä. Ainoastaan katkismusta opetettiin alaluokalla suomen kielellä. Sitten tuli latina opetuskieleksi

kaikissa aineissa, mutta tuonnempana syrjäytti ruotsinkieli ensin suomenkielen ja sitten latinan. Suomenkielisten lasten oli varsin vaikea seurata opetusta; siksi heitä jäi runsaasti luokalle.

Koulutalo oli turvekattoinen tupa, jossa oli takka, mutta eteisestä se puuttui. Ikkunoita lienee ollut luukulla varustettujen lisäksi kaksi. Koulun siivouksen, lämmityksen ja valaistuksen kustansivat oppilaat itse ja samalla huolehtivat niistä. Apurahojakaan ei myönnetty puiden ja kynttilöiden ostoon. Hattulan kihlakunnassa saivat köyhät oppilaat kerätä teiniveroa ja tehdä pitäjänkäyntejä. Rehtorina on ollut mm. Henricus Florinus, joka toimi sittemmin Paimion kirkkoherrana. Opettajien joukossa mainitaan Urjalasta kotoisin ollut Vahonius-niminen apollogisti, joka oli sittemmin Vihdin kappalaisena kuolemaansa asti.

Joskus sattui opettajien kesken vakaviakin erimielisyyksiä. Rehtori Erik Favorin teki konsistoriolle kantelun, että apollogisti Stigelius käytti samettitakkia, jota vain jumaluusopin tohtorilla on oikeus käyttää. Syytös oli niin raskas, että Stigelius oli mutta toimi sittemmin uudelleen jonkin aikaa virasta erotettuna, apollogistina, alaluokkien opettajana.

Lehtori Faven kuvailee myös huvittavia tapauksia koululaisten elämästä. Niinpä lyseolaiset kävivät herrasväen kutsuissa tanssittamassa rouvia ja tyttäriä. Mutta rehtori C. E. Euren kielsi poikia siellä tupakoimasta. Seuraaviin kutsuihin oppilaat eivät menneet, ilo jäi tilaisuudesta pois, ja kielto täytyi peruuttaa. Sellaisilta kutsuilta palatessaan oppilaat kerran näkivät puolivalmiin tuvankehän tien vieressä, purkivat sen ja pystyttivät sen uudelleen keskelle katua.

Lastenkoulu muutettiin v. 1690 triviaalikouluksi. Siinä oli jo 5 opettajaa. Se toimi aluksi lahonneessa pedagogiumin huoneessa, mutta keväällä v. 1733 tuo huone hajoitettiin ja uusi turvekattoinen kouluhuone sijoitettiin etäämmäksi linnasta. Siinäkin oli yksi luokkahuone ja lisäksi kamari ja porstua. Rakennusaineista päätellen sen pituus ja leveys olivat noin 5 syltä kumpikin. Seiniä ei oltu sisältä eikä ulkoa vuorattu eikä maalattu. Jokaisesta kouluhuoneen ikkunasta, joita lienee ollut 5 tai 6, oli maksettava ikkunavero. Uudessa koulussa toimittiin 36 vuotta.

Rehtori A. Achander anoi tuomiokapitulilta, että koulutyö saataisiin aloittaa vasta klo 7, koska kouluhuoneen valaistus ja lämmitys oli oppilaiden kustannettavana eikä kaupungissa ollut kelloa. Ajan kulku ilmoitettiin linnasta, jossa oli tiimalasi ja jossa vahtimestari kopautti vasaralla kanuunan kylkeen. Mutta lyönnit eivät kuuluneet ympäri kaupungin, josta syystä oppilaita pyrki kouluun jo puoliyöstä. Anomukseen saatiinkin suostumus.

Lehtori Faven kuvailee sitten,

miten Brahen perustama lasten koulu monien vaiheitten jälkeen kehittyi maineikkaaksi lyseoksi, jonka rakennus nykyisin kohoaa koko korttelin suuruisella tontilla varsin edustavalla paikalla.

Lehtori Faven oli harvinaisen onnellisessa avioliitossa Alma Julia Pauliina Hjeltin, kauppias Georg Hjeltin tyttären kanssa. Faven kuoli 4. 12. 1919 ja hänen puolisonsa pari kuukautta sen jälkeen.

E. Vehmas.

Forssan Lehdessä 28. 6. 1952.

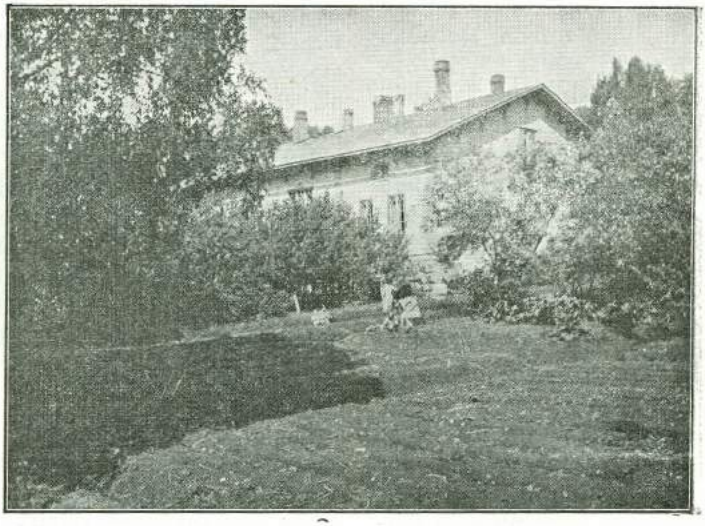

Tammelan kirkonkylän kansakoulu, joka on maamme vanhimpia. Koulu on rakennettu v. 1867 ja on siis jo 85-vuotias.

Huolestumisen ilmaus Tammelan tuomiokunnassa v. 1899

»Keskellä kesäistä rauhaa v. 1898 maassamme yhtäkkiä alkoi levitä tieto, joka vaikutti kuin väkijoukkoon heitetty pommi. Heinäk. 19. pnä hallitsija Pietarhovissa oli allekirjoittanut käskykirjeen Suomen säätyjen kutsumisesta ylimääräisille valtiopäiville, joiden oli kokoonnuttava 19. pnä tammik. 1899. Ja tässä käskykirjeessä lyhyesti sanottiin, mistä näiden valtiopäivien kokoonkutsuminen oli aiheutunut, nimittäin halusta 'saattaa Suomen Suuriruhtinaanmaan asevelvollisuuslaki (siinä suhteessa) yhtäpitäväksi keisarikunnassa voimassaolevain perusteitten kanssa'.» — »Kun tieto tästä valtiopäiväkutsusta oli levinnyt, aavistettiin maassa yleisesti, että se sotaretki, jota leppymättömät venäläiset suomisyöjät jo yli kolme vuosikymmentä olivat saarnanneet maatamme vastaan, nyt oli pelottavalla tavalla alkanut.»

Tästä olojenkuvauksesta ja vuoden 1899 ylimääräisistä valtiopäivistä lähtee etenemään talonpoikaissäädyn historia. Kun valtiopäivät jo olivat kokoontuneet, tuli uusi isku, helmikuun 15. p:n julistuskirja, jolla säätyjen lainlaadintaoikeus kumottiin. Kaksi viikkoa sen jälkeen alkoi Suomen kansan vastatoiminta. Kuin humauksessa kerättiin nimet valtaisen laajaan joukkoadressiin kaikkialta maasta, ja maaliskuun 13. pnä oli Helsingissä koko kansan suuri lähetystö, jonka oli määrä viedä adressi hallitsijalle, mutta keisari ilmoitti etukäteen, ettei hän suostunut vastaanottamaan tätä 500-miehistä lähetystöä. Eräiden isänmaallisten juhlatilaisuuksien jälkeen palasivat lähetystön jäsenet Helsingistä kotiseuduilleen. Vain pienempi valiokunta oli vienyt adressin etukäteen Pietariin, mutta sekään ei päässyt pitemmälle kuin ministerivaltiosihteerin vastaanotolle. Mikäli adressi toimitettaisiin hallitsijalle, määräsi keisari sen tapahtuvaksi läänien kuvernöörien, kenraalikuvernöörin ja ministerivaltiosihteerin välityksellä. Masentuneina palasivat kotiin Tammelan tuomiokunnankin väestön edustajat, joista lautamies K. W. Puosi-Uutela oli edustanut Tammelan, Jokioisten ja Humppilan pitäjiä, maanv. Karl Lindgren Somerniemen pitäjää, taloll. Kustaa Mäkinen-Paakka Someroa, maanv. Alfred Retulainen Urjalaa, maanv. K. A. Karlstedt Akaata ja maanv. J. K. Tipuri Kylmäkoskea.

Mutta valtiopäivät istuivat edellen ja ne käsittelivät asevelvollisuusasiaa. Tammelan tuomiokunnan edustajana talonpoikaissäädyssä oli silloin maanv. Aukusti Perho Urjalasta. Sanomalehdistön välityksellä levisi maakuntaan tietoja, että valtio-

päivillä oli ilmaantunut virtauksia, joiden pelättiin vievän melkoisiin myönnytyksiin ja asevelvollisuuslain muutoksiin.

Tammelan tuomiokunnassa ne manttaalimiesten edustajat, jotka olivat olleet valtiopäivämiestä valitsemassa, tulivat levottomiksi, ja näistä tuomiokunnan pohjoispäässä asuvat kokoontuivat yhteiseen neuvottelukokoukseen toukokuun 13. pnä 1899, siis 10 päivää aikaisemmin kuin asevelvollisuuslain muutosesitys tuli talonpoikaissäädyn täysi-istunnossa käsiteltäväksi. Nämä neuvotteluun kokoontuneet valtiopäivämiehen valitsijamiehet olivat A. Retulainen, O. Sjöstedt, F. Uotila, B. Pouru, K. Kaakko ja J. Astala Urjalasta sekä K. Arola ja Koljonen Akaasta. Neuvottelukokouksen puheenjohtajaksi valittiin A. Retulainen ja kirjuriksi J. Astala. Nämä olivat myöhemmin kiivaat toistensa vastustajat, edellinen myöntyväisyysmiehenä, jälkimmäinen vastarintamiehenä. Mutta mikään ei osoita, että he tässä neuvottelukokouksessa vielä olisivat vetäneet eri köyttä. Pöytäkirjan konseptissa heidän käsialansa käyvät sovussa, ja muutenkin tämä konsepti viittaa pelkkään yksimielisyyteen kokouksessa, jonka lopputuloksena oli päätös lähettää valtiopäivämies Perholle näin kuuluva kirjelmä:

»*Tammelan tuomiokunnan edusmiehelle*

Me allekirjoittaneet valitsijanne tahdomme täten, sanomalehdissä näkyneiden huolestuttavien huhujen johdosta, että muka säädyt käsiteltävässään asevelvollisuusasiassa mahdollisesti tulisivat tekemään joitakin suurempia myönnytyksiä, Teille nöyrimmästi mielipiteenämme lausua, että, mitä myönnytyksiä lieneekin ajateltu, ne eivät saisi koskea voimassaolevan asevelvollisuuslain tärkeimpiä, perustuslaillisia kysymyksiä, ja että siis nykyisen asevelvollisuuslain 1 §:n sanamuoto pysytettäisiin, ettei Suomen sotaväkeä saa viedä maan rajojen ulkopuolelle,
että nostoväki voidaan kutsua aseisiin ainoastaan, jos vihollinen hyökkää maahan,
että Suomen kansalaisia voidaan kutsua sotapalvelukseen ainoastaan suomalaisiin joukkoihin,
että päällikön virkoihin saadaan asettaa ainoastaan omia kansalaisia,
ettei nykyistä palvelusaikaa pidennettäisi, ja
että näiden luovuttamisessa luovuttaisiin myöskin kansan tahdosta.»

Kirjelmän henki oli selvä, vaikka viimeisen kohdan sanonta olikin epäloogillinen, kun se liittyi edelläoleviin kieltoihin ja toivomuksiin myös kondifionaalisena. Tarkoituksena oli tietenkin ilmaista, että kosketeltujen etujen ja takeiden luovuttaminen tietäisi luopumista kansan selvästä tahdosta.

Ei ole mitään syytä olettaa, että valtiopäivämies Perho sai lopullisen kirjelmän muussa muodossa kuin konseptin esittämässä. Kun talonpoikaissäädyn täysi-istunnossa käsiteltiin asevelvollisuuslain 1 §:n muuttamista, ei valtiopäivämies Perho käyttänyt

lainkaan puheenvuoroa. Mitä kantaa hän edusti äänestyksessä, on tietämätöntä. Noudatti hän valitsijamiestensä »nöyrintä mielipidettä» taikka ei, menetteli hän täysin edustajavaltuuksiensa mukaisesti, sillä valitsijain kanta ei häntä sitonut. Mutta hänen valitsijamiehensä olivat kuitenkin ryhdikkäästi ilmaisseet huolestumisensa ja oikeustaistelussa valitsemansa kannan, joka kai oli Tammelan tuomiokunnan manttaalimiesten enemmistönkin omaksuma, koska he Perhon kuoleman jälkeen kaksille viimeisille säätyvaltiopäiville valitsivat edustajakseen tasapuolisuudestaan tunnetun mutta tiukan vastarintamiehen.

AARNE ASTALA.

Forssan Lehdessä 8. 11. 1952.

Tammelan seudun viimeinen ilves

Olen eräässä aikaisemmassa kirjoituksessani kertonut tämän seudun viimeisestä karhusta, joka kaadettiin vuonna 1887. Nyt on vuorossa ilves, metsiemme tupsukorva, joka ammuttiin tämän vuosisadan ensimmäisellä kymmenellä. Kysymyksessä on sama ilves, jonka pääluut ovat nähtävinä Mustialan museossa.

Oli tammikuun pakkaspäivä. Lunta oli verrattain vähän, mutta sen verran kuitenkin, että jäljet hyvin näkyivät. Silloiselle Portaan kauppiaalle Kaskelinille ilmoitettiin Liesjärveltä, että siellä oli nähty ilveksen jäljet. Kaskelin lähti samana iltana tapaamaan vanhaa metsästystoveriaan, työnjohtaja Kustaa Mäkilää, jonka kanssa hän oli ampunut monta kettua ja jänistä. Toverukset päättivät lähteä koettamaan onneaan, vaikka monet kyläläiset epäilivät ajon onnistumista. Tuo samainen ilves oli näet sangen ovela eksyttämään pyssymiehet jäljiltään. Useat Tammelan metsästäjät olivat juosseet sen perässä oman pitäjän metsissä sekä myös Kalvolan ja Lopen mailla, mutta tuloksetta. Kaskelin ja Mäkilä eivät kuitenkaan välittäneet kielloista ja lausutuista epäilyksistä, vaan lähtivät eräänä aamuna koirineen liikkeelle. He tulivat illansuussa Niinimäkeen, jossa yöpyivät. Aamulla he saivat kuulla, että tuoreet ilveksen jäljet oli nähty Antinsuolla, kilometrin verran Niinimäestä.

Lähdettiin Antinsuolle. Koiria ei vielä kuitenkaan laskettu irti, vaan hiivittiin varovasti jälkiä seuraten, sillä ilves saattoi olla lähelläkin. Tultiin Onkimajärven rannalle. Jäljet suuntautuivat jään yli Pyhäjärven puolelle ja sieltä Pusulan metsiin. Miehet painelivat sisukkaasti perässä. Alkoi hämärtää ja se luonnol-

lisesti vaikeutti jälkien tarkkailemista. Seutu oli pyssymiehille perin tuntematonta. Jonkin ajan kuluttua alkoi metsikön laidasta näkyä tulen tuikutusta. Oltiin siis kuitenkin asutuilla mailla. Tultiin pienen tuparähjän pihalle. Mäkilä jäi koirineen ulos, Kaskelin meni sisälle tiedustelemaan, mitä maailman kolkkaa seutu olisi. Hän palasi hetken kuluttua ja kertoi, että muuan suutari siinä piti majaa ja pisteli siellä pirtin lämpimässä hyvätuoksuista papusoppaa partoihinsa. Nälkäisiä olivat miehetkin, ja hyvältä se hernekeitto olisi maistunut heillekin, mutta eihän suutarin pienessä padassa ollut vieraan varaa. Hyvät neuvot sentään saatiin, sillä lestiherra osoitti oikeat suunnat. Jatkettiin siis ajoa, koska jäljetkin vielä jotenkuten erotti. He tulivat pienen kosken rannalle. Siinä ilves oli kahdesta paikasta yrittänyt yli, mutta vesi oli sitä peloittanut. Se oli nyt kulkenut pitkin kosken rantaa, löytänyt vihdoin sopivan ylimenopaikan, loikannut kivelle ja siitä kiinteälle jäälle. Osuttiin Karjasjärven kylään. Tällöin oli jo niin pimeä, ettei enää voitu jatkaa ajoa. Uroot työntyivät erääseen taloon, jonka emäntä ystävällisesti antoi kortteerin ja ruokaa sekä illalla että aamulla, olisipa lisäksi antanut oivat ryypitkin, jos vain olisi ollut pullossa perää. Sillä paljon pahaa tuo samainen ilves oli edellisenä kesänä tehnyt talon lammaskatraassa, siksi emäntä nyt olisi tahtonut hyvin kestitä miehiä, jotka tuon pedon päännenoksi olivat vaivautuneet lähtemään liikkeelle.

Aamulla ajo alkoi ja jatkui entiseen tapaan. Keskipäivällä tultiin paikalle, missä ilves oli saanut kynsiinsä jäniksen ja syönyt siitä osan. Ilves on metsästäjien tietämän mukaan kovin pikkuruokainen. Kun paistista jää jotakin tähteeksi, on sen tapana maata lähistöllä, kunnes käy syömässä loput. Kaukana se ei nytkään ollut. Sillä kun miehet etenivät kappaleen matkaa, he näkivät sen vilahtavan tiheikössä. Ampumista ei kuitenkaan voinut yrittää, vaan täytyi jatkaa entistä jäljittämistä. Päästettiin kuitenkin koirat irti, mutta ne häipyivät kauas kuulumattomiin. Yhä jatkettiin matkaa, kunnes päätettiin tehdä kierros ja todeta, johtivatko jäljet sen ulkopuolelle. Ei näkynyt jälkiä, joten oli varmaa, että ilves oli kierroksessa. Etäännyttiin varovasti ja tultiin paikalle, jossa näkyi lumessa verta ja karvakasoja. Siinä ilves oli ollut taistelussa koiran kanssa, mutta pelastanut nahkansa ja eksyttänyt koiran. Tarkkailtiin puita, sillä tavoilleen uskollisena se hyvinkin saattoi olla puussa. Erään puun juurella olikin karissutta kaarnaa ja muuta roskaa. Kuusen latvassa näkyi jotakin tummaa, ja kun miehissä tarkkailtiin, todettiin pedon ääriviivat. Kaskelin otti suorittaakseen ampumisen. Hän oli kahden vaiheilla, käyttäisikö luodikkoa vai haulikkoa. Hän valitsi ensinmainitun. Kuului terävä pamaus, ja ilves rysähti maahan. — Tuli siihen sit-

ten tapauksen todistajaksi muuan lähettyvillä ollut halonhakkuri, joka pääsi osalliseksi niistä konjakkiryypyistä, jotka tässä ilveksen kunniaksi kulautettiin. Mieheltä saatiin myös kuulla, että paikka oli Vallinkorpi, Pusulan pitäjässä, ja se oli hänen tietämänsä mukaan aina ollut ilveksien mieluisimpia asuinmaita.

Suuren otuksen kuljettamisesta koitui miehillemme melkoinen urakka. Sen jalat sidottiin hihnoilla ja niistä sitä roikotettiin pyrittäessä kylään. Kun vihdoin saavuttiin lähitaloon, kokoontui sinne paljon ihmisiä katsomaan tuota harvinaista otusta. Kaikki olivat hyvillään, kun kesäinen lampaansurma oli tehty vaarattomaksi.

Paluumatka Portaaseen kävi kievarikyydillä. Toinen koirista piti kuljettaa reellä, sillä tapellessaan ilveksen kanssa se oli pahoin haavoittunut. Illalla yhdeksän maissa tultiin Kaskelinille. Kylässä oli silloin paljon Hämeenlinnan markkinoille menijöitä. Niitä sekä paikkakunnan omaa väkeä kokoontui joukoittain katsomaan kaadettua ilvestä. Tieto miesten urotyöstä levisi Forssaankin, ja seuraavana päivänä sieltä tuli herroja, mm. kaikkien portaalaisten tuttava, maisteri Grönfors, katsomaan ja ihmettelemään harvoin nähtyä petoa. Kukin heistä sai kappaleen ilveksen lihaa maistiaisiksi. Olisi siitä annettu muillekin halukkaille, mutta harvalle se kuulemma kelpasi. Mutta itse kaatajat siitä korjasivat suurimmat paistit, ja erikoisen hyvää tuo pedon liha heidän mielestään olikin. — Henkiraha ilveksestä oli siihen aikaan 50 markkaa. Sen maksoi heille Nummen nimismies, joka myös osti turkin 25 markalla. Pääluut — kuten alussa sanottiin — säilytetään Mustialan museossa.

Tällainen oli tarina tämän seudun viimeisestä ilveksestä. Viimeinen se varmaan oli, koska niitä täälläpäin ei sen koommin ole nähty.

VAINÖ KORPIJÄRVI

Forssan Lehdessä 25. 8. 1952.

Lounais-Hämeen luonnosta

I Petolinnut

Petoeläimet ovat yleensä eläinmaailmamme kauneimpia ja jaloimpia edustajia riippumatta siitä, ovatko ne nelijalkaisia tai siivellisiä. Sen takia olikin Lounais-Hämeen Luonnonsuojelutoimikunnan ensimmäisiä toimenpiteitä taistella kettujen strykniinipyyntiä vastaan sekä kehoittaa maakuntamme pyssymiehiä jättämään harvinaiset petolintumme rauhaan. Seuraava askel oli tutkia, minkälainen petolintukantamme nykyään on ja minkälainen se on ollut täällä menneinä aikoina. Tämän johdosta on hiljattain lähetetty kyselyjä paikkakunnalla asuville asiantuntijoille ko. asiasta. Näin saatujen tietojen perusteella sekä myös käyttäen hyväksi kirjallisuutta on seuraava yhdistelmä saatu kokoon. Lounais-Hämeen Luonnonsuojelutoimikunta ottaa kiitollisuudella vastaan täydentäviä tietoja esim. allekirjoittaneen kautta, os. Matku.

Kuka olisi aavistanut, että Lounais-Hämeessä parhaillaan pesii ainakin 16 petolintulajia, nim. 8 pöllö- ja yhtä monta haukkalajia? Näistä sarvi- ja tarhapöllöt sekä tuuli-, nuoli-, hiiri-, varpus-, kana- ja mehiläishaukat ovat jokseenkin yleisiä melkein koko alueella. Varpus-, hiiri-, yö-, suo- ja viirupöllöt sekä huuhkaja, muuttohaukka ja kalasääski ovat sitä vastoin huomattavasti harvinaisempia esiintyen vain paikoitellen. Uljaimmat niistä, kolme viimeksi mainittua, ovat turhan vainoamisen johdosta kuolemaisillaan sukupuuttoon.

Sitä paitsi on Lounais-Hämeessä tavattu sarja muuttomatkalla olleita petolintuja, kuten lapin- ja tunturipöllö sekä sini- ja ruskosuohaukka. Tähän ryhmään kuuluu vielä piekana. Saatujen tietojen mukaan olisivat sekä ruskosuo- että ampuhaukkakin pesineet Lounais-Hämeessä.

Forssalaisen kuuluisan lintutieteilijä *Volter Pousarin* mukaan pesi kotka Tammelassa vielä 1870-luvulla, mutta sen jälkeen sitä on tavattu ainoastaan tilapäisesti syksyisillä muuttomatkoillaan, enimmäkseen vain nuoria yksilöitä. Urjalassa esiintyi jokin vuosi sitten kotka, joka kuitenkin ammuttiin siitä huolimatta, että se on rauhoitettu koko Etelä- ja Keski-Suomessa. Yhtä huonosti kävi kotkalle Tammelassa 1930-luvun puolivälissä.

Lounais-Hämeen suurimpina lintuharvinaisuuksina voidaan pitää pientä kiljukotkaa, joka v. 1902 ammuttiin Tammelassa. Samoin kävi merikotkalle v. 1909 ja punajalkahaukalle 11 vuotta myöhemmin. Miksi niiden ei annettu elää?

Muuttomatkalla olleiden petolintujen lukumäärä on siis 10 (2 pöllö- ja 8 päiväpetolintulajia). Koko petolintumäärä nousee meillä näin ollen 26:een (10 pöllöä ja 16 päiväpetolintua). Tästä luettelosta puuttuu Suomessa tavatuista 34:stä lajista ainoastaan sellaiset harvinaisuudet kuin tornipöllö, tunturihaukka, iso kiljukotka, vaalea suohaukka, kuningas- ja ruskohaarahaukka sekä käärmekotka ja hanhikorppikotka.

Ei ole mahdotonta, että joku tunturi-, haara- tai vaalea suohaukka joskus muuttomatkoillaan voi eksyä Lounais-Hämeeseenkin, mutta muuten taitaa edellä esitetty luettelo olla jokseenkin täydellinen. Tai oikeastaan liian täydellinen, sillä pesi-

vien petolintujen lukumäärä vähenee meillä melko nopeasti! Mainitsin jo kotkan tässä yhteydessä. Sama kohtalo odottaa myös, kuten sanottu, huuhkajaa, muuttohaukkaa ja kalasääskeä. Niinpä Pousar jo 1905 kirjoitti huuhkajasta, että »se kuuluu niihin lajeihin, jotka on tuomittu perikatoon». Siihen aikaan se vielä pesi koko Tammelan alueella, vaikkakin jo silloin harvalukuisena, samoin vielä v. 1938 *O. Kalelan* mukaan. Mutta tiedossani ei ole enää mitään huuhkajan nykyisestä pesimisestä mainitussa pitäjässä. Vain yhdessä ainoassa Lounais-Hämeen pitäjässä on tietääkseni vielä jokunen harva pesivä huuhkajapari, mutta niidenkin lukumäärä on viime vuosina supistunut uhkaavalla tavalla.

Myös kalasääski oli Pousarin mukaan jo tämän vuosisadan alussa harvinainen Tammelassa, ja senkin lukumäärä väheni jo silloin jatkuvasti. Tietääkseni sitä ei ole pesivänä enää kuin kahdessa Lounais-Hämeen pitäjässä siitä huolimatta, että se on rauhoitettu koko Suomessa. Sen viimeisiä pesiä tullaan tästä lähtien tarkkaan valvomaan Lounais-Hämeessä.

Muuttohaukasta kirjoittaa Pousar 1905, että se kylläkin on harvinainen, mutta kuitenkin pesii monessa paikassa Tammelassa. Tietääkseni se kuitenkin nykyään on käynyt niin harvinaiseksi Lounais-Hämeessä, ettei tiedossani ole enää kuin pari pesäpaikkaa koko maakunnassa. Kesällä tänä vuonna löysin eräältä avoimelta suolta sen pesän, missä oli kolme puolikasvuista poikasta. Tällaiset pesät joutuvat sangen helposti kurittomien poikien hävityksen kohteiksi.

Lounais-Hämeessä on siis pesinyt ainakin 17, mahdollisesti 19 petolintulajia. Mutta nykyään ei vaivatta löydä enempää kuin kolmen lajin pesiä, nim. tuuli-, varpus- ja kanahaukan. Syy tähän petolintukantamme voimakkaaseen supistumiseen on yksinomaan kulttuurin nopea leviäminen viime aikoina. Myöskin petolintujen kohdalta on taistelu täydessä käynnissä kulttuurin ja luonnon välillä, ja siinä kaksintaistelussa on ensiksimainittu hirvittävän ylivoimainen. Asutus tunkeutuu yhä syvemmälle erämaahan, missä pian viimeiset korvet on raivattu pelloiksi. Kun kaikki hongat vähitellen ovat joutuneet puuteollisuuteen, ei kalasääskellä enää ole sopivia pesäpuita. Tekniikan edistyminen esim. kuljetusneuvojen ja tuliaseiden alalla merkitsee myös lisääntyviä vaaroja petolinnuille, joiden viimeiset toimeentulo- ja elinmahdollisuudet ehkä yllättävän pian on poistettu.

Ainoa mahdollisuus viime hetkessä pelastaa petolintukantamme täydelliseltä tuholta on antaa sen viimeisten edustajien elää rauhassa. Niin epätasaisessa taistelussa ei ole kunniakasta aktiivisesti osallistua heikompaa vastaan. Ne 'vahingot', mitä nämä harvalukuiset yksilöt enää pystyvät meille aiheuttamaan, ovat sangen vähäpätöiset. Mutta ne ovat kotiseutumme luonnon korvaamattoman kalliita koristuksia, joiden katselemisesta nauttimiseen jokaisella on yhtä suuret oikeudet, tulevan polven jäsenillä yhtä hyvin kuin nykyajan ihmisilläkin.

II Kalat

Vaikka kalat eivät yleensä ole olleet luonnonsuojelun kohteena, on Lounais-Hämeen Luonnonsuojelutoimikunta kuitenkin ohjelmansa mukaisesti ryhtynyt selvittämään, mitä kaloja tässä maakunnassamme on ollut ja minkälainen nykyinen kalakantamme on. Tämän johdosta on

eräille tunnetuille kalamiehille viime aikoina lähetetty kyselyjä, ja saatujen vastauksien perusteella on laadittu seuraava yhdistelmä.

Yleiskaloja, siis sellaisia, jotka esiintyvät kaikkialla, vaikkapa aivan vaatimattomissakin kalavesissä, ovat ahven, hauki, kiiski, made, ruutana ja särki. Ruutana esiintyy aivan pienissäkin lammikoissa, jopa 'savikuopissakin'. Siellä ne saattavat olla kovinkin runsaslukuisia, mutta vallan pienikokoisia (kutukalat joskus vain hieman toista tuumaa pitkiä). Jos tällaisia 'lampiruutanoita' lasketaan ravintorikkaisiin järviin, kehittyy kääpiöistä kymmenessä vuodessa puolitoistakiloisia 'järviruutanoita'. Tämäntapaisia kokeita tehtiin hämmästyttävän hyvällä menestyksellä jo viime vuosisadan vaihteessa ainakin Urjalassa. Yleiskaloihin lasketaan myös salakka, lahna ja pasuri (eli parkki), mutta niitä ei ole Lounais-Hämeessä yhtä yleisesti kuin äskenmainittuja lajeja.

Sorvaa näyttää olevan Lounais-Hämeessä ainoastaan Loimijoen latvavesistöissä, mm. Tammelassa ja Somerniemellä, mutta toistaiseksi puuttuu tietoja sen esiintymisestä Vanajaveden latvavesissä. Sulkavaa on 'aina' ollut muutamissa Urjalan vesissä, ja epärehellisen kalastuksen kautta on tätä kalojen 'rikkaruohoa' päässyt tulemaan myös Tammelan ja Somerniemen vesiin. Kuoretta on vanhojen asiakirjojen mukaan ollut muutamissa Urjalan ja Tammelan vesissä niin paljon, että ilmeistä ryöstökalastusta on jo menneinä aikoina harjoitettu nuotalla. Somerniemelläkin sitä varmasti on, mutta Somerolta ei ole vielä saatu vastaavia tietoja. Missä kuoretta on, siellä voi myös arvokkain ruokakalamme kuha menestyä. Ja sitäkin on luonnonvaraisena muutamissa Urjalan ja Tammelan järvissä. Sitäpaitsi sitä on vallan erinomaisella tuloksella istutettu Somerolle ja Somerniemelle, osittain vain siirtämällä keinotekoisesti hedelmöitettyä mätiä järvestä toiseen.

Muikkua on ainakin kolmessa Tammelan järvessä. Somerniemellä sitä on sekä luonnonvaraisena että istutettuna. Urjalaankin muikkua on joskus yritetty istuttaa, mutta tuloksetta. Siikaa on ollut lonnonvaraisena Lounais-Hämeen eteläisillä moreeniseuduilla ainakin Tammelassa ja Somerniemellä, joissa pitäjissä sitä myös on muutamiin järviin istutettunakin. Yli 30 vuotta sitten istutettiin siikaa Urjalaan, mistä sitä myöhemmin saatiin jossain määrin, mutta nyt on jo Urjalan siikakanta kuollut sukupuuttoon. Äsken Tammelaan perustetussa kalanviljelylaitoksessa kehitetään etupäässä muikun- ja siianpoikasia, joten toivottavasti näiden kalalajien istuttaminen sopiviin vesiin Lounais-Hämeeseen tästä lähtien vilkastuu.

Suutaria on aikaisemmin istutettu muutamiin Tammelan, Somerniemen ja Urjalan vesiin, mutta ne ovat taas hävinneet niistä. Kuitenkin on nykyään eräässä Urjalan järvessä täysikasvuisia suutareita uusittujen istutusten tuloksina, vaikka näyttää siltä, että tämäkin suutarikanta armottoman salakalastuksen johdosta pian taas on hävitetty. Säynävää on noin 30—40 vuotta sitten ollut Urjalassa, mutta se on sitten taas hävinnyt sukupuuttoon muualta paitsi yhdestä pienestä järvestä, missä väitetään sitä vielä olevan muutamia yksilöitä. Somerniemelle sitä on tuloksellisesti istutettu v. 1946. Tämän kalalajin esiintymisestä Tammelassa on saatu hieman toisistaan eroavia tietoja.

Ankerias oli melko tavallinen ennen Makemäen patoamista, mutta sitten se nopeasti kävi harvinaiseksi. Nykyään sitä ei

taida olla muualla kuin Tammelan Saarenpuiston lammissa sekä saman pitäjän eräässä pikkujärvessä istutettuna. Esim. Urjalasta sitä ei ole saatu v. 1925:n jälkeen. Vielä huonommin kävi taimenelle, jota vuosikymmeniä sitten istutettiin Urjalaan ja Somerniemelle, mistä se kuitenkin nyttemmin on jo tyystin hävinnyt.

Kivikala ('simppu') tunnetaan ainoastaan Urjalan ja Tammelan kivikkorantaisissa järvissä. 'Kivennuoliaisia' ilmoitetaan olevan ainakin Somerniemellä, mutta näytteiden puutteessa en voi sanoa, tarkoitetaanko tällä nimellä 'partahaukea' (Cobitis barbatula) vai äskenmainittua simppua. Myöskin 'rantatörö' mainitaan Tammelan kivirannoista, mutta ei ole selvitetty, onko kysymys 'haapakalasta' (Gobio fluviatilis) vai taas ensiksimainitusta simpusta.

Pienikokoisia nahkiaisia kuuluu esiintyvän Somerniemen ja Nummelan pitäjien rajamailla (puroissa).

Monnista eli säkiästä ei kukaan ole tietänyt kertoa mitään, vaikka tämän Suomen suurimman sisävesikalan viimeiset olinpaikat sijaitsevat Etelä-Hämeessä. Samoin näyttävät turpa, seipi ja tuotain olevan tuntemattomia näillä seuduilla. Kymmenpiikistä rautakalaa on lähellä Somerniemen rajaa Pusulan puolella, siis Lounais-Hämeen ulkopuolella. Kukaan ei ole myöskään voinut kertoa mitään helmisimpukan esiintymisestä maakunnassamme. Rapuja on aikaisemmin kaikkialla ollut runsaasti, mutta rutto ja ehkä piisamikin on nykyään supistanut rapukantamme useimmissa paikoissa melkein olemattomiin.

Kalanmuunnoksista ja epämuodostumista mainittakoon, että 'kulta-ahvenia' ei ole tietääkseni saatu Lounais-Hämeestä, ei myöskään 'sarvihaukia'. Mutta kultakalantapaisia ruutanoita on saatu parista Urjalan pikkujärvestä. Toisesta niistä on myös löydetty iso ruutana, jolla oli kaksi peräevää ja toinen, jolla oli 'synnynnäinen' alaleuan halkeama. Omituisen näköisiä kaloja olisi aina syytä ottaa talteen ja lähettää asiantuntijain tutkittavaksi.

Olemme myös koettanut selvittää eri kalalajien ennätyspainoja. Niinpä on tiedossa 12 kilon hauki Somerniemeltä, ja kolmesta Tammelan järvestä on saatu kymmenkiloisia haukia. Hauen jälkeen kasvaa kuha suurimmaksi. Suurin taitaa olla C. Meyerin v. 1910 Tammelasta saama, joka painoi 10,7 kg ja oli tasan 1 m pitkä. Kymmenkiloisia kuhia on saatu myös muualta Tammelasta sekä Somerniemeltä. Viimensimainituissa pitäjissä on vedestä nostettu Lounais-Hämeen suurimmat lahnat, nim. 5-kiloinen Tammelasta ja 4-kiloinen Somerniemeltä. Viiden kilon taimen on saatu Somerniemeltä ja samankokoisia mateita Urjalasta. Suurin siika, sekin Somerniemeltä, painoi 3,2 kg. Kotimaisten kalakirjojen mukaan ruutana ei Suomessa kasva 1,5 kiloa suuremmaksi, ja tämä paino mainitaan esim. Tammelan ja Somerniemen ennätysruutanan painona. Mutta eräässä Urjalan järvessä oli ennen 'jokamiehen kalastusta' kolmen kiloisia ruutanoita. Suurin ahven (taas Somerniemeltä) painoi 2,5 kg. Urjalassa on nykyään 1,5 kilon suutareita. 800 gr:n särki on saatu Somerniemeltä, jonka ennätysmuikku painoi 150 gr.

Edellisestä katsauksesta selviää, että Lounais-Hämeen vesissä on ollut ainakin 21 kalalajia, mahdollisesti 23. Niistä on kuitenkin 1 varmasti kuollut sukupuuttoon ja 2 — mahdollisesti 4 — on häviämäisillään maakunnastamme. Jollei menestyksellisiä kalanistutuksia olisi suoritettu, olisi äskenmainittu lajiluku vielä pienempi. Sitäpaitsi ei ny-

kyään enää saada niin suuria kaloja kuin aikaisemmin. Kaikki tämä johtuu tolkuttomasta ryöstökalastuksesta, eritoten 'jokamiehen kalastuslain' nojalla. Ainoastaan järkiperäisellä kalavesien hoidolla, etenkin istuttamalla uutta kalansiementä tyhjiksi kalastettuihin järviin ja rajoittamalla asiantuntemuksella kalastusyksikköjä, voidaan säilyttää kalakantamme sellaisena, että se määrältään ja laadultaan vastaa luonnollisia oloja. Ennen kaikkea täytyy kehoittaa Lounais-Hämeen kalamiehiä kohta heittämään takaisin veteen harvinaisia tai paikkakunnalle uusia kaloja, jotka ovat joutuneet kalanpyydyksiin. Voi olla, että samaa lajia kymmenen vuotta tämän jälkeen saadaan jopa kilokaupalla, mutta jos nämä ensimmäiset 'siemenkalat' heti tapetaan ja pannaan pataan, loppuu lysti varmasti tähän. Sitäpaitsi on muistettava, että voimassaolevan lain mukaan vesistöön istutettu uusi kalalaji on rauhoitettu 5 vuotta istutuksen jälkeen.

Lopuksi mainittakoon muutamia lounaishämäläisiä järvennimiä määrättyjen kalalajien mukaan. Niinpä on Urjalan ja Koijärven rajalla Ahvenlampi ja niinikään Urjalan ja Punkalaitumen rajalla Ahvenuslampi. Särkijärvi nimisiä on useampia, esim. Urjalan ja Koijärven rajalla sekä Tammelassa. Tammelan Lahnajärvi on jatkuvasti Lounais-Hämeen huomattavimpia lahnajärviä, mutta saman pitäjän Siikjärven ikivanha siikakanta on nyt jo käynyt niin heikoksi, että järveen on istutettu uutta siikaa.

Tämä esitys Lounais-Hämeen kalakannasta ennen ja nyt on pakostakin puutteellinen. Niinpä ei ole toistaiseksi saatu mainittavasti tietoja monesta pitäjästä, mm. Humppilasta, Ypäjältä ja Jokioisista.

III Perhoset

Yleensä on eläin- ja kasvimaailmaa huomattavasti tarkemmin tutkittu Pohjoismaissa (Fennoskandiassa) kuin esim. Keski-Euroopassa tai Pohjois-Amerikassa, puhumattakaan muista maanosista. Tässä suhteessa Suomi ei muodosta poikkeusta, päinvastoin voidaan väittää, että esim. lintu- ja hyönteistieteellisen levinneisyystutkimuksen suhteessa ollaan Suomessa korkealla kansainvälisellä tasolla. Ja hyönteisten monimuotoisessa ja kirjavassa joukossa ovat kovakuoriaiset ja perhoset — etenkin ns. suurperhoset, joista seuraavassa on kysymys — suurimmassa suosiossa sekä tiedemiesten että maallikkojen taholla. Voidaan täydellä syyllä väittää, ettei monessakaan valtakunnassa ole niin tarkkoja tietoja perhoslajien esiintymisestä eri maakunnissa kuin Suomessa. Mutta näin on asia ainoastaan suurin piirtein, sillä myös ko. suhteessa on Suomessa selvittämättömiä alueita. Ja niihin kuuluu suurin osa Lounais-Hämettä. Tämän alueen kartoittaminen hyönteistieteellisessä tarkoituksessa kuuluu siis suomalaisen luonnontutkijan kiitollisimpiin tehtäviin.

Lounais-Hämeen Luonnonsuojelutoimikunta on viime aikoina koettanut päästä yhteyteen henkilöiden kanssa, jotka ovat suorittaneet hyönteistutkimuksia maakunnassamme. Paitsi edesmennyt kuuluisa forssalainen luonnontutkija V. Pousar on eräs toinen henkilö tutkinut Tammelan perhostoa, etenkin Torronsuon. Somerolla on vaikuttanut kaksi hyönteistieteilijää ja Somerniemellä yksi. Urjalassa on aikaisemmin kolme henkilöä keräillyt perhosia. Mutta kaikki nämä ovat olleet vain tilapäisesti kesäisin Lounais-Hämeessä, ja yhtään vakinaista tämän seudun asukasta, joka olisi

suorittanut ko. alan tutkimuksia, en ole tähän mennessä tavannut. Täten Lounais-Hämeen Luonnonsuojelutoimikunnan arkistoon muualta saatujen tietojen perusteella (myös Pousarin kokoelmat ja luettelot huomioitu), voidaan laatia seuraava yhdistelmä tiedossamme olevien suurperhoslajien lukumäärästä maakuntamme eri pitäjissä v. 1950:

Urjala	n. 250
Koijärvi	n. 25
Humppila	2
Ypäjä	—
Jokioinen	—
Tammela/Forssa	n. 250
Somero	143
Somerniemi	19
Koko Lounais-Häme	n. 300

Vasta alkukesällä v. 1951 voidaan sanoa, että ruvettiin suorittamaan järjestelmällisiä Lounais-Hämeen perhosten tutkimuksia. Niin lyhyessä ajassa tietenkään ei voida päästä pitkälle tällaisen valtavan suuren alueen tutkimisessa, varsinkin kun ennenkuulumaton kuivuus juuri tänä vuonna huomattavasti vaikeutti näitä tutkimuksia. Kuivuus on haitallinen perhosille kahdella tavalla. Ensiksi se vaikeuttaa täysinkehittyneiden perhosten kuoriutumista koteloistaan, ja toiseksi se alentaa kukkien mesieritystä, mistä perhoset suuresti ovat riippuvaisia. Tästä johtui, että perhoslajeista, joita aikaisempina kesinä on voitu nähdä satoja kappaleita, tänä vuonna suurella vaivalla saatettiin löytää vain muutama harva yksilö. Ja moni paikkakunnalla varmasti esiintyvä laji jäi nyt kokonaan toteamatta.

Tämän kesän tutkimukset suoritettiin kaikesta huolimatta kahta vallan eri tietä. Osittain tutkittiin Urjalan Kivijärven seutua mahdollisimman tarkkaan käyttäen hyväksi kaikkia menetelmiä, mm. uuden aikaisia elohopealamppuja, 'perhosrysiä', erilaisia perhossyöttejä jne. Lopputuloksena oli, että tästä vain 2 km² suuruiselta alalta nyt on löydetty 359 perhoslajia.

Toinen tutkimustapa oli laajaperäisempi, mutta myös pinnallisempi. Ajalla 15. 6.—15. 8. 1951 liikkui nim. eräs Helsingin Hyönteistieteellisen Seuran stipendiaatti kaikissa Lounais-Hämeen pitäjissä keräillen perhosia. Koska alue oli laaja, jäi tällä tavalla tietenkin auttamattomasti aukkoja tutkimussarjassa. Mutta näillä retkillä löytyi kuitenkin huomattava määrä Lounais-Hämeelle uusia lajeja. Syksyllä 1951 oli ylläoleva taulukko muuttunut seuraavannäköiseksi:

Urjala	418
Koijärvi	148
Humppila	202
Ypäjä	81
Jokioinen	126
Tammela/Forssa	288
Somero	177
Somerniemi	104
Koko Lounais-Häme	466

Huomaamme mm., että 86 % Urjalan ja 77 % koko Lounais-Hämeen tähänastisesta perhoston jäsenistä on löydetty Urjalan Kivijärven seudulta. Arvelen, että ainakin 10 % (etenkin kevätlajeja) vielä pitäisi löytyä lisää tältä pieneltä alueelta. Vaikka tutkimukset siis vielä ovat vallan alkuasteella, uskallan kuitenkin niiden perusteella ennustaa, että jokaisessa Lounais-Hämeen pitäjässä pitäisi olla ainakin 400 suurperhoslajia ja koko alueella hieman kuudettasataa. Lounais-Hämeen pohjoisosista tuskin enää tulee mainittavasti uutta aineistoa, mutta etenkin Someron ja Somerniemen kasvitieteellisessä suhteessa omalaatuisessa moreenimaatossa olisi perinpohjainen perhosten

tutkiminen varmasti kovin antoisa tehtävä.

Jo tähänastiset tutkimukset ovat paljastaneet meille monta mielenkiintoista ongelmaa eri perhoslajien levinneisyydestä. Niinpä esim. ns. 'konervan tupsutoukkakehrääjän' kovin omituisen näköisiä toukkia löydettiin suuria määriä Urjalan Kaakkosuolta kesällä 1951. Lähin paikka, missä samaa lajia aikaisemmin on todettu, on Juupajoki. Ensimmäisen kerran se löydettiin Suomesta Karjalan kannaksella v. 1889 ja Urjala oli löytöpaikka N:o 20. Se on siis harvinainen ja selvästi itäinen laji, joka esim. vasta v. 1936 ensimmäisen kerran löydettiin Ruotsista. Miten se on tullut Urjalaan, ja milloin? Tähän kysymykseen on vaikea vastata mm. sen takia, että ko. lajin naaras on siivetön, eikä se edes jätä koteloaan, vaan munii siihen kaikki munansa kohta parittelun jälkeen, ja sitten kuolee. Koiras on sitä vastoin siivellinen kuten muutkin perhoset, mutta se ei tietenkään suoranaisesti pysty edistämään lajinsa leviämistä paikasta toiseen. Eikä tämän lajin toukkakaan jaksa kävellä 100 metriä pidemmälle. Tässä yhteydessä kävisi kuitenkin liian pitkäksi ruveta tarkemmin selittämään tätä ja lukuisia muita samantapaisia ongelmia.

Koska siis vielä ei ole saatu ainoatakaan tähän kuuluvaa tietoa Lounais-Hämeessä asuvilta hyönteiskeräilijöiltä, kehoitan heitä hyväntahtoisesti lähettämään niitä Lounais-Hämeen Luonnonsuojelutoimikunnan arkistoon esim. allekirjoittaneen kautta, os. Matku. Myös näennäisesti vaatimattomalla tiedolla saattaa olla suuri arvo ja otetaan se siis aina kiitollisuudella vastaan.

T. BRANDER

Forssan Lehdessä 11. 12. 1951, 5. 1. ja 15. 1. 1952.

IV Putkilokasvit

Allaoleva yhteenveto Lounais-Hämeen putkilokasveista liittyy välittömästi tri T. Branderin laatimiin Forssan Lehdessä aikaisemmin julkaistuihin kirjoituksiin ko. alueen petolinnuista, kaloista ja perhosista. Luonnossa kasvit ja eläimet eivät esiinny toisistaan erillään olevina ilmiöinä, vaan ne muodostavat erittäin kiinteän kokonaisuuden. Emme vielä läheskään tunne kaikkia niitä lakeja, joita noudattaen elollinen luonto on kehittynyt niin sopusuhtaiseksi kuin miltä se näyttää. Toistaiseksi saamme tyytyä siihen, että ne yksityiset ainekset, kasvi- ja eläinlajit, joista tämä elollinen luonto on muodostunut, selvitetään; eri lajien levinneisyyden selvittäminen osoittautuu samoin yhtä tärkeäksi perustehtäväksi. Vasta sen jälkeen, kun nämä tehtävät on suoritettu loppuun, saatamme ryhtyä pohtimaan luontoon vaikuttavia lakeja. Yllä olevaa taustaa vasten osoittautuvat näin ollen myöskin Lounais-Hämeen kasviston aineksien, siis eri kasvilajien, toteaminen ja niiden levinneisyyden selvittäminen erittäin tärkeäksi tehtäväksi.

Lounais-Häme kuuluu niihin maamme osiin, joiden kasvimaailman perinpohjaiseen tutkimiseen on ryhdytty vasta viime vuosina. Ammattikirjallisuudessa oli aikaisemmin vain harvoja tietoja ko. alueelta; suurissa julkisissa kasvikokoelmissa oli

huomattavan vähän lounaishämäläisiä kasvinäytteitä. Kuvaavana esimerkkinä mainittakoon, että nyt tarkoitettujen lähteiden mukaan tunnettiin viime kevääseen asti virallisesti Ypäjän pitäjästä kokonaista 5 putkilokasvilajia! Yhtäkään ainoata laajempaa lounaishämäläistä aluetta ei kasvistollisesti ole tutkittu. Vähäiset kirjallisuudessa esiintyvät kasvitiedot Lounais-Hämeestä ovat olleet löydettävissä laajempia erikoiskysymyksiä koskevista julkaisuista. Professori Viljo Kujalan suuressa tervaleppää ja sen levinneisyyttä koskevassa tutkimuksessa vuodelta 1924 on vähän tietoja Tammelasta. Viime sodissamme kaatunut, erittäin etevä ja lupaava suotutkijamme Ilmari Paasio on väitöskirjassaan vuodelta 1933 kosketellut mm. Torronsuon kasvipeitettä Tammelassa. Samoin viime sodissamme kaatuneen tri Lauri Mariston vesikasviemme levinneisyyttä koskevassa julkaisussa vuodelta 1941 on vähän tietoja Lounais-Hämeen eri osista. Laajaan tutkimukseensa harjujemme kasvillisuudesta ja kasvistosta vuodelta 1950 tri Jaakko Jalas on kerännyt materiaalia myös Lounais-Hämeen eri harjualueista. — Nyt mainittujen tutkimusten lisäksi, joissa on annettu tietoja lähinnä määrättyjen kasviyhdyskuntien kokoonpanosta Lounais-Hämeessä, on tietoja yksinäisten lajien lounaishämäläisistä esiintymistä ollut löydettävissä vain muutamasta harvasta kasvitieteellisestä julkaisusta. — Julkisissa kasvikokoelmissamme, lähinnä Helsingin Yliopiston kasvitieteellisen museon kotimaisessa kokoelmassa olevat näytteet Lounais-Hämeestä ovat keränneet ennen kaikkea Sam. Salmenlinna Jokioisissa ja maist. Olli Lehtonen, joka Helsingin Yliopiston toimeksiannosta muutaman kesän aikana keräsi kasveja Somerolla, Somerniemellä, Jokioisissa ja Tammelassa. Ko. kokoelmassa on tämän lisäksi vähän vanhoja näytteitä Tammelasta; olihan Mustiala aikoinaan maamme tärkeä kasvitieteellinen keskus. Tällaisia vanhan-Mustialan ajoilta olevia näytteitä on kuitenkin ihmetyttävän vähän.

Yllä selostettujen lähteiden antama kuva Lounais-Hämeen putkilokasvistosta oli kuitenkin hyvin puutteellinen ja monessa suhteessa suorastaan virheellinen. Mullistava käänne sekä Lounais-Hämeen kasviston tutkimisessa että yleisessä tietoisuudessa tämän maamme osan kasvimaailmasta on tapahtunut vasta viimeisten vuosien aikana. Tämän jo laajoissa piireissä tunnetun ja tunnustetun mullistavan työn keskeisenä hahmona on ollut ja on edelleenkin tri T. Brander. Hän on omilla tutkimuksillaan huomattavalla tavalla kartuttanut tietojamme etenkin Urjalan Kivijärven seudun kasvistosta; onhan hänen tämän alueen kasvistoa koskeva julkaisunsa vuodelta 1951 ensimmäinen paikalliskasvio koko Lounais-Hämeestä! Hänen suunnittelemansa ja johtamansa koko Lounais-Hämettä koskeva

laaja kasviston inventoimistyö on jo tähän mennessä johtanut huomattaviin tuloksiin. Lounais-Hämeen Luonnonsuojelutoimikunnan arkistoon on eri lähteistä kerääntynyt hyvin paljon tietoja eri pitäjien kasveista, tietoja joista aikaisemmin ei paljonkaan tiedetty; kasvitieteellisiin museoihin on saatu huomattavan suuria määriä lounaishämäläisiä kasvinäytteitä. Eri puolilla Lounais-Hämettä on viime kesien aikana suoritettu suunnitelmallisia kenttätutkimuksia kasviston selvillesaamiseksi. Vaikkakaan tämä tutkimustyö ei vielä ole suoritettu läheskään loppuun — työ vaatii vielä useita vuosia — niin tähänastiset tutkimukset jo nostavat Lounais-Hämeen maamme parhaiten tutkittujen alueiden joukkoon. Tähänastisten tutkimusten ehkä tärkein tulos on siinä, että Lounais-Hämeen kasvisto on osoittautunut odotettua paljon rikkaammaksi. Useita todellisia kasvipeitteen helmiä on samoin tullut ilmi.

Lounais-Hämeen putkilokasviston rikkauden merkkeinä on pidettävä sekä huomattavan korkeaa lajilukumäärää että monen yleislevinneisyydeltään harvinaisen kasvin esiintymistä ko. alueella.

Toistaiseksi on Lounais-Hämeestä todettu kaikkiaan 648 putkilokasvilajia. Suurin osa näistä kuuluu luonnonvaraisiin tai jo vakiintuneisiin kasveihimme. Luku 648 ei sellaisenaan vielä ilmoita mitään. Tämä luku osoittautuu korkeaksi vasta sitten kun toteamme, että koko Etelä-Hämeestä, johon Lounais-Häme kuuluu vain pienenä osana, tunnetaan 668 vakiintunutta putkilokasvilajia. Vaikkakaan luvut 648 ja 668 eivät tässä yhteydessä ole aivan verrannollisia, onhan lukuun 648 otettu mukaan muutamia vakiintumattomia kasvilajejakin, näistä luvuista kuitenkin ilmenee se tosiasia, että pinta-alaltaan melko pienelle Lounais-Hämeen alueelle on kerääntynyt huomattavan suuri osa koko Etelä-Hämeessä esiintyvistä putkilokasveista.

Eri pitäjien tällä hetkellä tunnettu putkilokasvilukumäärä ilmenee alla olevasta yhteenvedosta:

Urjala 523, Somero 521, Somerniemi 521, Tammela (+ Forssa) 499, Koijärvi 430, Humppila 430, Ypäjä 323, Jokioinen 240.

Ylläolevat luvut eivät vielä ole lopullisia. Ypäjän ja Jokioisten pitäjien kohdalta ne eivät ollenkaan vastaa todellisuutta; ovathan tutkimukset vielä kesken näissä pitäjissä. Vaikkakin siis muutoksia ylläoleviin 6 ensimmäisenkin pitäjän lukuihin tulevaisuudessa on odotettavissa, nyt esilletuodut luvut suurin piirtein vastannevat pitäjien välisiä lajilukumääräsuhteita.

Yllämainittuun lukuun 648 sisältyy hyvin erilaisia kasviaineksia. Suurimman ryhmän muodostavat niin sanotut yleiset lajit, jotka esiintyvät kaikissa pitäjissä. Tällaisia ovat esim. mänty, kuusi, koivu, harmaa leppä, haapa, niittyleinikki, kissankello, voikukka jne. Huo-

mattavan suuri on myöskin ns. harvinaisten lajien ryhmä, so. lajien, joita tunnetaan vain yhdestä ainoasta tai muutamasta harvasta löytöpaikasta. Näistä harvinaisista lajeista taasen huomattava osa edustaa lajeja, joiden yleinen esiintymisraja kulkee Lounais-Hämeessä tai joiden esiintymät tällä alueella ovat lähellä tällaista rajaa. Tällaisia rajaesiintymiä Lounais-Hämeessä on mm. seuraavilla lajeilla: sykeröpiipolla *(Luzula sudetica,* pohjoinen laji), hakasaralla, karvaisella saralla, kahtaissaralla *(Cerex Pairaei, C. hirta* ja *C. disticha,* eteläis-lounaisia lajeja) sekä vaiverolla *(Chamaedaphne calyculat,* itäinen laji). Nyt mainittuihin liittyy useita muitakin lajeja.

Eri puolilla Lounais-Hämettä liikkuessaan vaeltaja huomaa selviä eroja eri osien kasvipeitteessä. Alueen eteläosissa pistävät silmiin mm. monet harjuilla esiintyvät lajit kuten masmalo *(Anthyllis vulneraria),* tunturikurjenherne *(Astragalus alpinus)* ja kellertävä keulankärki *(Oxytropis campestris),* jotka kokonaan puuttuvat Lounais-Hämeen pohjoisosista. Näin on asianlaita myöskin kalmojuurella *(Acorus calamus),* syyläisellä linnunherneellä *(Lathyrus montanus)* ja pystyllä kiurunkannuksella *Corydalis solida).* Imikällä *(Pulmonaria officinalis),* mustalla konnanmarjalla *(Actaea spicata),* lehto-orvokilla *(Viola mirabilis)* ja lehmuksella *(Tilia cordata)* sen sijaan on runsaasti esiintymiä pohjois-alueella, mutta kuuluvat eteläosan harvinaisuuksiin. Lounais-Hämeen länsi- ja itäosien välillä on todettavissa samanlaisia eroja. Nämäkin eri osien väliset erot edustavat ennen kaikkea rajaesiintymisiä.

Toisen tärkeän ja suuren harvinaisten kasvien ryhmän muodostavat ne lajit, jotka koko maassamme esiintyvät enemmän tai vähemmän harvinaisina ja joiden esiintymät melkein poikkeuksetta ovat riippuvaisia maaperän laadusta. Tähän ryhmään kuuluvat mm. seuraavat lajit: tumma raunioinen *(Asplenium trichomanes),* haarapalpakko *(Sparganium* ramosum), rimpivihvilä *(Juncus stygius),* varstasara *(Carex pseudocyperus),* korpinurmikka *(Poa remota),* kirkiruoho *(Gymnadenia conopea),* lehto-neidonvaippa *(Helleborine latifolia),* vata *(Malachium aquaticum),* vesinenätti *(Roripa amphibia),* rautalitukka *(Cardamine parviflora),* komea vesirikko *(Elatine alsinastrum),* kaiheorvokki *(Viola selkirkii),* metsänätkelmä *Lathyrus silvestrer),* kevätesikko *(Primula veris),* sarjatalvikki *(Chimaphila umbellata),* ketokatkero *(Gantiana compestris),* tanakka akankaali *(Ajuga pyramidalis)* ja lehtomatara *(Galium triflorum).* Nyt mainitut lajit tunnetaan vain yhdestä tai muutamasta harvasta paikasta Lounais-Hämeessä.

Erikoista huomiota ansaitsevat tässä yhteydessä vielä monen muualla maassamme yleensä vähemmän yleisen lajin runsaat

esiintymät Lounais-Hämeessä; mainittakoon tässä vain pystyn lehtolusteen *(Brachypodium pinnatum)* ja metsävirnan *(Vicia silvatica)* paikalliset erittäin laajat ja rehevät esiintymät.

Vaikkakin toistaiseksi on mahdotonta yksityiskohtaisesti selittää Lounais-Hämeen kasviston huomattavaan rikkauteen vaikuttavia syitä, voidaan kuitenkin jo nyt viitata pariin seikkaan, joiden osuutta tähän ei saa aliarvioida. Kuten jo mainittiin ko. alue muodostaa rajaalueen monen kasvilajin esiintymiselle. Lounais-Hämeeseen on näin ollen kerääntynyt yleislevinneisyydeltään aivan erilaisia aineksia. Toinen kasviston rikkauteen vaikuttava seikka on löydettävissä alueen hyvin vaihtelevasta luonnosta. Lounais-Hämeestä ovat vaateliaisuudeltaan erilaiset kasvilajit löytäneet mitä vaihtelevia kasvupaikkoja: ravintorikkaita maita on esiintynyt ravintoköyhien rinnalla, mutapohjaisia järviä on ollut tarjolla kivi- ja hiekkapohjaisten järvien ohella jne. Lyhyesti sanoen: eri suunnilta Lounais-Hämeen alueelle vaeltaneilla kasvilajeilla on ollut erinomaisia mahdollisuuksia kotiutumiseen ja edelleenkehittymiseen.

Yllä oleva esitys Lounais-Hämeen putkilokasvistosta on ennen kaikkea kohdistunut alueen yksityisiin luonnonvaraisiin lajeihin. Harvoin kuitenkin yksityiset lajit esiintyvät erillisinä luonnossa, ne kuuluvat tavallisesti suurempiin yhteisöihin, kasviyhdyskuntiin. Näistä kiinnostavat ennen kaikkea ns. lehdot, joihin vaateliaimmat kasviainekset ovat kerääntyneet. Tällaisia reheviä lehtoja esiintyy edelleenkin kaikissa Lounais-Hämeen pitäjissä, vaikkakin lehtojen pinta-ala vuodesta vuoteen on pienentynyt. Monessa pitäjässä on lehtoja jäljellä vain pitäjän syrjäseuduilla, mistä myöskin vaateliaat kasvilajit ovat löytäneet viimeisen jalansijansa. Nykyajan hirmuvauhdilla näinä aikaisemman rehevän kasvipeitteen viimeisetkin rippeet kulkevat lopullista tuhoaan kohti. Vaikkakin lounaishämäläistä luontoa jo tähän saakka eri toimenpiteillä on voitu säilyttää tuleville polville, on edelleenkin eri pitäjissä lukuisia arvokkaita luonnonkohteita, joiden suojelemistoimintaan tarvitaan tähän maamme osan väestön laajojen piirien kannatus ja ymmärtämys. Rikas ja monella tavalla merkillinen kasvisto muodostaa verrattoman omaisuuden, jonka menettämiseen lounaishämäläisellä väestöllä ei ole varaa.

LARS FAGERSTRÖM

Forssan Lehdessä 30. 9. 1952.

V Muutoksia selkärankaisfaunassa satavuotiskautena 1850—1950

Sata vuotta sitten oli karhu verrattain tavallinen Lounais-Hämeen kaikissa pitäjissä. Joskus se repi lehmän tai hevosen,

mutta yleensä se ei ollut yhtä vahingollinen kuin susi ja ilves, jotka siihen aikaan myös olivat melko yleisiä maakunnassamme. Toisinaan sudet tunkeutuivat karjasuojiin ja aiheuttivat siellä verilöylyn. Tietääkseni sudet eivät 1800-luvun loppupuoliskolla enää ahdistaneet ihmisiä L-H:ssä, mutta Turun seuduilla ne 15. 1. 1880 ja 7. 11. 1881 välisenä aikana sieppasivat 22 lasta, jotka täten saivat kaamean surman. Näiden tapahtumien johdosta Suomen valtion taholta tehostettiin petojen metsästystä siinä määrin, että 1800-luvun lopussa mainitut pedot oli hävitetty sukupuuttoon koko Lounais-Suomesta.

Vielä tapaa L-H:ssä kahdeksannellakymmenellä olevia vanhuksia, jotka tietävät kertoa suurten petoeläinten tuhotöistä 1870—80-luvuilla. 1876 tuli karhu kerran junaa vastaan äsken valmistuneella Toijalan—Turun radalla Urjalan pitäjän alueella. Joskus mesikämmenelle asetettiin viinaa, jonka jälkeen humalainen sankari tapettiin seipäillä. Viimeinen karhu kaadettiin Tammelassa 1879 ja Somerniemellä 1881. Sudet ja ilvekset hävitettiin L-H:stä noin vuosikymmen myöhemmin. Tammelan piirissä maksettiin 1869—1888 tapporahoja 103 sudesta ja 71 ilveksestä. Menestyksellisin pedon kaataja oli kuuluisa »Kokko Kustaa» (1818—1886), joka esim. yhden talven aikana Tammelan tienoilla kaasi 18 ilvestä. Maineikas oli myös »Sytti Matti» (1824—1905), joka ehti ottaa hengiltä yhteensä yli 200 sutta ja viidettäsataa kettua. Huomattava osa näistä oli kuitenkin luolista otettuja pentuja.

Myöskin pienemmät petoeläimet, kuten saukko ja näätä hävitettiin sukupuuttoon L-H:stä viime vuosisadan vaihteessa. Vesikkoja oli paikotellen vielä vähän aikaa ensimmäisen maailmansodan jälkeen, mutta sitten nekin hävisivät. Samoin kävi näihin aikoihin myös siipioravalle ja pari vuosikymmentä myöhemmin hillerille, molemmat ovat nykyään suuria harvinaisuuksia L-H:ssä. Ensimmäisen maailmansodan aikana hävisi myös aikaisemmin maanvaivana esiintynyt musta rotta L-H:stä.

Sadan vuoden sisällä on siis 7 imettäväislajia hävitetty sukupuuttoon k.o. alueelta ja 2 aikaisemmin melko yleistä lajia on käynyt kovin harvinaiseksi.

Mutta L-H:n eläinmaailmalle ei ole viime sadan vuoden aikana kohdistunut ainoastaan tappioita, sillä myös uusia lajeja on ilmestynyt tänne. Niinpä on nykyään kaikkein tavallisin laji — isorotta — siinä määrin uusi tulokas, että sen ensimmäiset edustajat nähtiin L-H:ssä vasta tämän vuosisadan alussa. Hieman myöhemmin esiintyi täällä rusakko, osittain levinneenä kaakosta päin Karjalan Kannaksen kautta, osittain tehtailija K. Fazerin Jokioisiin istuttamana. Seuraava tulokas oli siili, jota tuskin on ollut 25 vuotta kauemmin L-H:ssä, mihin se on tullut Lounais-Suomen rannikkoseudulta. 1933 istutettiin Urjalan

Kivijärveen piisameja ja muutamaa vuotta myöhemmin niitä oli kaikkialla, myös naapuripitäjissä. Nykyään on piisami taloudellisessa suhteessa L-H:n tärkeimpiä riistaeläimiä ja sitä esiintyy paikotellen niin runsaasti, että siitä on enemmän harmia kuin iloa. Vielä nuorempi tulokas on vaivaishiiri, joka kohta Karjalasta tulleen siirtoväen sijoittamisen jälkeen Lounais-Hämeeseen esiintyi melko yleisenä maakunnassamme. Ilmeisesti se pääsi tänne Karjalasta tuodun rehun kanssa. L-H:n kaikkein uusin imettäväislaji on n.s. »Laukon peura», valkohäntäinen virginialainen peura, joka jo 1934 istutettiin Laukon kartanon metsiin. Vesilahden pitäjässä. Tästä ne ovat 1940-luvun loppuvuosina levinneet ainakin Urjalaan ja Humppilaan. Tämän vuosisadan aikana on siis 6 uutta imettäväislajia tullut L-H:seen.

Vielä suuremmat ovat mullistukset k.o. ajanjaksona lintujen maailmassa. Mahdollisesti pesi vielä sata vuotta sitten jossain L-H:n syrjäseudulla metsähanhi ja joutsen, siis lintulajeja, jotka nykyään on hävitetty koko Etelä- ja Keski-Suomesta. Kuitenkin ovat petolintumme viime aikoina kärsineet vielä suurempia tappioita. Ensiksi hävitettiin komein lintumme — kotka — sukupuuttoon. 1880-luvun puolivälin jälkeen se ei ole enää pesinyt L-H:ssä. Ja vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa olivat huuhkaja, kalasääski ja muuttohaukka verrattain yleisiä L-H:ssä, mutta nykyään niistäkään ei ole monta pesivää paria maakunnassamme. Epävarmaa on, pesiikö huuhkaja täällä ollenkaan enää. Kulttuurin eteneminen on peloittanut nämä arat erämaalinnut yhä kaukaisemmille syrjäseuduilla ja niiden viimeiset edustajat ovat jatkuvasti ahneen ja ymmärtämättömän ihmisen hillittömän vainoamisen kohteena.

Lintumaailman muutoksia tämän vuosisadan aikana silmälläpitäen on mielenkiintoista tutustua forssalaisen luonnontutkija Volter Pousarin saksankieliseen kirjoitukseen Tammelan pitäjän linnustosta, joka painettiin v. 1905. 15 vuotta myöhemmin hän laati täydentävän lisäyksen tähän teokseensa. Näistä arvokkaista töistä selviää mm, että vielä viime vuosisadan vaihteen tienoilla pesivät esim. urpiainen ja heinäkurppa Tammelassa. Nykyään ovat nämäkin lajit pääasiassa Lapin asukkaita pesimäaikana. Kurki pesi Pousarin aikana jokseenkin yleisesti Tammelassa, ja sekä kaisla- että ruisrääkkä olivat silloin tavallisia pesimälintuja täällä. Kuten tunnettua pidetään nykyään kurkea harvinaisena pesimälintuna koko Etelä-Suomessa ja molemmat rääkkälajit ovat nyt harvinaisuuksia, ruisrääkkä on jo ehkä kokonaan hävinnyt. Pousar näki myös säännöllisesti joka vuosi sellaisia muuttomatkoilla olevia lintuja, jotka näillä seuduilla enää harvoin esiintyvät, kuten esim. taviokuurna, kuukkeli ja pulmunen. Taitaa olla jokseenkin kauan aikaa siitä

kun kuukkeli viimeksi havaittiin L-H:ssä. Siihen aikaan (1905) esiintyi Tammelassa etenkin syksyisin suuria parvia mustalintuja ja »uskomattoman suuria» pilkkasiipiparvia. Kuka on nyt nähnyt sellaisia parvia L-H:ssä?

Mutta myös lintujen joukossa on sellaisia, jotka 1900-luvulla ovat tulleet huomattavasti tavallisemmiksi L-H:ssä tai jotka vasta nyt ovat ilmestyneet tänne. Niinpä vielä 1905 mustarastas, peltosirkku, töyhtöhyyppä, haapana ja punanarsku olivat harvinaisia pesimälintuja Tammelassa, vaikka ne nyt ainakin paikotellen pesivät jokseenkin yleisesti L-H:ssä. Naakka, joka nyt esiintyy melkeinpä maanvaivana täällä, ei silloin (1905) vielä pesinyt Tammelassa. Nyt melko yleinen nokikana ilmestyi Tammelaan vasta 1910 ja ensimmäinen sinitiainen havaittiin siellä niin myöhään kuin 1920. Pousar ei myöskään todennut liroa eikä harmaalokkia pesivänä Tammelassa, vaikka etenkin viimeksimainittu nykyään pesii yhteiskunnittain eräällä Tammelan suurella rahkasuolla. Uusi tulokas L-H:n lintufaunalle on myös fasaani. Tehtailija K. Fazer istutti Jokioisiin suuret määrät sellaisiakin, mutta ne hävisivät olemattomiin sotavuosina. Nyt niitä on taas istutettu moneen paikkaan L-H:seen (Urjalaan, Forssaan, Tammelaan, Somerniemelle).

Kylmäveristen selkärankaisten esiintymisessä ei ole tapahtunut yhtä suuria muutoksia kuin lämminveristen joukossa. Ankarina talvina 1930—40-lukujen vaihteessa väheni kuitenkin sekä matelijoiden että sammakkoeläinten lukumäärä huomattavasti L-H:ssäkin. Etenkin vesiliskot kärsivät pahasti näinä tavattoman ankarina talvina. Mutta myös esim. tarhakäärme on sen jälkeen ollut kovin harvinainen täällä, samoin vaskikäärme.

L-H:n monista kalalajeista on mainittava, että säynäs, suutari ja ankerias ovat häviämäisillään sukupuuttoon, jotavastoin siika- ja muikkukannat, osittain istutuksien ansiosta, ovat noususuunnassa, etenkin eteläisessä L-H:ssä.

T. BRANDER

Forssan Lehdessä 4. 10. 1952.

Vanha sotamies muistelee

Entinen sotamies, Kustaa Mäkilä Portaasta, muisteli menneitä ja kertoi: Menin vuonna 1885 vakinaiseen sotapalvelukseen Hämeenlinnaan. Samat kasarmirakennukset kuin nykyisinkin olivat jo silloin. Päiväinen ohjelma oli tiukkaa, kuten se sotaväessä

on aina ollut. Kuudelta oli herätys, sen jälkeen peseydyttiin ja mentiin teelle, jonka yhteydessä tarjoiltiin pienet voileivät ja silakkaa. Harjoitukset alkoivat kahdeksalta ja kestivät kahteentoista. Kesällä olivat ne kentällä, talvisin sisällä. Komennuskieli oli venäjä. Päivälliseksi saatiin tukevaa perunasoppaa, jossa oli paljon lihaa. Vuorollaan tuli hernekeitto. Loppuaikoina ruvettiin antamaan vähän voitakin. Päivällisaika oli kaksi tuntia, jonka jälkeen harjoitukset jatkuivat kolme tuntia. Illallisella syötiin vuoroittain puuroa ja velliä.

Kesällä käytiin leirillä Lappeenrannassa ja Parolassa. Leiriaika oli kaksi kuukautta. Lappeenrantaan kokoontuivat kaikki Suomen pataljoonat. Ylipäällikkönä oli kenraaliluutnantti, vapaaherra Ramsay, pieni mutta paksu ukko, joka leiriä tarkastaessaan istui hevosen selässä, katsoi kotkan silmillä rivejä ja huusi komennukset äänellä, joka pani ilman rannat vapisemaan. Ampumaharjoituksissa pitivät tarkastuksia venäläiset kenraalit. Eräs heistä oli nimeltään Popoff. Hän kiersi usein itselleen palturitupakat hienosta paperista ja makoisesta tupakasta. — Leiriaika oli hauskaa verrattuna talviseen kasarmissaoloon. Vapaata oli paljon. Käytiin kaupungilla ja uimassa Saimaalla. Silloin tällöin pidettiin tanssiaisia kentällä. Oma soittokunta soitti. Miehet tanssivat keskenään, päälliköt katselivat ja myhäilivät. Kaupungin tyttöjäkin tuli joskus yhteiseen riemuun. Kun tanssit loppuivat, saivat tytöt mennä menojaan, saattamaan ei heitä päässyt.

Parola oli toinen leiripaikka. Kerran siellä kävi tarkastuksella silloinen Suomen kenraalikuvernööri, kreivi Heiden. Mukana oli myös Ramsay, joka komensi pataljoonia, ja Heiden katseli hevosen selässä istuen. Sitten hän lähti tarkastukselle tervehtien joukko-osastoja. Silloin oli mukana myös venäläisiä pataljoonia. Tarkastuksen jälkeen pidettiin pienet kemut sillin, oluen ja viinaryyppyjen merkeissä. Joku otti salaa useampiakin ryyppyjä. Viinaa oli suuressa 'ynnörissä. Tätä alkunostatusta seurasi vankka annos papusoppaa. Sen jälkeen sai ostaa venäläisiltä olutta ja viinaa. Kauppa kävi mainostamatta, ja miehet olivat majapaikkaan tullessaan aika pöhnässä. Mutta upseerit jäivät miehistön jälkeen jatkamaan juhlaa.

Palataksemme tuohon varsinaiseen kasarmielämään mainittakoon, että miehistön kesken pidettiin myös urheilukilpailuja. Parin kilometrin juoksu oli tavallisin. Ohjelmaan kuului myös voimistelu, kuula ja pituushyppy. Tuntemattomia olivat keihäs, kiekko, korkeushyppy ja pikajuoksu. Talviseen urheiluun kuului kymmenen kilometrin hiihto siihen aikaan käytetyillä pitkillä suksilla. Puujalkaisilla potkukelkoilla kilpailtiin maantiellä. Mäenlaskua ei tunnettu eikä myös luistelua kilpailumielessä. Vanajaveden jäällä kyllä pidet-

tiin rata kunnossa ja siellä luisteltiin ahkerasti. Puuluistimet olivat käytössä ja ne sidottiin hihnoilla tiukkaan jalkoihin. Alkoi myös ilmaantua ruuviluistimiakin. — Urheilukilpailujen ensimmäinen palkinto oli suuri, hopeinen ruokalusikka. Sain juoksussa toisen palkinnon. Se oli hopeinen tulitikkulaatikon kotelo, joka minulta sittemmin varastettiin.

Iltahuudon yhteydessä pidettiin hartaushetki, jossa luettiin Herranrukous ja -siunaus. Joka pyhä käytiin jumalanpalveluksessa linnan kirkossa, jossa joukko-osaston oma pappi saarnasi.

Lukusaliin tulivat Hämeen Sanomat, Aamulehti ja joitakin kuvalehtiä. — Laulukuoro toimi erään siviilimiehen johdolla. Isänmaalliset laulut olivat ohjelmistossa melkein yksinomaan. — Miehistön keskuudessa toimi myös näytelmäseura. Jeppe Niilonpoika sekä kotimaiset Murtovarkaus ja Tukkijoella olivat usein esitettyjä kappaleita.

Ajoittain pidettiin iltamia. Ohjelman suorittivat etupäässä sotilaat ja se sisälsi jonkin näytelmän, yksinlaulun ja runon esityksen. Luonnollisesti oli myös jotakin kevyempää ohjelmaa. Pääsymaksua ei kannettu, ja jokaiselle toimihenkilölle annettiin teetä, nisusta ja limonaatia. Joskus tarvittiin avuksi naisiakin. Niitä oli kyllin saatavina kaupungista, ja heille maksettiin palkkaa, jos ottivat. Varat tällaisten iltamien pitoon saatiin vapaaehtoisilla keräyksillä, joita suoritettiin alipäällystön keskuudessa.

Palvelin vakinaisena miehenä kaikkiaan kuusitoista vuotta aina sotaväen 1 lakkautukseen saakka. Sotilasarvoni oli plutoonan päällikkö, vanhempi kersantti, kolminauhainen. Palkka oli 35 markkaa kuussa. — Vuonna 1891 muutin Oriveden reservikomppaniaan. Päällikkönä siellä oli kapteeni Norring, isänmaallinen mies. Tätä isänmaallisuutta osoittaa mm. eräs tapaus: Kenraalikuvernööri Bobrikoff oli menossa Vaasaan tarkastamaan sikäläistä pataljoonaa. Yleinen tapa oli ollut, että tällaisen suuren herran ohittaessa jonkun aseman, jonka läheisyydessä joukko-osasto majaili, miehistön oli mentävä häntä junalle tervehtimään. Niinpä nytkin olisi pataljoonan pitänyt olla asemalla, kun herran juna sinne saapui. Mutta sitä ei nyt siellä ollutkaan, sillä Norring oli sanonut miehille: »Ennen käytiin tervehtimässä, mutta nyt ei mennä». Eikä myös menty. Mahtoi maar satraapin naama venyä pitkäksi, kun hän Orivedellä näki vain virallisen asemamiehistön, mutta ei kaipaamaansa komppaniaa! Tekikö hän tästä muistutuksen, sitä en muista. Tosin Bobrikoff oli kärkäs sellaisiin. Kerrotaan, että hän kerran Lappeenrannan rykmentin komentajalle esitti jonkin muistutuksen. Komentaja sanoi: »Ne eivät ole Suomen lain mukaisia.» Bobrikoff oli nostanut miekkansa ja sanonut: »Tämä on Suomen laki.» Siihen oli rohkea rykmentinkomentaja

lausunut: »Se on myös sinunkin lakisi.»

Näin kertoili tuo entinen sotamies, joka vuoden kuluttua täyttää yhdeksänkymmentä. Vanhuksen silmät loistivat, kun hän näin muistoissaan palautui nuoruutensa aikaan. Hän näytti unohtaneen nykyisyyden, senkin, että minä siinä pöydän nokalla tein muistiinpanojani. Hän eli uudelleen nuo ajat, jolloin oli Hämeenlinnassa, Parolassa, Lappeenrannassa ja Orivedellä. Hän oli kerran vielä olevinaan rivien edessä lausumassa tiukat, venäjänkieliset komennussanat silloisille Suomen asevelvollisille, joista jo suurin osa nukkuu sen maan povessa, jonka puolustajiksi he silloin valmistuivat. Hän oli näkevinään paksut paroonit, Norringit ja muut silloiset upseerit ilmielävinä edessään. Kaikki he ovat siirtyneet sinne, minne vanha sotilaskin varmaan toivoo pääsevänsä. Ei silti: Vielä nousee vanhuksen jalka melkein kuin ennen, kun torvet toitottivat tahtia, olemus on sotilaallisen ryhdikäs, ja hyvä terveys, josta hän on pitkien vuosien aikana saanut nauttia, lienee entisen ruumiinharjoituksen ja sotilaselämän tulos.

VÄINÖ KORPIJÄRVI

Forssan Lehden joululiitteessä 1952.

Kertomus entisajan säästäväisyydestä

Tapahtuma-aika viime vuosisadan 70—80 luvun aikana eräässä Lounais-Hämeen syrjäisessä kylässä keskikokoisen talonpoikaistalon elämässä.

Taloon oli edellisen vuoden syyskuun alussa alkaneen pestuukauden aikana seuraavan vuoden palvelukseen ottanut pestin kaksi nuorenpuoleista poikaa, Jussi ja Kalle. Palvelusaika alkoi marraskuun alusta, ja niin pojat yhdessä saapuivat taloon.

Kokonaiseksi vuodeksi eteenpäin tehty sopimus aloitettiin ja niin pojat saivat tottua talon tapoja noudattamaan. Työtä tehtiin kovasti varhaisesta aamusta iltaan, eikä seurattu kelloa. Talon isäntä, aivan harvoja poikkeuksia lukuunottamatta, oli aina työssä mukana.

Muuten kyllä olisi elämä kulkenut sitä latua kuin edellisissäkin palveluspaikoissa, mutta talossa oli vallan erikoisen nuuka ruokakomento. Leipää oli puuttumatta, mutta särpimen puolena perunan kanssa oli vain silakka, ja sitäkin niin määrältä, että yksi silakka oli laitettu jokaista henkeä kohden veteen kiehumaan. Ja kun sen oli ottanut kastikekupista, sai tyytyä vain silakkaveteen, johon leipää kastettiin. Keitetty silakkavesi oli kivivadissa yhteisenä kaikille.

Näin päästiin talveen, ja kun pojat pyhäpäivinä kulkivat kylällä Kalle lauloi: »Minä olen tästä kylästä Jooseppi ressun renki. Huono on ruoka, raskas työ, ihme kun pysyy henki.» Kun isäntä Jooseppi sai kuulla Kallen kylälaulut, tukisteli hän Kallea niskahaivenista, ja niin riita sovittiin.

Poikien suureksi ihmeeksi pitkänäperjantaina päivällä tarjottiin yhden kerran mämmiä, sitä hämäläisten herkkua, ja toisen kerran juhannuksena samaa mämmiä, mutta se oli silloin jo piloille homehtunut. Kun mämmi jäi syömättä, piti isäntä nuhdesaarnan. Silloin Jussi sai sanotuksi: »Olisimmehan me sen kyllä syöneet ennen pilaantumista». Siihen emäntä itkua päästäen puuttui, että mämmi oli jäänyt unohduksiin.

Päivät ja viikot kuluivat, vaikka ne poikien syksyä odotellessa — jolloin pääsisi irti palveluspaikasta — tuntuivat iäisyydeltä. Päästiin elon aikaan ja riihien puintitöihin, joihin mentiin kello neljältä aamulla. Eräänä puintiaamuna tapahtui Jussin kertomana seuraava tapaus:

Oltiin ruisriihellä. Tapana oli, että aamiaiseen mennessä, kello kahdeksaan aamulla, oli varsioljet saatava ulos riihestä, koska aamiaisen jälkeen ruvettiin tuomaan uusia eloja riiheen. Kuitenkin tänä aamuna ehdittiin vähän aikaisemmin, ja niin isäntä käski Jussin noutamaan hevoset pellolta valmiiksi, koska heti ruualta tultua ruvetaan tuomaan eloja. »Mutta hevosia ei saa mennä ottamaan ilman leipää, mene ja ota porstuan komerosta leivänpala», lisäsi isäntä. Jussi meni ja kun komerossa oli silakka-astia ja Jussia kovasti hiukasi, otti hän silakan leipäpalan päälle ja lähti pellolle päin riihen ohitse. Kun isäntä tutki riihen ikkunasta Jussin touhua ja näki silakan leivän päällä, lähti hän juoksemaan ulos, mutta samalla Jussi huomasi sen ja pisti hädissään silakan riihipinon rakoon. Isäntä tuli ja tutki Jussin taskutkin sanoen: »Saamariinko sinä poika sen silakan panit!» Juttu jäi selittämättä, kun Jussi ei tunnustanut tekoansa. Puolen päivän aikaan Jussi pisti silalan makeisiin suihinsa.

Niin sitä elettiin ja pojat toivoivat syksyä. Mutta tapahtuipa vielä yksi kepponen. Mikonpäivän lauantaina, kun pojat olivat isännän kanssa kylpemässä, he kiirehtivät saunasta sisälle ennen isäntää ja rupesivat illalliselle. Ottivat silakkavadista isännän silakan, taittoivat sen poikki, söivät kiireisesti osansa kumpikin. Omat silakkansa he nostivat vadin reunalle.

Isäntä ehti myös syömään, otti leivän neljänneksen ja rupesi haromaan silakkaansa. Mutta sitä ei ollut — se oli mennyt piiloon poikien vatsaan. Olipa poikien silloin vaikea pidättää nauruansa.

Silloin isäntä vasta huomasi tulleensa pilkan esineeksi, huusi kiukustuneena emännälle: »Tuopas silakoita», ja niin Mikonpäivästä pyhäinmiesten päivään oli tarpeeksi silakkaa talon ruokapöydällä.

Seuraavaksi vuodeksi eivät pojat enää jääneet samaan taloon, vaan ottivat rengin pestin naapurista, missä oli ruokaa riittämiin asti.

Mainittu renki Jussi on minulle kertonut tämän totena kokemuksena, ja tunsin Jussin toverin Kallenkin vielä vanhana miehenä.

Urjalassa joulukuulla 1952.

VIHTORI KYTÖLÄ

Forssan Lehden joululiitteessä 1952.

Muuan virkamies

Tämän vuosisadan alkukymmenillä oli Tammelan kruununpuiston metsänhoitajana Arthur Böök. Hänen piiriinsä kuului myös suurehkoja alueita Uudeltamaalta. Metsänhoitaja Böök oli virkamiehenä pidetty, ja hänen alustalaisensa, silloiset kruunun torpparit, olivat häneen kaikin puolin tyytyväisiä, sillä hän tahtoi tehdä heidän olonsa niin väljäksi, kuin se asetusten puitteissa oli mahdollista. Tämä metsäherra arvokkaine olemuksineen, pitkine viiksineen ja poskipartoineen oli monessa suhteessa erikoinen persoonallisuus, joten muutama sana lienee hänestä paikallaan.

Suuri kansanomaisuus oli eräs hänen luonteensa erikoispiirre. Jo se seikka, että hän valitsi asuinpaikakseen rauhallisen korpiseudun, Liesjärven, osoittaa sitä. Tosin hänellä oli Hyvinkäällä toinenkin asunto, mutta siellä hän oli vain sen ajan, kuin virkatoimet vaativat. Täällä Liesjärvellä hän sen sijaan viihtyi parhaiten, sillä sen jylhät metsät ja sinertävät selät vetivät vastustamattomasti puoleensa ja tyydyttivät hänen luonnonrakasta mieltään. — Matkan Hunsalan asemalle hän tavallisesti teki jalan, talvella hiihtäen tai potkukelkalla. Reitti kulki Pohjois-Uudenmaan järviä pitkin: Keritty, Punelia, Sakara, Teväntö. Vähintäin kerran kuukaudessa hän taivalsi tuon kolmipenikulmaisen matkan. Eläkkeelle ruvettuaan hän rakennutti oman kodin Liesjärvelle, jossa asui vuoteen 1928, jolloin kuolema katkaisi 75-vuotiaan vanhuksen elämän langan.

Vaikka Böök koko olemukseltaan olikin herra, ei hän sitä osoittanut ulkoisilla tunnusmerkeillä. Puku oli varsin talonpoikainen: Lapikas tai harmaa huopatossu sekä päässä lampaannahkalakki oli talven kuosi, kesällä kuorittiin jalat paljaiksi ja päähän pantiin olkihattu. Harvoin hänet nähtiin kovissa kauluksissa tai muissa herraspukimissa. — — Entä taloudenpito? Oli hänellä joskus palvelijakin, mutta osasi hän keittiökonstit itsekin: keitti ruuan, pesi astiat ja nouti maidon Harjusta, muut tarpeet kaupasta. Yksinkertainen, varsin talonpoikainen ruoka oli hänelle kylliksi, herkuttelua ei suvaittu.

Metsänhoitajalla eli »forsmestarilla», jota nimitystä paikkakunnalla yleensä käytettiin, oli kaksi venettä, toisen nimi oli »Vapaus». Kysyin — miksi sellainen nimi? — vapausko selkiä viilettää? — vapausko kääntää kokka mihin ilmansuuntaan hyvänsä? — Miksei niinkin, hän myönsi, mutta lisäsi: — Minulle on vapaus kaikki kaikessa, valtiollinen, kansallinen, uskonnollinen — orjuutta kauhistun. Hän puhui sitten siitä valtiollisesta sorrosta, jonka puristuksessa olimme silloin ja viittasi siihen vapauteen, jonka koittamisesta

hän sanoi olevansa varma. — Sitä vapautta ajattelin, kun annoin veneelleni nimen.

Böök oli sataprosenttisesti suomenmielinen, vaikka ruotsi olikin kotikielenä. Hän puhui hyvää suomea, johon oli sekoittautunut aineksia Itä-Hämeen murteesta lähinnä Padasjoen, jossa hän oli syntynyt. — Kuten jo edellä viitattiin, hän oli luontoa rakastava, varsinkin jylhiä erämaita, joita ihmiskäsi ei ollut sanottavasti muutellut. Voikin hyvin ymmärtää, että hän noissa suurissa valtion metsissä liikkuessaan tunsi olevansa omalla maaperällään. Hänessä näytti myös olleen kiintymystä menneeseen »pärekulttuuriin». Kerran hän esitti, että tekisimme yhdessä pyörämatkan Pohjois-Savoon vartavasten tutustumaan sikäläisiin savupirtteihin. Kun tuo retki kuitenkin jäi tekemättä, hän valitteli: — Silloin meidän olisi pitänyt tehdä tuo matka, nyt en enää jaksa ajaa pyörällä.

Mainita myös sopii, että Böök turistimielessä teki matkan Etelä-Amerikkaan, viipyi perillä muutaman viikon, metsästeli aarniometsissä ja palasi taas kotimaahan. Hän olikin verraton pyssymies. Ihmetteli monesti sitä silmän tarkkuutta, mitä hän osoitti jänistä ampuessaan. Jussi-pahan tassut keikkuivat viimeistä kertaa, jos se vain vilahtikin polun poikki. Jos ensi laukaus ei lopettanutkaan pikakiitäjän matkantekoa, teki sen toinen, joka seurasi ensimmäistä ajatuksen nopeudella. Taitava lintukoiralla metsästäjä hän myös oli ja kuvilta ampuen hän pudotti teeriä sadoittain. Rehellisenä pyyntinä hän ei sitä pitänyt, mutta kun oli siihen tottunut nuoresta pitäen, ei voinut voittaa kiusausta ikämiehenäkään. Kalastukseen hän niinikään oli innokas, mutta enemmän teoriassa kuin käytännössä. Uistimia oli rivittäin seinällä, verkkoja aitassa ja kalakirves. Joskus hän paiskasi uistimen veneen perään, kun lähti Korteniemeen tai Kyynärälle metsän leimuuseen, mutta harvoin hän vartavasten lähti kalaan. Kalarikkaille metsälammeille hän meni mielellään, jos vain sai toverin kanssaan. Hän oli myös halukas lainaamaan uistimiaan, ja jos niihin hauki sattui tarttumaan, hän iloitsi siitä varmasti yhtä paljon kuin asianomainen kalansaaja.

Kuten jo mainittiin, rupesi forsmestari rakennuttamaan vanhoilla päivillään itselleen omaa kotia. Oli mieltä sykähdyttävää katsella, miten hän suurella riemulla raivasi uudispalstan ympäristöä yhdessä tyttärensä pojan kanssa. Talo valmistui, ja sen omistaja, joka koko ikänsä oli asunut vieraan katon alla, sai nyt lämmitellä oman kodin lämmössä. Tämän kirjoittajalle hän kertoi siitä suuresta mielentyydytyksestä ja ilosta, jota hän koki virittäessään ensi kerran tulen kotikamarinsa pesään. — Onko tämä nyt minun omani? hän sanoi itseltään kysyneen ja kyynelet silmissä hän kertoi katselleensa valkean loimotusta. Mutta

vain vähän aikaa hän sai tuntea oman kodin lämpöä, sillä säälimätön vieras tuli taloon, paiskasi sen omistajan sairasvuoteelle eikä aikaakaan, kun jo päättyi toimelias elämä ja tuo äsken touhukas ja kodin iloa tunteva vanhus vietiin Hyvinkään kirkkomaalle, jossa hän on jo levännyt kolmattakymmentä vuotta. Mutta hänen aikaisensa sukupolvi täällä Liesjärvellä muistelee vielä kauan hyvää forsmestaria.

VÄINÖ KORPIJÄRVI

Forssan Lehdessä 3. 1. 1953.

Kansanopetuksen kehityksestä Forssassa

Tammelan kansakoulu

Forssassa alkoi kunnallisen kansakoulun toiminta verrattain myöhään, nimittäin 1897. Sen sijaan Tammelan kirkolle saatiin kansakoulu jo 30 vuotta aikaisemmin eli 1867. Aloitteen tämän koulun aikaansaamiseksi teki Forssan tehtaiden perustaja *A. W. Wahren.* Hän esitti piispantarkastuksessa 1855, että Tammelaan perustettaisiin kansakoulu. Arkkipiispa E. Bergenheim piti saman vuoden joulukuun 16 pnä kokouksen esityksen johdosta. Asia saavutti kannatusta etupäässä herrain taholta. Asetettiin valiokunta kysymystä edelleen kehittämään. Valiokunta, jonka johtavimmat jäsenet olivat asian alkuunpanija A. W. Wahren ja Tammelan uusi kirkkoherra tohtori *A. E. Granfelt,* valmisti seikkaperäisen mietinnön koulun merkityksestä, sen aikaansaamisesta ja sen ylläpidosta. Mietintö hyväksyttiin kirkonkokouksessa 20. 3. 1859. Kouluhanke ei tahtonut kuitenkaan saada yhteisen kansan kannatusta. Kouluasiassa tehdyistä päätöksistä valitettiin, vaikka turhaan. Tämä kuitenkin viivytti asian kehitystä siinä määrin, että koulu pääsi aloittamaan toimintansa vasta 1867, siis 12 vuotta aloitteen tekemisen jälkeen.

Koulun ensimmäiseksi opettajaksi tuli Jyväskylän seminaarin esikoisten primus *Robert Lundgren.* Hänen virka-aikansa jäi lyhyeksi. Säälimätön keuhkotauti mursi tämän lahjakkaan nuoren miehen elämän. Seuraavaksi opettajaksi tuli 1869 Herman Toivonen, joka myöhemmin valittujen virkatoveriensa *Ada Weissellin* ja *August Wikstenin* kanssa muodosti vuosikymmeniksi hyvin ansiokkaan opettajakolmikon. Tammelan koulusta tulikin koko Lounais-Hämeen tärkein opinahjo kansanopetuksen alalla.

Tammelan kiertokoulut

Valtava enemmistö lapsista jäi kansakouluopetusta vaille. Heidän opetuksestaan kotiopetuksen ohella huolehti kiertokoulu, joka Tammelassa toimi varsin tehokkaalla tavalla. Sen toiminta oli ohjesäännöllä tarkkaan määritelty ja sen kunnosta samoin opettajain palkkauksesta pidettiin hyvää huolta. Se viipyi kylässä kolme kuukautta kerrallaan. Sillä oli oma kalusto ja opetusvälineet. Sen opetusainei-

siin kuului lukuharjoitukset, raamatunhistoria, katekismus, kauno- ja oikeinkirjoitus, laskento, laulu, maantiede ja käsityöt. Vanhempain piti osallistua koulun kustannuksiin suorittamalla opettajalle kustakin oppilaasta 2 mk lukukaudelta, mikä vastasi 2/3 hyvän miehen päiväpalkasta. Tohtori *Granfelt* joka vaikutti Tammelan kirkkoherrana 1855—1899, oli oppinut ja vaativa herra, mutta samalla kansanvalistuksen lämmin ystävä. Hänen ansiokseen on lähinnä luettava niin kiertokoulun kuin koko kansanopetuksen suotuisa kehitys Tammelassa.

Forssa Tammelan osana tuli osalliseksi Tammelan koululaitoksen tarjoamista eduista. Kansakoulu oli kuitenkin liian kaukana, 8 km:n päässä. Kiertokoulu sen sijaan tuli omaan kylään. Kiertokoulu toimi Forssassa paikallisena. Se sijaitsi vuosikymmenet nykyisen Karhukadun varrella Saukkolan talossa, jonka op. *Hilda Saukkola* (Nikander) oli rakennuttanut koulu- ja asuintalokseen. Koulu toimi kauan yksiopettajaisena. Vasta vuosisadan vaihteessa tuli toinen opettaja. Kun oppilasmäärä oli ylen suuri, tuli isompien oppilaiden opettaa pienempiä. Tämä koulu jäi suurelle määrälle Forssan lapsia ainoaksi kouluksi ennen vaativaa rippikoulua.

Tehtaankoulu

Tehtaanjohtaja *Wahren*, joka lähinnä huolehti Tammelan kansakoulun ja myöhemmin veistokoulun aikaan saamisesta, huolehti myös paikallisen opetuksen järjestämisestä, varsinkin tehtaassa työskenteleville lapsille. Aluksi annettiin näille tehtaan kustannuksella opetusta pyhäkoulussa, mutta kun tätä ei katsottu riittäväksi, järjestettiin tehtaankirjuri *F. J. Hagelbergin* johdolla arkipäivinäkin opetusta vapaavuorossa oleville lapsille, nähtävästi vuodesta 1855 alkaen. Koulua pidettiin aluksi tehtaan kosthollissa (ruokasalissa).

Vuonna 1862 valmistui varsinainen koulutalo (nykyinen työväenopisto), joka samalla toimi Forssan ensimmäisenä kirkkona. Aluksi hoiti opetusta uudessakin koulutalossa kirjuri Hagelberg. Vasta vuoden 1867 alusta rupesi koulu toimimaan vakinaisen opettajan johdolla. Koulun opettajaksi oli valittu Taalintehtaankoulun opettaja *G. W. Lundell*. Nyt pantiin täysi höyry päälle. Tehtaassa käyvät lapset oli jaettu neljään vuoroon, jotka kukin vuoronsa mukaan oli velvoitettu koulunkäyntiin, mikä käsitti 10 tuntia joka toinen viikko. Oppilasluku koulussa kussakin vuorossa oli suuri. V. 1868 oli koulussa 125 poikaa ja 115 tyttöä sekä tehtaan pikkukoulussa 58 lasta, yhteensä tehtaan ylläpitämissä kouluissa 298 oppilasta.

Koulun ohjelmaa oli ollut suunnittelemassa johtokunnan kanssa maisteri *K. G. Leinberg*, myöhemmin tunnettu Jyväskylän seminaarin johtajana. Koulun oppiaineet olivat uskonto, suomenkieli, kirjoitusharjoitukset, maantiede, historia, luonnonoppi, laskento, laulu, voimistelu ja viivantopiirustus pojilla sekä naiskäsitöitä tytöillä.

Opettaja Lundellista mainitaan, että hän oli etevä opettaja ja nautti suurta suosiota mm. Tammelan kirkkoherran tohtori Granfeltin puolelta, joka oikeuttikin hänen pitämään rippikoulua Forssan lapsille, jotta näiden ei tarvinnut sitä käydä Tammelassa suorittamassa. Hän piti myös joka pyhä tehtaankoululla hartaushetkiä, joihin väkeä kokoontui huoneen täydeltä. Uskonnollinen harrastus, jonka johtavin persoonallisuus paikkakunnalla oli kauppias *F. Cuhrman*, saavuttikin opettaja Lundellin aikana entistä huomattavimman sijan paikkakunnan väestön keskuudessa. Opettaja

Lundellin monipuolinen työ Forssassa oli ylen raskas. Ennen pitkää pettikin hänen terveytensä. Hän kuoli 1874 palveltuaan 7 vuotta.

Hänen jälkeensä toimi tehtaankoulun opettajana 1874—93 Herman Palmrot, jonka pojat Fredrik Herman ja Johan August toimivat Viksbergin tehtaankoulun opettajina. Palmrootin seuraajista ansaitsee mainita 1895 virkaan tullut Kaarlo Ahde, joka rouvineen koko paikkakunnalla olonsa ajan, eli 20 vuotta osallistui vaikuttavalla tavalla täällä virinneisiin edistysrientoihin. Varsin merkittävä oli Ahteen osuus yhteiskoulun ja kansakoulujen perustamisessa sekä niiden vaalinnassa.

Viksbergin tehtaankoulu

Aluksi katsottiin Forssan tehtaankoulun antama opetus 10 tuntia joka toinen viikko riittäväksi tehtaassa käyville lapsille, mutta myöhempien lakien mukaan tätä opetusta oli annettava vähintään 12 tuntia viikossa. Sentähden 1880 perustettiin Viksbergin tehtaalle oma koulu. Koulussa tuli suunnitelman mukaan olla kolme »kurssia», yksi pikkulapsille, toinen tehtaassa käyville lapsille ja kolmas iltakouluna nuorisolle. Koululle valmistui nykyisen Tehtaankadun varrelle kaunis oma talo, jossa oli kaksi luokkaa ja kaksi opettajanasuntoa, talo, jota nyt käytetään yhtiön virkailijain asuntona.

Tämän koulun toiminta jäi lyhyemmäksi kuin Forssan tehtaan koulun. Lasten käyttö tehtaassa oli käynyt niin vähäiseksi, että Viksbergin koulu katsottiin voitavan lakkauttaa 1907, jolloin siinä oli vain 20 oppilasta. Myös Forssan tehtaan koulussa väheni oppilasluku vuosi vuodelta, kunnes sekin lakkautettiin 1919.

Viksbergin alakansakoulu

Viksbergin tehtaankoulun tilalle perustettiin yhtiön kustantama kaksiopettajainen alakansakoulu, mikä myöhemmin joutui kauppalan haltuun ja siirrettiin Aleksanterin koululle.

Tehtaan pienten lasten koulu

Aina 1860 luvulta alkaen oli tehdas pitänyt yllä pienten lasten koulua, joka sijaitsi Forssan »pytingeillä» ja tunnettiin viime aikoina rouva Koskisen koulun nimellä.

Aleksanterin yläkansakoulu

Kun Tammelan kansakoulu oli 8 kilometrin etäisyydellä Forssasta, kaivattiin täällä paikallista ylempää kansakoulua. Se saatiinkin 1880 luvun alkupuolella. Vuonna 1881 oli Forssassa suurin juhlallisuuksin vietetty Aleksanteri II riemujuhlaa hänen 25-vuotisen onnellisen hallituskautensa muistoksi. Pidetyn hallitsijan muisto tahdottiin säilyttää pysyväisesti paikkakunnalla perustamalla hänen nimeään kantava kansakoulu.

Jotta paikkakuntalaiset tuntisivat olevansa henkilökohtaisesti asiassa mukana, pantiin listat liikkeelle varojen kokoamiseksi koulua varten. Keräys, johon osallistuivat eri yhteiskuntapiirit kukin mahdollisuuksiensa mukaan, tuotti lähes puolet koulun rakennuskustannuksista. Yhtiö, joka otti koulun ylläpitääkseen, vastasi lopusta.

Koulu aloitti toimintansa 1883 ja jatkoi sitä kaksiopettajaisena aina vuoteen 1925, siis 42 vuotta. Se oli perustettu lähinnä tehtaalaisväestön lapsia varten. Forssan ympäristön lapset, mikäli heitä kansakouluun pantiin, kävivät edelleen Tammelan koulussa, samoin monet forssalaiset lapset. Aleksanterin koulun opettajista on syytä mainita

Walfrid Weckman, joka palveli tässä koulussa 40 vuotta toimien virkansa ohella vuosikymmenet Tammelan säästöpankin kamreerina.

Yhtiö lakkaa kouluja kustantamasta

Niinkuin edellisestä on käynyt selville, olivat Forssan aikaisemmat koulut kiertokoulua lukuunottamatta Forssan yhtiön ylläpitämiä. Kuntaa ei niillä rasitettu. Kun kunnallinen koulutoiminta sitten kehittyi Forssassa siinä määrin, että se voi huolehtia kaikista kouluikäisistä lapsista, lakkautti yhtiö koulunsa, viimeksi Aleksanterin koulun 1925.

Kouluharrastukset Tammelan kunnan taholla

Tammelan kunnan taholla kului Kirkonkylän koulun perustamiseen jälleen yli neljännesvuosisata, ennenkun uusia kansakouluja ryhdyttiin hommaamaan. Vasta 1890-luvulla saavat pitäjän suurimmat kylät: Torro, Teuro ja Porras oman kansakoulun. Samanaikaisesti herää Forssassakin kysymys kunnallisen kansakoulun saamisesta paikkakunnalle.

Kuhalan koulu

Vuonna 1896 huhtikuun 11. pnä esitettiin kuntakokouksessa forssalaisten anomuskirjelmä kansakoulun perustamisesta Kuhalaan. (Ei Forssaan, sillä Forssa-nimen käyttöoikeus katsottiin silloin kuuluvan vain yhtiölle.) Anomus hyväksyttiin ja päätettiin perustaa yksiopettajainen koulu. Mutta seuraavana vuonna päätettiin ottaa kouluun myös toinen opettaja. Niin alkoi Kuhalan koulu kaksiopettajaisena Tölön talossa 1897, toimien siinä kolme vuotta.

Oma koulutalo, joka oli suunniteltu kolmea opettajaa varten, valmistui 1900. Silloin katsottiin, että kolmiopettajainen koulu tyydyttäisi forssalaisten kansakoulutarpeen. Olihan tämänsuuruinen koulu Tammelassakin ollut riittävä vuosikymmenien ajan.

Koulu alotti työnsä uudessa kauniissa koulutalossa kolmella opettajalla 1900, mutta jo seuraavana vuonna oli otettava neljäs opettaja. Sittenkään ei voitu vastaanottaa kaikkia pyrkijöitä. Yhdeksää ikävuotta nuoremmat ja heikon sisälukutaidon omaavat siirrettiin seuraavaan vuoteen. Näin ei kuitenkaan kauan selvitty. Oli ajateltava uutta koulua. Ja niin perustettiin

Linikkalan koulu

Vuonna 1905 valmistui Linikkalaan ensimmäinen koulurakennus kahdella opettaja-asunnolla ja kolmella koulusalilla, niistä yksi veistohuone. Pian huomattiin, että lisätilaa tarvittiin. Kaksi vuotta myöhemmin 1907 valmistui toinen ensimmäisen kokoinen koulurakennus ja vuonna 1909 oli kouluun otettava jo viides opettaja. Kuhalan kouluun oli myös jo 1906 pitänyt ottaa viides opettaja. Kun sittenkään ei voitu kaikkia pyrkijöitä kouluun ottaa, oli taas ryhdyttävä uutta koulua suunnittelemaan. Asetettiin erityinen kouluvaliokunta, jonka ehdotuksesta päätettiin kuntakokouksessa 12. 12. 1908 rakentaa uusi koulu Viksbergin kartanon maalle, sekin ajateltuna ensin kaksiopettajaiseksi, mutta ennen rakennusvaihetta muutettuna neliopettajaiseksi. Koulun nimeksi pantiin

Haudankorvan koulu,

muistuttamaan Haudankorvan kylää, joka aikoinaan on sulatettu Viksbergin kartanoon. Koulu aloitti toimintansa 1909

kaksiopettajaisena Tölön talossa, josta se sai perintönä siellä toimineen Kuhalan koulun rinnakkaisluokan. Seuraavana vuonna tuli kouluun kolmas opettaja, joka voi alkaa työnsä ensiksi valmistuneessa koulun puurakennuksessa. Kivirakennus valmistui 1911. Vuonna 1913 siirrettiin Linikkalan koulusta viides opettaja Haudankorvalle. Tästä alkaen tuli nykyisessä kauppalan keskuspiirissä toimimaan kolme neliopettajaista kunnallista yläkansakoulua, nimittäin Kuhalan, Linikkalan ja Haudankorvan koulut sekä Forssan Yhtiön ylläpitämä Aleksanterin yläkansakoulu. Kun Kuhalan kouluun rakennettiin vielä välttämättömän tarpeen vaatima veisto- ja voimistelusali, oli Forssan asutuskeskus saavuttanut toistaiseksi riittävät huoneistotilat menestyksellistä yläkansakoulutyötä varten. Eikä tälle alueelle olekaan sen jälkeen 42 vuoteen rakennettu muita kouluja kuin kaksiopettajainen Uudenkylän alakansakoulu.

Suuria luokkia

Vaikka koulutilaa koetettiin varata nopeasssa tahdissa, pysyivät luokat varsin suurina. Esim. 1910, jolloin yläkouluissa toimi jo 14 opettajaa, jouduttiin Kuhalan koulussa ottamaan I luokalle 60 oppilasta. Suuret luokat olivat raskaita hoitaa, ja opetusteho siitä luonnollisesti kärsi, mutta opettajain työtä oli tukemassa vanhempain myötätunto ja asiallinen suhtautuminen kunnan ja kouluviranomaisten puolelta.

Jatkokurssit

Kuhalan uuden koulutalon valmistuttua ruvettiin siinä järjestämään jatkokursseja aikuisia ja varttuneempaa nuorisoa varten. Nämä saavuttivat harvinaisen suuren osanoton. Vaikka työpäivä tehtaassa päättyi ennen vuotta 1903 klo 7 ja tästä alkaen klo 6, täyttyi Kuhalan koulun juhlasali (suurin luokkahuone) illan myöhäisillä tunneilla hartaalla opiskelijajoukolla. Näistä noin 30 useamman vuoden opiskeltuaan jatkokursseilla suorittivat erikoiskurssin kansakoulun päästötodistuksen saamista varten. Näiden joukossa oli monta perheen isääkin iältään 30—40 vuotta.

Mistä johtui tämä ennenkuulumaton kouluharrastus?

Syy oli osaksi yleistä, osaksi paikallista laatua. Me elimme vuosisadan alussa Venäjän pimeintä sortokautta. Kun meillä ei ollut ajateltavissakaan mitään aseellista vastarintaa oikeuksiemme turvaamiseksi, koetettiin pelastaa, mitä pelastettavissa oli, yleisen kansalaisvalistuksen kautta. Tässä suhteessa asetettiin tärkeälle sijalle kaikkiin kansankerroksiin ulottuva kansakouluopetus. Ja niin kansakouluja ryhdyttiin melkoisen kiihkeässä tahdissa rakentamaan kautta maan.

Forssassa oli nähtävästi asialle valmistanut maaperää vuosisadan loppukymmenillä esiintynyt henkinen liikehtiminen. Syntyi voimakas uskonnollinen herätys ja sen jälkeen yhteiskunnallinen herätys. Perustettiin Kuhalan rukoushuoneyhdistys, Kaiku raittiusseura ja Kuha-työväenyhdistys, ensimmäinen maaseudulla. Työväenyhdistys, joka aluksi toimi pääasiallisesti valistusjärjestönä, astui luokkataistelun tielle vasta tämän vuosisadan puolella, erityisesti sen jälkeen, kun 1903 Forssassa pidetyillä »työväen ensimmäisillä valtiopäivillä» oli hyväksytty koko maata käsittävä sosialidemokraattisen puolueen ohjelma. Kaikkien edellämainittujen yhdistysten piirissä oli toiminta hyvin vilkasta. Varmaan tultiin huomaamaan myös koulutietojen puutteellisuus. Vanhemmat tahtoivat lapsillensa antaa kansakoulun tar-

joaman koulusivistyksen, josta useimmat itse olivat olojen pakosta jääneet osattomaksi.

Vapaat koulutarpeet

Vuosisatamme alkukymmenillä olivat perheet Forssassa, niinkuin muuallakin hyvin lapsirikkaita, keskimäärin 7—8 lasta. Näiden kouluttaminen kävi monellekin perheelle melkein ylivoimaiseksi. Eihän silloin olleet mitkään sosiaaliset avustukset lasten elatusta ja koulun käyntiä helpoittamassa. Tehdaskin kävi menekkipulan tähden vaillinaisia viikkoja. Lukukausimaksut ja koulutarpeet veivät monelta vanhemmalta useamman viikon ansion.

Sentähden herätettiin kysymys, että kunta yhteisostolla ryhtyisi hankkimaan kirjat ja muut koulutarpeet, jotka sitten korvauksetta annettaisiin omaksi oppilaille. Esitys oli rohkea, mutta se meni lävitse Tammelan kunnassa 1905. Tämä teki mahdolliseksi semmoistenkin lasten pääsyn kouluun, jotka vanhempain varattomuuden tähden eivät olisi sinne muuten joutuneet.

Tammela tiennäyttäjänä muille kunnille

Jyväskylän seminaarissa oli syksyllä 1906 kaksi viikkoa kestävät luento- ja kuuntelukurssit. Allekirjoittanut alusti kysymyksen vapaista koulutarpeista. Asia saavutti opettajain kannatuksen. Kursseilla oli pari sataa opettajaa, jotka toimipaikallaan ryhtyivät ajamaan asiaa. Vähitellen kunnat alkoivatkin siirtyä vapaiden koulutarpeiden puolelle, huomattavimmin sen jälkeen, kun valtio osallistui niiden tuottamiin kustannuksiin. Oppivelvollisuuslain tultua voimaan 1921 oli kaikkien kuntien asetuttava samalle kannalle, sillä oppivelvollisuuskoulu oli oleva kaikille lapsille maksuton.

Alakansakoulut

Edellä on käsitelty lähinnä vain yläkansakouluja. Lasten alkuopetuksesta huolehtivat maaseudulla, siis kauppaloissakin kotiopetuksen ohella kiertokoulut, ellei yksityistä tietä oltu perustettu alakansakouluja tai joitain muita pientenlasten kouluja. Oppivelvollisuuslain mukaan alkaa lasten oppivelvollisuus jo sinä vuonna, jonka kuluessa ne täyttävät 7 vuotta. Nyt tulee lasten ennen yläkoulua käydä kaksiluokkainen alakansakoulu. Forssan kauppala peri tehtaalta Viksbergin alakansakoulun, joka Aleksanterin yläkoulun lakattua 1925 siirrettiin mainitulle koululle, minkä yhtiö lahjoitti kauppalalle. Toinen kaksiopettajainen alakoulu toimi ensin Saukkolan talossa, mutta pääsi 1924 muuttamaan Uuteenkylään rakennettuun koulutaloon. Myös Linikkalan kouluun sijoitettiin alakoulu. Alakoulujen luokka- ja opettajamäärä on ollut liian pieni, jonka tähden siellä on ollut jatkuvasti liikaa oppilaspainetta.

Jatkokoulu

Oppivelvollisuuslain mukaan muutettuna 28. 4. -23 kaupunkikunnassa, kauppalassa ja taajaväkisessä yhdyskunnassa tulee olla riittävä määrä kansakouluihin liittyviä, pääasiallisesti käytännölliseen elämään valmistavia, päiväkouluksi järjestettyjä jatkoluokkia. Kouluhallituksen luvalla voidaan erikoisissa tapauksissa päiväkoulujärjestelmästä poiketa. Jatko-opetuksen järjestelystä oli tarkemmat määräykset sisällytettävä kansakoulujen ohjesääntöön. Kun oppivelvollisuuslain toimeenpanemiselle oli varattu verrattain pitkä aika, ei Forssassa ryhdytty mihinkään toimenpiteisiin jatkokoulun perustamiseksi, ennenkuin 1934. Täällä toimi tarkoitustaanvastaava monipuolinen työväenopisto, joka järjesti opin-

tomahdollisuuksia varhaisnuorisollekin, joka vapaaehtoisesti tuli mukaan. Sitä paitsi valtio ei pulavuosina 1932 ja 33 osallistunut jatkokoulun kustannuksiin. Mutta 1934 ruvettiin kouluhallituksen puolesta kireästi vaatimaan, että kauppalan on perustettava kaksiluokkainen päiväjatkokoulu.

Kun tiedettiin, että toimenpide kohtaa suuren vastuksen sekä kouluunmäärättyjen että heidän vanhempainsa taholta, koetettiin koluhallitusta, jolla oli asiassa täysi valta, taivuttaa suostumaan siihen, että ensimmäinen jatkoluokka toimisi päiväkouluna ja toinen iltakouluna. Tähän kouluhallitus aluksi suostuikin, mutta ennen pitkää se rupesi vaatimaan, että jatkokoulun tulee täällä toimia kaksiluokkaisena päiväkouluna samalla viikko- ja tuntimäärällä kuin yläkansakoulu. Oppilasten taivuttamiseksi jatkokoulunkäyntiin on jouduttu käyttämään monenlaisia pakkokeinoja aina oikeusistuinta myöten. Tämä on ollut hyvin ikävää paikkakunnalla, jossa lapset vapaaehtoisuuden tietä on melkein 100 %:sesti pantu sekä ala- että yläkansakouluun. Kun samaa vastahakoisuutta ilmeni kaikissa asutuskeskuksissa, järjesti kouluhallitus asian niin, että kansakoulun päästötodistus annetaan vasta jatkokoulun suorittamisen jälkeen. Tämä onkin auttanut, ja jatkokoulunkäynti on tullut melko säännölliseksi.

Oppilaskatoa yläkansakoulussa

Neljäkymmentä vuotta takaperin, lukuvuonna 1912—13 oli Forssan keskustan yläkouluissa 592 oppilasta. Oppilasmäärä pysyi korkeana aina 1920 luvulle. Mutta sitten alkoi huomattava oppilasluvun lasku aiheutuen ensin maailmansodasta, sitten johtuen alenevasta syntyväisyydestä. Jo 1925, jolloin Aleksanterin koulu lakkautti toimintansa ja opettajain luku väheni kahdella, sopivat oppilaat ilman vaikeutta jäljelle jääneille luokille. Oppilaskato oli suurin Haudankorvan koulussa, josta 1930 siirrettiin neljäs opettaja silloin perustettuun Lamminrannan kouluun. Neljä vuotta myöhemmin voitiin jättää jo kolmaskin opettajanvirka täyttämättä, jolloin jatkokoululle voitiin luovuttaa kaksi koulusalia ja yksi opettaja-asunto. Oppilasluku yläkoulussa laski yhä. Vuonna 1945 se oli laskenut 314:aan 53 %:iin 40 vuotta takaperin olleesta määrästä. Silloin katsottiin olevan syytä lakkauttaa Lamminrannan koulu. Näin oli yläkoulunopettajain luku laskenut 10:een. Oppilaat sopivat siitä huolimatta hyvin kouluihin, vaikka ylin oppilasmäärä yläkoulun luokalla oli asetuksella alennettu 50:stä 40:neen.

Paitsi syntyväisyyden alenemisesta johtuu yläkoulun oppilasluvun väheneminen oppilasten ryntäyksestä oppikouluun. Yläkoulun yläluokilla voi tämä vähentää oppilaslukua, ehkä joskus kolmannellakin osalla. Myös 1924 perustettu Vieremän koulu on vähentänyt jonkun verran keskustan koulujen oppilasmäärää.

Uusi syntyväisyysaalto

Sodan jälkeinen aika on synnyttänyt uuden tilanteen. Yläkoulun opettajain luku on täytynyt nostaa kolmeentoista ja alakoulussa, jossa syntyväisyyden lisäys vasta enemmän vaikuttaa, on opettajain luku noussut 6:sta 9:ään. Opettajien ja luokkien luku keskuspiirin ala- ja ylä- ja jatkokoulussa on nyt yhteensä 26, mutta luokkatiloja koulutaloissa vain 18, erikoisluokat melkein kokonaan puuttuvat Toivottavasti uusi keskuskoulu tuo ennen pitkää sopivan ratkaisun nykyisiin kansakoulun pulmiin.

KALLE PYLKKÄNEN

Forssan Lehdesä 10. 3, 9. 4. ja 14. 4. 1953.

SISÄLLYS:

Esko Aaltonen: Vanhan kapellimestarin muistelmia 3
K. R. Ilmonen: Gulinin Kalle eli »Kalle»-tohtori 6
Esko Viljanen: Miten jouduin opintielle (op. J. Suoniosta) 10
Aulis Oja: Entisajan merkkihenkilöitä 13
Väinö Korpijärvi: Tämän seudun viimeinen karhu 15
Esko Viljanen: Seitsemän veljeksen talo 17
Kalle Pylkkänen: Forssan Oluttehdasta kaatamassa 21
Esko Viljanen: Tyhjin käsin torppariksi 25
Arvo Kytölä: Lehmänkelloista ja vähän muustakin 28
E. Vehmas: Entisajan kouluoloja 30
Aarne Astala: Huolestumisen ilmaus Tammelan tuomiokunnassa v. 1899 33
Väinö Korpijärvi: Tammelan seudun viimeinen ilves 35
T. Brander ja *Lars Fagerström:* Lounais-Hämeen luonnosta. I Petolinnut, II Kalat, III Perhoset, IV Putkilokasvit, V Muutoksia selkärankaisfaunassa satavuotiskautena 1850—1950 38
Väinö Korpijärvi: Vanha sotamies muistelee 51
Vihtori Kytölä: Kertomus entisajan säästäväisyydestä 54
Väinö Korpijärvi: Muuan virkamies 56
Kalle Pylkkänen: Kansanopetuksen kehityksestä Forssassa 58